

The background of the cover is a blue-toned photograph of a European city. On the left, a tall, dark stone church tower with a dome rises above the rooftops. On the right, a statue of a knight on horseback stands on a pedestal. The city buildings are reflected in a body of water at the bottom of the image.

Damir Agičić

**SREDNJOEUROPSKE
TEME**

Damir Agičić
Srednjoeuropske teme

Za izdavača
Alenka Barišić

Urednik
Krešimir Maligec

Grafički urednik
Tvrtko Molnar
Banian ITC, Zagreb

Naslovnu stranicu izradila Ana Vujasić.

ISBN 978-953-8281-28-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001080471.

Objavljivanje knjige financijski je pomogao
Grad Zagreb.

Knjiga je tiskana u Tiskari Zelina u studenome 2020. godine.

Damir Agičić

Srednjoeuropske teme

srednja europa

Zagreb 2020.

Sadržaj

Hrvatska na rubu Srednje Europe	• 5
Slavenski novinarski kongresi	• 17
Između hrvatskog i slavenskog identiteta	• 35
Slavenski kongresi u Sofiji	• 51
Masaryk i Hrvati u prošlosti i danas	• 67
Kazimir Grekša, mađarski profesor u Zagrebu	• 87
Hrvatski korijeni povjesničara Oskara Haleckoga	• 105
Poljsko-hrvatske političke i kulturne veze 1880-1948.	• 119
Wiktor Bazielich i njegovi hrvatski korespondenti	• 129
Wiktor Bazielich na polju promocije kulture nakon 1945.	• 153
Poznati Poljaci u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća	• 181
Poljski povjesničar Henryk Batowski	• 193
Iz magnatskog gnijezda do Napoleonova obavještajca	• 197
Knjiga o prvim liječnicama u Bosni i Hercegovini	• 203
Bibliografija	• 211
Kazalo osobnih imena	• 217

Hrvatska na rubu Srednje Europe

Srednja Europa nije jednoznačan pojam – različito se definira u pojedinim zemljama, napose u onima koje toj regiji pripadaju, ili žele pripadati, odnosno onima koje se ne smatraju njezinim dijelom. Različito znači velikim narodima, različito malima. Različito znači u njemačkom kulturnom krugu, odnosno onima koji nisu njemački: poljskom, češkom, mađarskom, hrvatskom i dr. Usto je definicija bila promjenljiva i tijekom vremena – od 19. stoljeća do danas.

U hrvatskim enciklopedijama i leksikonima nema zasebnog određenja pojma Srednja Europa, primjerice u *Hrvatskoj enciklopediji* spominje se u natuknici o Friedrichu Naumannu, kao autoru knjige *Mitteleuropa* iz 1915. godine, što bi zapravo bilo bolje prevesti kao *Središnja Europa*, ili u natuknici o Njemačkoj kao o zemlji u Srednjoj Europi. Iz današnje bi perspektive zapravo bilo bolje kazati da se nalazi u središnjem dijelu Europe ili usred europskog kontinenta.

Na sveprisutnoj wikipediji (na hrvatskom jeziku) stoji definicija da je Srednja Europa „europska regija slabo definiranih granica, između Zapadne, Istočne i Južne Europe“, kao i da se „obično smatra“ da toj regiji pripadaju Njemačka, Poljska, Češka, Slovačka, Švicarska, Austrija,

Mađarska, sjeveroistočna Italija, Slovenija i Hrvatska. U geografskom smislu to može funkcionirati, ali u povijesnom i kulturološkom smislu ipak sam sklon definirati Srednju Europu kao „Europu između“ (njemačkoga i ruskoga govornog područja), onaj dio europskog kontinenta koji je između Baltičkog i Jadranskog mora te između Njemačke i Rusije. Tako široko shvaćena regija Srednje Europe (neki je autori nazivaju ili su je nazivali i Srednjoistočna Europa) naravno također ima svoju jezgru i periferiju – u središtu Srednje Europe nalaze se Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska, upravo četiri zemlje koje čine i Višegradsku grupu, savez država nastao 15. veljače 1991. (dakle u vrijeme dok je još postojala jedinstvena Čehoslovačka), kad su u doba nakon propasti socijalističkog sustava i sovjetskog „zaštitnika“ te države tražile svoje mjesto i svoj put u zapadnoeuropsku zajednicu.

S druge strane valja imati na umu jednu važnu činjenicu: relativno je nova podjela Europe na razvijeni Zapad i nerazvijeni (neki će grubo kazati *zaostali*) Istok u sklopu koje onda neki smještaju Srednju ili Srednjoistočnu Europu kao regiju koja je „rub“ Zapada i ima sve procese koji su zahvaćali zapadni dio kontinenta – od humanizma i renesanse, reformacije i protureformacije, baroka, romantizma, industrijske revolucije, proljeća naroda 1848. itd, makar to bilo i sa zakašnjenjem. U starom vijeku jasna je bila jedna posve druga podjela – na jugu kontinenta sjajila je grčka, helenistička i rimska kultura, a sjeverno bio mračni Barbaricum, područje na kojem nije bilo pismenosti i dosega tadašnje civilizacije. Niti u srednjem vijeku, pa čak niti u ranomoderno doba nije se govorilo o opreci Istok – Zapad.

Ona se javlja i o njoj se počinje raspravljati, kako to ističe Piotr Wandycz, tek u devetnaestom stoljeću, u doba kad u Rusiji nastaje sukob među zapadnjacima i slavenofilima. Taj prije svega vjerski i kulturno-povijesni čimbenik podjele europskog kontinenta onda je ušao u široku uporabu – navodilo se da je katolicizam i kasnije protestantizam uvelike odredio povijest zapadnog dijela Europe, a pravoslavlje u svojoj bizantskoj i kasnije ruskoj inačici povijest istočnoga dijela kontinenta. Upravo u tom se smislu onda pojavio rubni dio Zapada/odnosno Istoka, koji je imao karakteristike i jednoga i drugoga. Doduše, većih poteškoća nije bilo dok su postojala višenacionalna carstva – nitko nije dvojio da je Njemačka, pa čak ni Habsburška monarhija odnosno Austro-Ugarska, dio zapadnoga svijeta. S katoličkim Poljacima u Rusiji već je bio veći problem. Sustavno progonjeni i životno zainteresirani za obnovu i ujedinjenje poljske države, oni su se nekoliko puta dizali na oružane ustanke protiv ruske vlasti i izlazak ispod žezla Romanovih, ili barem za dobivanje većih nacionalnih prava u njihovu autokratskom carstvu. U međuraću se pojavljuju prve veće dvojbe o pripadnosti novonastalih malih nacionalnih država Srednje (Srednjoistočne) Europe – na njih je pretendirala i boljševička Rusija, čak je i ratovala u prvih nekoliko godina nakon Prvoga svjetskog rata kako bi što veće područje Srednje Europe stavila pod svoju kontrolu, neovisno o tom tko ta područja naseljava. A nemala je prijetnja kasnije postala i nacistička Njemačka. U to je doba, početkom tridesetih, (čeho)slovački političar Milan Hodža pisao: „Postoji cijeli niz razloga zbog kojih postoji i mora postojati Srednja Europa – spomenimo samo Rusiju.

Kad ne bi bilo nijednog drugoga političkog ili ekonomskog argumenta koji bi govorio u prilog Srednje Europe, bio bi dovoljan i samo taj da je suvremena Rusija sa svojom civilizacijom i društvenim sustavom jedan uistinu nov dio svijeta. Istok započinje tamo, gdje započinje Rusija [...]“ (Spomenut ću ovdje uzgred da Hodža nije bio usamljen u svojem gledanju na Rusiju – George Vernadsky, ruski emigrantski povjesničar, profesor u Pragu i potom na sveučilištu Yale, jedan od prvih pobornika euroazijske teorije ruske povijesti, pisao je svojedobno: „Ako je Rusija dio Europe, ona je to samo djelomično.“)

Nakon Drugoga svjetskog rata srednjoeuropske su zemlje došle pod izrazit utjecaj i ovisnost o Sovjetskom Savezu, ili su postale njegovim sastavnim dijelom, pa se u doba Hladnog rata o njima govorilo kao o „Istočnoj Europi“. Sovjetska je propaganda tvrdila da postoje organske veze među Rusijom i njima, da je novi komunistički sustav pravi put za modernizaciju tih zemalja, da je proleteri internacionalizam način za obuzdavanje nacionalizama i sl. Među prvim se toj dvostranoj koncepciji Europe, podjeli na Zapadnu i Istočnu, što je imalo svoje temelje u političkoj podijeljenosti kontinenta nakon rata, na kapitalističke i socijalističke zemlje, suprotstavio poljski povjesničar u emigraciji u Sjedinjenim Američkim Državama, Oskar Halecki. (Spomenut ću ovdje jednu manje poznatu činjenicu – Halecki, gotovo posve nepoznat u hrvatskoj historiografiji i kulturnoj javnosti općenito, imao je i hrvatske korijene; njegova je majka bila Osječanka Leopoldina Delimanić, kći župana Virovitičke županije, izdanak slavonske plemićke obitelji koja je izumrla na prijelazu odnosno

u prvim desetljećima 20. stoljeća. Otac mu je bio zapovjednik garnizona u Osijeku, podrijetlom poljski plemić koji je govorio isključivo njemački. Povjesničar Halecki, rođen i odgajan u Beču, ostvario je značajnu sveučilišnu karijeru u međuratnoj Poljskoj, u koju se nakon jednog boravka u inozemstvu više nije mogao vratiti zbog rata. U Americi je nastavio predavati na sveučilištima i bio jedan od najpoznatijih poljskih emigrantskih intelektualaca.)

U pedesetima i šezdesetima Halecki je objavio niz tekstova i dvije zapažene knjige, *Borderlands of Western Civilization* i *The Limits and Divisions of European History* – u njima je govorio o podjeli Europe na četiri regije: zapadnu, srednjozapadnu, srednjoistočnu i istočnu. Njegov rad imao je stanovit odjek, ali je najznačajniji promotor takve podjele postao mađarski povjesničar Jenő Szűcs, koji je u svome glasovitom eseju *Oris triju regija evropske povijesti* odbacio pojam srednjozapadna i promovirao Srednjoistočnu Europu, područje koje se nalazi „između“ te je tijekom povijesti crpilo i od Zapada i od Istoka. Szűcsov je esej, objavljen na mađarskome 1983, ubrzo doživio planetarnu slavu – preveden je na sve velike jezike, kao i brojne manje; na hrvatskome je objavljen u prijevodu Eve Grlić i Igora Karamana u knjizi *Regije evropske povijesti* 1995. godine. Iako sam pišući svojedobno prikaz te knjige najavio očekivanje da se i u Hrvatskoj povede diskusija o Szűcsovoj koncepciji, napose u kontekstu srednjoeuropskih odrednica hrvatske povijesti, to se nije dogodilo. Cijela je knjiga, u kojoj je i znameniti tekst Istvana Biba „Bijeda istočnoeuropskih malih država“ iz 1946, ostala nekako nezapažena. Nije bilo ništa bitno drukčije niti s knjigom francuskog germanista

Jacquesa Le Ridera *Mitteleuropa*, prevedene i objavljene na hrvatskome 1998. godine. Oko tih dviju knjiga osobito se trudio profesor Drago Roksandić, na čiji su poticaj i pod njegovim uredništvom i izašle. Još je manje pozornosti šire kulturne javnosti izazvala knjiga *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas* profesora Piotra Wandycza sa Sveučilišta Yale, objavljena na hrvatskome 2004. godine. No unatoč izostanku diskusija, navedene knjige ostvaruju svoju ulogu u sveučilišnoj nastavi te na njima studenti povijesti i drugih humanističkih i društvenih znanosti mogu graditi svoje znanje o srednjoeuropskim koncepcijama i povijesti tog područja.

Doduše, valja spomenuti da su neke diskusije što su ih tijekom osamdesetih vodili srednjoeuropski intelektualci, mahom književnici, imale odjeka u Hrvatskoj na polju književnosti i umjetnosti – Kunderin esej „Tragedija Srednje Europe“ objavljen je u hrvatskom prijevodu u časopisu *Gordogan* već 1985, a taj i neki drugi književni časopisi objavljivali su povremeno i druge autore koji su pisali o srednjoeuropskoj problematici, napose kulturnoj – primjerice mađarskog pisca Györgyja Konrada ili američkog Poljaka, nobelovca Czesława Miłosza. Za vrijeme postojanja zajedničkog jugoslavenskog prostora takve su tekstove, pa i cijele tematske brojeve, objavljivali slovenski i srpski uz hrvatske časopise. Osobito je Danilo Kiš promovirao srednjoeuropsku ideju, a u Hrvatskoj Ludwig Bauer.

A što je Srednja Europa Hrvatskoj danas – koliko je u nas prisutna svijest o pripadnosti Hrvatske regiji Srednje Europe, ako jest, i kako je s time bilo u prošlosti, od detnaestoga stoljeća dalje? Što s Hrvatskom i jugoistokom,

odnosno balkanskim prostorom, kakve su implikacije mediteranskog položaja Hrvatske (ili barem jednoga njezinog dijela)? Na sva ta pitanja nije lako dati odgovor, i trebalo bi mnogo više od pola sata da se sve potanko obrazloži. Stoga ovdje mogu iznijeti samo neke naznake o tim pitanjima, jedan opći nacrt odnosa Hrvatske prema Srednjoj Europi i ostalim regijama kojima Hrvatska pripada ili je pripadala tijekom svoje burne povijesti.

Hrvatska je kao što svi znamo imala burnu povijest i od srednjeg vijeka sve do dvadesetoga stoljeća bila podijeljena među velikim silama koje su se doticale upravo na ovome našem području. S jedne strane Osmansko Carstvo koje je ugarskim kraljevima preotelo velik dio srednjovjekovne kraljevine (pa tako i hrvatska područja koja su bila u sastavu zemalja Krune sv. Stjepana), s druge Mletačka Republika koja je tijekom stoljeća pod svoju vlast stavila velik dio istočnojadranskoga prostora, donekle autonomni „ostaci ostataka nekoć slavnoga Hrvatskog kraljevstva“, dakle središnja i sjeverozapadna Hrvatska, koji su od početka 16. stoljeća pod habsburškom vladavinom, potom samostalna Dubrovačka Republika koja je vješto lavirala među tri sukobljena imperija i unatoč maloj površini i malobrojnosti stanovništva postala jedna od europskih trgovačkih sila u ranome novom vijeku, napokon i Vojna krajina, područje formirano nakon protjerivanja osmanske vlasti kao granično područje prema sultanovim posjedima, izravno podređeno bečkim vojnim i političkim krugovima. Uza sve to na hrvatski se prostor umjesto djelomično raseljenoga (izbjegloga!) katoličkog hrvatskog stanovništva i muslimana, koji su napustili područja što su do kraja 17. stoljeća

bila pod sultanom, doseljavaju pravoslavni stanovnici, koji će se kasnije u nacionalnom smislu opredjeljivati kao Srbi te na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće činiti relativno značajan dio ukupne populacije. Nakon sjedinjenja Vojne krajine s banskom Hrvatskom naseljava se i značajan broj Čeha te nešto manje Slovaka. Donose sa sobom i dio srednjoeuropskog duha, napose češki stručnjaci i intelektualci koji se doseljavaju u Zagreb.

U devetnaestom je stoljeću napokon oblikovan okvir u kojem su Hrvati ostvarili svoju nacionalnu integraciju. Bio je to jedan složen i dugotrajan proces, koji se nije odvijao istodobno niti istim intenzitetom, pa čak niti na isti način, u svim područjima u kojima žive Hrvati. U tom/tim nacionalno-integracijskom procesu/procesima može se pratiti i odnos hrvatskih javnih i kulturnih djelatnika prema Srednjoj Europi, Balkanu i Mediteranu. U središtu nacionalno-integracijskog procesa, u banskoj Hrvatskoj, Ljudevit Gaj i ostali vođe ilirskog pokreta prihvatili su srednjoeuropski model nacionalne ideologije, dakle utemeljenje nacije na jeziku, a u prvi su plan istaknuli i ideju zajedništva Hrvata s ostalim južnim Slavenima. I ilirizam i kasnije jugoslavenstvo odnosno jugoslavenska/južnoslavenska ideja vodili su Hrvate iz Srednje Europe u smjeru europskoga jugoistoka. U devetnaestom su stoljeću ionako Mađari i Nijemci odnosno Talijani predstavljali znatno veću prijetnju nacionalno-integracijskim procesima a sve vezano uz njih, pa tako i (srednjo)europska orijentacija, smatrano je neprijateljskim. Bilo je dosta onih koji su se vidjeli u čvrstom „bratskom“ zagrljaju sa Srbima i/ili Bugarima, odnosno u nekakvom (sve)slavenstvu. Nije

nedostajalo ni apostola rusofilstva i panslavizma, iako su takvi u Hrvatskoj bili u manjini i nikad nisu uspjeli steći veći krug pobornika. A i sami su se često vrlo brzo razočaravali, poput Eugena Kvaternika polovicom ili Stjepana Radića krajem stoljeća. Zapad i zapadna civilizacija bili su, zbog njihova vezivanja uz „mrske“ Mađare i Austrijance/ Nijemce, odnosno Talijane, odbacivani, a sve u korist povezivanja sa slavenskim susjedima, prije svega Srbima. Jezik i jezična bliskost smatrani su mnogo značajnijim faktorom integracije nego povijesno nasljeđe i pripadnost zapadnom civilizacijskom krugu.

Takvo stanje nije potrajalo dugo – još i za postojanja Austro-Ugarske mnogi su upozoravali na pogubnost takve politike i usmjerenosti prema jugoistoku. Osobito se snažno hrvatski političari počinju otrežnjavati od (južno)slavenskog (po)bratimstva nakon postanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Već i sâm način kako je stvorena ta zajednička država „trophlemenog“ naroda, kako se nazivalo Slovence, Hrvate i Srbe, a napose nedemokratski i autokratski karakter njezine vlasti, od zakonodavne preko izvršne do kraljeve, odbili su i ono malo političara koji su se, poput Svetozara Pribićevića, u početku zdušno zalagali za Jugoslaviju. I on je sâm, nakon što je krenuo drugim pravcem, postao predmet nedemokratskih postupaka te je stanovito vrijeme proveo u zatvoru, a kraj života dočekao je u političkoj emigraciji u jednome od centara Srednje Europe, u Pragu. Jedan drugi političar iz srednjoeuropskog kruga životom je platio svoj neposluh režimskom nasilju – na Stjepana Radića, nekadašnjeg praškog studenta i publicista koji je na kraju stoljeća djelovao u češkom političkom

žurnalizmu, u međuraću nespornog vođu hrvatskog naroda, u lipnju 1928. izvršen je atentat u Narodnoj skupštini u Beogradu. Bio je to vrhunac krize u međuratnoj Jugoslaviji nakon čega su i najuporniji branitelji jugoslavenstva među Hrvatima izgubili svoju vjeru u projekt zajedničke države i južnoslavenske orijentacije. Od balkanskog svijeta pogledi su ponovno uprti u Srednju i Zapadnu Europu. Desni politički emigranti okrenuli su se fašističkoj Italiji i nacističkoj Njemačkoj – kasnije će im služiti kao marionetski upravitelji osovinske Nezavisne Države Hrvatske u Drugome svjetskom ratu. U tih će nekoliko ratnih godina hrvatske novine vrvjeti tekstovima o (srednjo)europskoj pripadnosti Hrvatske te njezinu odmicanju od „bizantskog“ Balkana, komunističke/boljševičke Rusije i tomu slično.

Kad je nakon Drugoga svjetskog rata uspostavljen novi politički poredak i društveni sustav, Jugoslavija je ušla pod sovjetsku dominaciju – iako se ispod Staljinove čvrste ruke oslobodila već nakon nekoliko godina, nije postala dio slobodnoga demokratskog svijeta. Štoviše, u prvim godinama nakon raskida sa SSSR-om u Jugoslaviji je pokazivana pravovjernost i ispravnost puta u socijalizam tako da su vlasti vršile snažnu represiju nad svima koji su mislili drukčije od vrha Partije. U to su doba ukinuti i preostaci političke oporbe, a neki su građanski političari – zajedno s pristasa Staljina i Informbiroa – završili u zatvoru ili logoru.

Hrvatska i cijela Jugoslavija zapravo je nakon 1948. izašla ispod sovjetske dominacije i krenula svojim putem u izgradnju socijalizma, pa je dakle ostala i izvan zapadnoga demokratskog svijeta. Nije bila više toliko Istok, ali je ostajala daleko od Zapada. Kasnije je jugoslavenski politički

vrh našao svoje mjesto među vođama pokreta nesvrstano-
sti. No to je već izvaneuropska priča.

Naravno, srednjoeuropska pripadnost Hrvatske u kul-
turološkom smislu (pa i povijesnom, u smislu mentaliteta
i sl) nije nestala u poslijeratno doba. Djelomice je bila za-
tomljena, ali se povremeno i snažno pojavljivala, osobito u
književnosti i umjetnosti. To je široko područje za analizu
i proučavanje.

Kad se Hrvatska na početku devedesetih godina proš-
loga stoljeća osamostalila kao nezavisna država, imala je
veliku šansu postati dijelom još nekih srednjoeuropskih
inicijativa, ali je – što zbog rata, što zato jer su neki odluču-
jući politički faktori, među njima i predsjednik Tuđman,
smatrali da je Hrvatska oduvijek pripadala Europi (ne
Srednjoj Europi, nego Europi u smislu europskog Zapada)
te da joj ne treba nekakav srednjoeuropski posrednik, po-
sebice jer se radilo o „siromašnim“, „zaostalim“ ili tko zna
kakvim „istočnoeuropskim“ zemljama... Takav je naime
stereotip vladao. I vladao je dugo, sve dok te i takve zemlje
nisu znatno prije Hrvatske ušle u europske integracije, u
NATO i Europsku uniju.

Problem nije bila sama pripadnost Srednjoj Europi.
Iako je u vrijeme raspada Jugoslavije i rata koji je u tom
času izbio, često i glasno u Hrvatskoj podcrtavano da ze-
mlja nema ništa s Balkanom (u novom se hrvatskom usta-
vu našla i odredba o zabrani ulaska u bilo kakve „balkan-
ske političke saveze“) i izražavana težnja da se uključi u
europske integracijske procese zaboravljajući pripadnost
Srednjoj Europi, pokazalo se da nije lako pobjeći od svoga
geopolitičkog položaja. Hrvatska je bila i jest dio Srednje

Europe, ali leži na rubovima te regije, na granici s Balkanom. Nije riječ samo o stoljeću i pol osmanske vladavine nad većim dijelom Hrvatske – t , u istoj je situaciji bila i Mađarska. Veze s jugoistočnom Europom ne proizlaze samo iz sedamdesetogodišnje pripadnosti Jugoslaviji, već i zbog srpske manjine u Hrvatskoj i hrvatske u Srbiji, a prije svega zbog postojanja dijela hrvatske nacije u Bosni i Hercegovini. Napose, Hrvatska nije samo na granici s Balkanom, već i na granici Srednje Europe sa sredozemnim svijetom i mediteranskom kulturom. Samo uzimajući u obzir sva ta tri aspekta pripadnosti Hrvatske možemo razumjeti složenost, a također i bogatstvo njezina nasljeđa.

Slavenski novinarski kongresi

Na svečanostima stote godišnjice rođenja Františka Palackog u Pragu u lipnju 1898. godine održan je prvi kongres slavenskih novinara Austro-Ugarske. O tomu i iduća tri kongresa, koji su održani u Krakovu (1899), Dubrovniku (1900) i Ljubljani (1902), pisao sam u svojoj knjizi *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*. O novinarskim se kongresima u historiografiji pisalo uglavnom u kontekstu neoslavističkog pokreta kojem su prethodili, ali i nastavili kratko vrijeme nakon njega. Ukoliko uzmemo da su prve neoslavističke ideje izrečene u doba prve ruske revolucije 1905, da je pokret svoj vrhunac doživio na prvom kongresu neoslavista u Pragu 1908, nakon čega je ubrzano propadao i posve nestao nakon drugog neoslavističkog kongresa u Sofiji 1910. godine, činjenica je da su ga novinarski kongresi preživjeli.

Povodom kongresâ hrvatske su novine donosile ponekad opširne izvještaje i opise zbivanja, ponekad samo šture informacije i brzojavne vijesti. Događalo se i to da pojedine novine naprosto prešute i uopće ne obavijeste o održavanju kongresa. Sve je to ovisilo prvenstveno o političkom profilu novina, odnosno o tome koju su političku stranku zastupale i čije su ideje prenosile. Najviše izvještaja i najviše simpatija prema kongresima, kao i uostalom prema

cijelom neoslavističkom pokretu donosile su novine stranaka koje su isticale potrebu suradnje među slavenskim, prvenstveno južnoslavenskim narodima. U najvećoj mjeri *Obzor*, potom *Pokret*, *Narodna obrana* i dr. U tim je novinama snažno isticana važnost ovih kongresa jer se radilo o sastancima slavenskih novinara, a novinari su „predstavници najveće sile u modernom životu“. Pripadnici te društvene grupacije označeni su kao oni koji se „zduže još uže, rame uz rame, u nepobjedivu četu uztrajnih boraca za napredak slavenske kulture, u četu, koja će u bratskoj uzajamnosti voditi sinove zajedničke nam slavenske majke svjetlijim danima bolje budućnosti“. Na zajedničkim objedima i večerama međusobno upoznavanje i zbližavanje vršilo se „slavenskim oduševljenjem“.

Obzor je izražavao nadu da će se na petom novinarskom kongresu pokazati slavenska solidarnost, a izostanak većeg broja hrvatskih novinara pravdao je činjenicom da „službeni ne će, a opozicionalni ne mogu, jer moraju sjediti u istražnim zatvorima“. Kongres je održan u češkom gradu Plzenju na prijelazu svibnja i lipnja 1903. godine. Odazvao mu se znatan broj novinara i bio je to, zapravo, nakon prvog kongresa najveći skup slavenskih novinara u razdoblju između 1898. i 1903. godine. I to govori o činjenici kako su češki novinari bili najrevniji pristaše sastajanja sa svojim slavenskim kolegama, ali i o razvijenosti češkog novinstva u tom dobu.

Iz Hrvatske je – zbog teške političke situacije izazvane nemirima u proljeće 1903. godine – prisustvovalo samo nekoliko osoba. U „crni Plzenj“, kako neki nazivaju taj industrijski grad na jugozapadu Češke, slavenski su novinari

stigli u petak, 29. svibnja 1903. godine. Prema izvješću pojedinih hrvatskih novina, doček je bio veličanstven: „Sav je grad bio izkićen trobojnicama, zastavama i zelenilom. Sve se je diglo na noge, od najmanjeg djeteta, pa do siedog starca, da se veličajno dočekaju mili gosti. Gospodje su sa prozora bacale cvieće, a ulice kud su novinari prolazili bile su pune svieta, koji ih je pozdravljao.“

Navečer su gosti zajedno sa svojim domaćinima slušali operu *Libuša* Bedřicha Smetane, u kojoj je nastupio Emil Burian, bivši pjevač Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Na domjenku nakon koncerta urednik plzenjskog *Obzora* Pokorný izrekao je zdravicu i – u ime sudionika kongresa i „cijelog slavenskog svijeta“ – iskazao simpatije prema Hrvatima i njihovoj borbi za narodnu slobodu. To je izazvalo burno odobravanje. Hrvatskim je predstavnicima na kongresu iskazana počast izborom Šime Mazzure za predsjednika skupa. Za potpredsjednike su izabrani Aleksander Markov iz Galicije i dubrovački „Srbin-katolik“ Antun Fabris. Toplim govorom na hrvatskom jeziku Mazzura je zahvalio na izboru. Istaknuo je, između ostalog, veliko značenje novinstva u suvremenom svijetu te napose slavenske štampe, koja „vezom bratske solidarnosti“ drži na okupu slavenstvo u habsburškoj državi.

Nakon zahvale potpredsjednika Markova prišlo se radu. Češki novinar Prokop Gregr izvijestio je o slavenskom izvještajnom uredu i dao neke konkretne prijedloge na što je Dimitrije Vergun predložio kako bi Česi trebali preuzeti inicijativu među slavenskim novinarima, a *Národní listy* postati službeno slavensko glasilo koje bi „paraliziralo“ lažne izvještaje. Prvoga dana rada kongres je prihvatio

rezoluciju o načinu rada budućih novinarskih kongresa – da unaprijed valja pripremiti referate o situaciji pojedinog slavenskog naroda. U raspravi tijekom drugoga dana rada zahtijevala se veća sloboda tiska. Zaključeno je kako valja izdati rječnik slavenskih mjesta. Raspravljalo se i o potrebi snižavanja cijene telegrafskih i telefonskih usluga.

Prema tvrdnji novinskoga izvijestitelja, „kongres je tekao mirno i dostojanstveno, te nije bilo ni jedne riječi, koja bi bila kadra poremetiti onu harmoniju, koja je vladala u svem radu“. Nakon završetka rada kongresa sudionici su posjetili glasovitu pivovaru u Plzenju, a potom i Škodinu tvornicu. Na kraju je kongresa odlučeno da se sljedeći održi u Budimpešti. Raspravljalo se i o Zakopanama u Galiciji. No, budući da su Zakopane nedaleko Krakova, a tamo je održan novinarski kongres prije četiri godine, odlučilo se za glavni ugarski grad.

U rujnu 1903. godine František Hovorka i Josef Holeček uputili su Mazzuri dopis u kojem ga mole za pomoć u pripremi – propagiranje treba biti diskretno ali temeljito. Smatrali su da ugarska vlada ne bi mogla odbiti održavanje kongresa u Budimpešti kako je to učinila dvije godine ranije sa Zagrebom ili bi mogla učiniti u slučaju s Novim Sadom ili Turčianskim Svetim Martinom. Nisu zaboravili istaknuti i važnost toga da se kongres održi u Budimpešti: „već sami fakat, da bi savez slavenskog novinarstva imao priliku dokumentirati existenciju svoju na tlu ugarskom, imao bi preveliku važnost [...] Posle sretno svršenoga sastanka u Budimpešti, bilo bi već laglje pripremiti buduće sastanke, tako važne za naše uzajamno poznavanje, u drugim mjestima slavenskih prediela ugarskih.“ *Hrvatsko pravo*

korektno je izvijestilo o kongresu u dva izvješća na početku lipnja 1903. godine.

Šesti je novinarski kongres održan u Opatiji i Voloskom u svibnju 1905. godine, ubrzo nakon sastanka jugoslaven-skih književnika i umjetnika. Tim je povodom *Obzor* naglašavao kako „misao sporazumljenja napreduje svakim danom.“ Mislilo se na sporazum među slavenskim narodi-ma. Prema ovom izvješću, bila je to „najsajnija mani-festacija slavenskog bratimstva.“ Opatija i Volosko bili su svečano okićeni, a doček sudionika vrlo srdačan. Na kon-gres su, između ostalih, doputovali Ksaver Šandor Gjalski, Šime Mazzura, Ivan Lorković, Ante Tresić-Pavičić, Frano Supilo, Milivoj Dežman, Josip Pasarić, Većeslav Wilder, Lav Mazzura i dr. Ukupno je bilo više od stotinu novina-ra i drugih gostiju. Hrvatskih je novinara bilo petnaestak. Kongres je započeo u nedjelju, 14. svibnja u dvorani Na-rodnog doma u Voloskom. Budući da je predsjednik no-vinarskog saveza Michał Chyliński bio bolestan i nije do-putovao, kongresno je zasjedanje otvorio Josef Holeček. Napomenuo je kako je to treći kongres na slavenskom jugu, što je značajna okolnost koja govori o važnosti toga područja za slavenstvo. Ovi kongresi nisu politički nego staleški skupovi, naglasio je Holeček, i pozvao kolege novi-nare da ostanu vjerni načelima koja su prihvaćena na pr-vom kongresu u Pragu 1898. godine. Govorio je i hrvat-skim jezikom – izrekao je, doduše, samo nekoliko rečenica u pohvalu organizatorima i svečanosti otvorenja kongresa.

Predsjednik šestoga novinarskog kongresa bio je Ivan Hribar, prvi potpredsjednik Gjalski, a drugi poljski profe-sor Marjan Zdziechowski. Izabrano je nekoliko tajnika,

među kojima i Ivan Lorković. U svome je izlaganju Hribar govorio o zaslugama Čeha za ove kongrese, o pristupu Poljaka, o velikom cilju novinarske organizacije. Zdziechowski je naglasio važnost nove faze u odnosu između Poljaka i Rusa, koja upravo nastupa, te veliku važnost poljsko-ruskog kongresa u Moskvi kojem je predsjedavao. Na ovo je izlaganje reagirao predsjednik Hribar ističući da je riječ o važnim stvarima, ali da se na novinarskom kongresu ne treba govoriti o političkim pitanjima.

Pojedini su referenti izvijestili o radu novinarskih organizacija. O stanju u hrvatskom novinstvu izvijestio je Ivan Lorković. Izrazio je žaljenje da još ne može govoriti o hrvatskoj novinarskoj organizaciji nego samo o planovima za njezino stvaranje: „Potreba organizacije osjeća se među hrvatskim novinarima već duže vremena, a nakon burnih događanja g. 1903. ona je postala vrlo aktualna.“ Opširno su preneseni naglasci iz Lorkovićeve izlaganja. Ono je očito imalo i neku svoju unutarnju svrhu. Željelo se naime iskoristiti forum novinarskog kongresa za kritiku teške političke situacije u Hrvatskoj. Lorković je istaknuo kako se položaj novinara u Hrvatskoj u mnogome pogoršao od vremena prvoga kongresa u Pragu prije sedam godina. Pokušaj stvaranja novinarske udruge nakon sastanka grupe sedamdesetak naprednih novinara iz Hrvatske i Dalmacije nije dao ploda jer je vlasti nisu dopustile. No, ta ideja nije napuštena, isticao je Lorković, istovremeno izražavajući nadu da će na sljedećem kongresu Hrvate predstavljati predstavnici vlastite novinarske udruge. U svome je optimizmu pogriješio – novinarska je udruga u Hrvatskoj osnovana 1910. godine. Nakon Lorkovića govorio je,

na češkom jeziku – da ga ostali sudionici bolje razumiju, Stjepan Radić. Podržao je i potkrijepio glavne teze svoga prethodnika.

Na svečanom su ručku u Grand-hotelu u Opatiji izmijenjene brojne zdravice i prigodni govori. Među ostalima, Tadeusz Stanisław Grabowski nazdravio je hrvatskom jeziku i književnosti te novom hrvatsko-poljskom zbližavanju i bratimstvu. Uzvratio mu je Gjalski, ističući zasluge Poljaka i poljske književnosti za Hrvate. I Julije Benešić pridružio se ovim zdravicama. Nakon razgledavanja Opatije slijedio je večernji koncert i ples u Narodnom domu.

Drugoga dana kongresa češki je novinar František Hovorka iznio prijedlog da se ubuduće organiziraju općeslavenski novinarski kongresi, tj. da se izađe izvan okvira Austro-Ugarske. Također, kongres je posjetio zastupnik Vjekoslav Spinčić. Burno je pozdravljen, a u svome je govoru pozvao novinare da visoko drže „barjak slavenske svijesti“ i da služe napretku slavenstva. Posljednjeg dana kongresa u Opatiji je boravio i šef srbijanske državne telegrafске agencije Ivan Ivanić. Obećao je da će njegova agencija opskrbljivati vijestima novine na slavenskom jugu.

Izvjestaj o slavenskom dopisnom uredu napisao je Prokop Grégr, koji nije mogao doputovati, pa je referat pročitao Hovorka. U izvještaju i diskusiji ponovno je potvrđena želja da se čim prije stvori slavenska izvještajna agencija. Još jedan prijedlog zavređuje spomena: delegat Szczeпаński predložio je pokretanje rada na općem slavenskom rječniku. Kongres je završio zahvalama i dogovorom kako će – budući da je vlada poslala svoga izaslanika na kongres, i novinari poslati svoju delegaciju vladi. U završnoj je riječi

Hribar naglasio kako je „svaki sastanak naš ljepši i korisniji“. Sudionici kongresa imali su i izlet – parobrodom su oplovili Hrvatsko primorje. Posljednjeg je dana kongresa bio predviđen i izlet u Rijeku, ali se od toga odustalo zbog snažnog nevremena.

Sedmi kongres slavenskih novinara nije imao znatnijeg odjeka u hrvatskom novinstvu. Održan je u Uherskom Hradištu u Moravskoj 8. i 9. rujna 1906. godine. Prisustvovali su mu predstavnici novinstva svih slavenskih naroda Austro-Ugarske. Na kongresu je bio samo jedan hrvatski novinar – Ivan Jančiković iz *Narodne obrane*. On je izabran i za jednoga od dvojice potpredsjednika kongresa (drugi je bio Kazimierz Ostaszewski-Barański), dok je kongresom predsjedavao slovački novinar i publicist Svetozar Hurban Vajanski. Nesudjelovanje većeg broja hrvatskih predstavnika Jančiković je pravdao političkom situacijom u zemlji i održavanjem svesokolskog sleta u Zagrebu u to vrijeme. To je opravdanje za *Hrvatsko pravo* bilo samo izlika jer „pod Khuenom bijaše politička situacija gora, pa su Hrvati išli na slavenske kongrese“. Na kongresu je namjeravao sudjelovati i Stjepan Radić, ali mu vlasti nisu dopustile. Stoga je na kongresu prihvaćen i prijedlog da se slavenskim ministrima u Austriji uputi brzojav u kojem će se izraziti žaljenje da svojim utjecajem nisu uspjeli omogućiti da taj poznati hrvatski političar i publicist dođe u Uhersko Hradište. U *Novom listu* spominje se da će takav prosvjed biti upućen ministru Forštu.

Na ovom se kongresu, slično kao i na prethodnima, raspravljalo o smanjenju telefonskih tarifa, poštarine i željezničkih troškova za transport novina. Jedan od tajnika

kongresa Dimitrije Vergun predložio je da se u svim slavenskim glavnim gradovima namjeste dopisnici za slavenske i druge novine (oni bi bili objektivniji u izvještavanju o slavenskim stvarima, smatrao je), te da se na praškom ili nekom drugom sveučilištu osnuje katedra novinarstva. Ponovno je bilo govora o slavenskoj izvještajnoj agenciji. Vlada je u međuvremenu odbila dati dopuštenje za osnutak takve agencije, ali još su veće poteškoće financijske prirode, pa se apelira na slavensku javnost da podrži takav pothvat. Na Vergunov prijedlog sudionici kongresa uputili su oštar prosvjed vladi zbog takvog ponašanja. Vođena je i rasprava o problemima s kojima se novinari suočavaju na Carevinskom vijeću, te je u jednoj rezoluciji izražen zahtjev za ukidanjem preventivne cenzure i slobodnom kolportажom. Drugoga dana rada kongresa prihvaćena je rezolucija protiv germanizacije čeških imena i talijанизacije slovenskih i hrvatskih imena u službenim statističkim publikacijama. Poljski delegat Bronisław Laskownicki predložio je da na kongresu novinara ubuduće sudjeluju i predstavnici Slavena izvan Monarhije.

Ni ovaj kongres nije prošao bez svečanosti, koncerata i domjenaka, ali jednako tako nije nedostajalo ni incidenata. Prigodom sviranja ruske himne tijekom jednog koncerta poljski su predstavnici demonstrativno napustili prostoriju u kojoj se svečanost odigravala. Sutradan je Laskownicki u plenumu kongresa objašnjavao zašto Poljaci ne mogu mirno sjediti za sviranja ruske himne – zbog nasilja ruskog carističkog sustava nad poljskim narodom. Zaželio je Rusima da se oslobode stega carizma te da se – slobodni – sjedine s Poljacima u slavenskoj misli.

Osmi kongres slavenskih novinara održan je u Ljubljani 8-9. rujna 1908. godine u sklopu svečanosti povodom obilježavanja četrinstote obljetnice rođenja Primoža Trubara. Iz Hrvatske je na tom kongresu bilo više sudionika nego na prethodnom. Ljubljana je ipak znatno bliža od Uherskog Hradišta. Sudjelovali su Većeslav Wilder (*Pokret*), Gjurio Šurmin (*Hrvatski narod*), Stjepan i Antun Radić (*Dom*), Ivan Gršković (*Obzor*), te Budimir Budisavljević (*Srbobran*). U radu kongresa sudjelovali su i narodni zastupnik Matko Mandić te novinari Viktor Kučinić i Josip Jedlovski iz Trsta. Bio je prisutan i Nikola Zvonimir Bjelovučić iz *Narodnog lista* u Zadru. Najbrojniji su, naravno, bili slovenski sudionici, potom predstavnici čeških i poljskih novina. Po prvi su puta u radu kongresa organizirano sudjelovali novinari iz Rusije, Srbije i Bugarske. Prisutan je bio i bečki dopisnik *Le Matina* Bussard.

Zbivanja oko kongresa u Ljubljani nekoliko su dana u hrvatskoj javnosti opširno praćena. Uspjehe organizatora da privuku velik broj novinara i snažnu medijsku pozornost *Obzor* je objašnjavao posljedicom srpanjskoga slavenskog kongresa u Pragu. Isticao je kako će na ljubljanskom skupu biti dat „novi kurs“ radu i budućim sastancima slavenskih novinara, kao i to da je upravo novinarima „povjeren detaljan rad oko te preobražene (misli se u neoslaviističkom duhu, op. D. A) slavenske uzajamnosti“.

Doček gostiju i cjelokupna atmosfera u Ljubljani bila je, prema *Obzoru*, izuzetno srdačna. Kongres je otvorio Josef Holeček, ispričavši predsjednika Saveza slavenskih novinara Michala Chylińskog koji zbog bolesti nije mogao doći. Holeček je izabran za predsjednika kongresa, dok su

potpredsjednici bili Gustav Gregorin iz Gorice i Antonin Rat iz Turčianskog Svetog Martina. Sudionike skupa potom je pozdravio ljubljanski gradonačelnik Ivan Hribar. Istaknuo je veliku važnost ovakvih novinarskih sastanaka, zahvalio novinarima što su se već po drugi puta sastali u Ljubljani, te otklonio sumnje koje se javljaju u pogledu navodnih političkih tendencija kongresa: „Takovih tendencija nema – naša je tendencija kulturna. Mi hoćemo da se ujediniamo na podlozi jednakopravnosti u kulturnu zajednicu.“ Pozdravni je govor održao i Ivan Oražen, predsjednik turističkog društva (*Deželne sveze za pospešavanje prometa tujcev*), napose zahvaljujući Česima, koji su prvi započeli turistički obilaziti slovenske zemlje.

Na kongresu se živo raspravljalo, ali „obći sporazum Slavena manifestira se u svakoj razpravi, tako, da i rusko-poljski spor podpuno izčezava sa površine“. Josef Holeček podnio je opsežan izvještaj o desetogodišnjem jubileju slavenskih novinarskih kongresa i rada na jačanju slavenske uzajamnosti uopće. Izrazio je svoje zadovoljstvo postignutim rezultatima – vidljivo je poboljšanje odnosa između Poljaka i Rusina (Ukrajinaca) u Galiciji te Hrvata i Srba, jačanje gospodarskih odnosa među pojedinim slavenskim narodima i dr. Predložio je osnivanje slavenske novinarske organizacije koja će izaći izvan granica Austro-Ugarske, kao i to da se na sličan način trebaju organizirati i slavenski književnici i umjetnici, studenti i obrtnici. „Nama Slavenima nisu od potrebe veliki programi, nama je potreban rad na svakom polju na temelju uzajamnosti“, završio je svoje izlaganje Holeček te pobrao silan pljesak i usklike odobravanja.

Nakon njegova izlaganja uslijedila je rasprava i podnošenje pojedinih prijedloga. Prihvaćeni su zaključci praškoga neoslavističkog kongresa. Rusinski predstavnik Osip Markov predložio je rezoluciju o ravnopravnosti Rusina u školama u Galiciji na što je reagirao Bronisław Laskownicki tvrdnjom da rusinski narod ima pravo učiti na materinjem jeziku te protunapadom da Poljaci u Rusiji više trpe nego Rusi (imao je na umu Rusine, tj. Ukrajince) u Galiciji. Uostalom, to je unutarnje pitanje uprave u Galiciji, istaknuo je poljski novinar. Na njegovu je raspravu replicirao Stahovič, ističući da se „Rusi stide nepravda, koje nanašaju rodjenoj braći“ – zato također smatra da takva pitanja ne treba otvarati na općeslavenskom skupu nego ih ostaviti i riješiti kod kuće. Na kraju je Adolf Černý predložio zaključak, koji je jednoglasno prihvaćen: „Slavenski novinari s veseljem pozdravljaju dobru volju glede zbliženja poljskoga i ruskoga naroda u Galiciji. Poljsko i rusko novinstvo neka poradi na tome, da se to približenje ostvari u duhu želja prijašnjih kongresa slavenskih novinara i to na temelju ravnopravnosti, slobode, jednakosti i bratstva.“

Potom se raspravljalo o sveslavenskom glasilu. Stahovič je predložio da to ne mora biti dnevnik, nego bolje da bude tjedni ili mjesečni list. Valjalo bi ga tiskati na četiri jezika: ruskom, češkom, poljskom i srpskom, a dopušteni bi bili i ostali slavenski jezici. Mogli bi se tiskati i članci na francuskom jeziku da budu razumljivi neslavenima. Uredništvo bi, prema Stahovičevu prijedlogu, trebalo biti u Pragu, najviše zbog tehničkih razloga. Postojale bi i tri zasebne redakcije – za Ruse (u Moskvi ili Sankt Petersburgu), za Poljake (u Varšavi ili Krakovu), te za južne Slavene (u

Beogradu ili Zagrebu). Na Stahovičev je prijedlog bilo nekoliko reakcija. Slovenski predstavnik Rasto Pustoslemšek smatrao je kako u točki o jeziku valja izmijeniti pojam „srpski“ u „srpsko-hrvatski“ jezik. Određivanje samo četiri službena jezika nije se svidjelo ni Bugarima. Iznijeto je i nekoliko prijedloga da se neki od već postojećih časopisa, primjerice *Slovanský přehled* (češki), *Świat słowiański* (poljski) i *Slovanskije izvjestja* (ruski), proglase zajedničkim slavenskim organima.

U nastavku kongresa 9. rujna 1908. Antonin Hajn opširno je izvijestio o nacrtu tiskovnog zakona, a potom se pavela rasprava o novinstvu i prilikama u kojem se ono nalazi u pojedinim zemljama Austro-Ugarske. Gjuro Šurmin prikazao je teško stanje u Hrvatskoj, gdje se postupalo protivno odredbama o slobodi novinstva. Podržao je izlaganje Václava Klofáča o prilikama u Bosni i progonu tamošnjih srpskih novinara, te istaknuo potrebu da se i „Hrvati zauzmu za svoju progonjenu braću u Bosni i Hercegovini“. U svezi s Klofáčevim izlaganjem javilo se još nekoliko sudionika, a prihvaćen je prijedlog da se zamoli Karela Kramača da bosansko pitanje iznese pred delegacije. Slovački je predstavnik Štefanik upozorio kako su prilike u njegovoj domovini još teže nego u Bosni. Uzimajući sve to u obzir, František Hovorka predložio je da se zbog progona novinara u Bosni, Slovačkoj i pruskom dijelu Poljske podnese pritužba međunarodnom novinarskom kongresu u Berlinu i interparlamentarnom kongresu. Predsjednik državnog sabora Kranjske Viktor Hein u svome je izvješću o kongresu najveću pozornost posvetio upravo Klofáčevu referatu te raspravi o prijedlogu o uspostavi slavenske novinske agencije.

Sudionici kongresa oduševljeno su pozdravili prijedlog Kazimierza Ostaszewskog-Barańskog da se uputi brzojavna čestitka Lavu Tolstoju povodom njegova osamdesetog rođendana. Andrej Gabršček istaknuo je ulogu južnoslavenskih novinara u približavanju Hrvata i Srba, te napomenuo kako se – deset godina nakon početka slavenskih novinarskih sastanaka – vidi napredak u odnosima među Poljacima i Rusima. Stoga je predložio da se brzojavno pozdravi „oca slavenskog novinarskog saveza Kufnera“. Uz nekoliko toplih zahvala na gostoprimitvu Holeček je zaključio kongres ističući kako je bio vrlo uspješan.

Ovaj je kongres protekao u sklopu obilježavanja Trubarove četiristogodišnjice. Na svečanoj akademiji u slavu prvoga slovenskog književnika 8. rujna 1908. godine govorio je profesor Fran Ilešič. Potom je u Bleiweissov parku postavljen kamen-temeljac za Trubarov spomenik. Prvi je govorio predsjednik Društva slovenskih književnika i novinara Ivan Tavčar, a nakon njega se izredao cijeli niz govornika koji su pozdravljali ovaj čin i cijeli „bratski“ slovenski narod, izricali želje za uspjesima u borbi za nacionalna prava i drugo. Aleksander Stahovič čak je nazvao Trubara „demokratom i prvim slovenskim pobornikom slobodnog duha“! U ime hrvatskog naroda Slovence je pozdravio Gjuro Šurmin. Istaknuo je, između ostalog, da je borba Slovenaca oduvijek bila i borbom Hrvata, te da tako valja ostati i ubuduće, a slavenska uzajamnost čim prije treba postati djelom. Svi nazočni upisali su svoja imena na pergamenu koja je potom ugrađena u spomenik. Svečanost je završila pjevanjem himne „Hej Slaveni“.

Banketi su i u Ljubljani bili mjesto na kojem se nazdravljalo slavenstvu. Već prvoga dana kada su pristigli slavenski gosti, mjesni ruski kružok organizirao je tzv. čajnu večer za sudionike iz Rusije i ostale. Na čajanci nisu sudjelovali poljski ni hrvatski predstavnici. Potonji još nisu bili stigli u Ljubljanu, tvrdio je *Obzor*. Na domjenku što ga je priredila gradska uprava navečer 8. rujna 1908. prvi je nazdravio domaćin – gradonačelnik Ivan Hribar. Prisutnima se obratio na svim slavenskim jezicima, ističući između ostaloga da će organizacija slavenskih novinara „uroditi znamenitim plodom“. Ostali nazdravičari isticali su novi smjer Rusije u svezi sa slavenskom misli i pokretom (grof Bobrinski), slavili slavensku solidarnost i uzajamnost (Doboszyński i Sokol) ili pak uže hrvatsko-slovensku uzajamnost (Gjuro Šurmin) i dr. Bili su organizirani i neki izleti u okolicu Ljubljane (Postojna).

Osmi je kongres slavenskih novinara opširno prikazivan i u onim hrvatskim novinama čiji su predstavnici bili u Ljubljani. *Pokret* je, primjerice, isticao veliko zadovoljstvo kongresom i, općenito, napretkom u odnosima među slavenskim novinarima koji je na njemu pokazan: „u prvim kongresima još je bilo nesuglasica, sukoba, suvišnih debata, dočim je danas razpravljanje stvarno i praktično“. Naprednjaci su smatrali kako je – unatoč sokolskom sletu na Sušaku i političkoj situaciji u Hrvatskoj – u Ljubljanu trebalo stići ipak nešto više hrvatskih novinara nego ih je na kongresu bilo. Izvješće o zbivanjima na kongresu u Ljubljani *Pokret* je popratio i „općim opaskama“. U njima se naglašava kako se takvi novinarski kongresi već smatraju „posve prirodnima“ te da „neprijatelji Slavenstva ne mogu se više

dočekati nikakovih neugodnih incidenata.“ Naprednjačko glasilo ne sumnja u korisnost kongresâ za bolju informiranost slavenskih novina o prilikama u slavenskim zemljama, a posebice ističe činjenicu kako se kod novinara opaža sve veće poznavanje slavenskih jezika. Ljubljanski se kongres, piše dalje *Pokret*, održao pod „znakom osobitog uspjeha slavenske misli“ nakon sveslavenskog kongresa u Pragu. Ističe se doprinos Čeha tim uspjesima.

Novi list nije posebno komentirao kongres, samo je donio nekoliko vijesti i jedan opširniji izvještaj. *Hrvatsko pravo*, jednako kao ni *Narodne novine* odnosno *Hrvatska sloboda*, nisu kongresu posvetili niti toliko, samo kratke vijesti.

U tekstu o prva četiri kongresa slavenskih novinara naglasio sam da na njima nije postignuto ništa posebno osim što su se novinari susretali, upoznawali i razmjenjivali ideje te da su, unatoč ideji međuslavenske suradnje, često na tu suradnju zaboravljali odmah nakon povratka kući kada su stvari ponovno počinjali promatrati iz perspektive političke svakodnevnice i pragmatike. I na ova četiri analizirana kongresa mogle su se čuti velike riječi, ali ih nisu pratila i odgovarajuća velika djela. Uskoro je neoslavistički pokret zapao u tešku krizu, a i novinarski su kongresi završili ubrzo nakon toga. Zajedno s drugim kongresom neoslavista održan je i deveti novinarski kongres u Sofiji u srpnju 1910. godine. Potom je 1911. održan deseti kongres slavenskih novinara u Beogradu. Posljednji je kongres stjecajem okolnosti održan u Pragu – krug novinarskih kongresa time je završen: od prvoga 1898. do jedanaestog 1912. godine u Pragu. Ovi kongresi nisu uspjivali donijeti, a još manje ostvariti bilo kakav konkretan

zaključak. Bile su to isprazne manifestacije koje su, doduše, mogle utjecati na povećanje članaka o slavenskim narodima, suradnji i potrebi ostvarenja zajedničkih projekata, ali ne više od toga.

Između hrvatskog i slavenskog identiteta

Neoslavizam je bio specifičan oblik iskazivanja osjećaja slavenske uzajamnosti i potrebe za suradnjom među slavenskim narodima na početku dvadesetog stoljeća. Na čelu neoslavističkog pokreta nalazio se češki političar Karel Kramař. Neoslavisti su iskazivali nadu u pomoć Rusije u borbi Slavena protiv Nijemaca. U tom su pokretu posebno snažno sudjelovali češki političari, nešto manje bugarski i slovenski, a djelomično (i samo u početku) poljski. S druge strane, bio je prihvaćen u nekim ruskim političkim i kulturnim krugovima. Podržavali su ga također pojedini političari i javni djelatnici (prvenstveno novinari) iz Hrvatske i Dalmacije. Neoslavizam je trajao vrlo kratko – prestao je postojati već nakon nekoliko godina. Na dva kongresa neoslavista, u Pragu 1908. i Sofiji 1910, kao i nekoliko manjih susreta, razmatrale su se mogućnosti kulturne i gospodarske suradnje među slavenskim narodima unutar i izvan Austro-Ugarske. Budući da su političke razmirice među pojedinim slavenskim narodima u to doba bile vrlo snažne (primjerice, rusko-poljske, poljsko-rusinske, srpsko-bugarske, hrvatsko-srpske i dr), rasprava o političkim pitanjima na tim je skupovima bila nepoželjna. Sudionici pokreta shvaćali su kako nemaju nikakvih mogućnosti da te političke sporove riješe, pa su ih radije

izbjegavali. Inzistirali su da se na kongresima i drugim skupovima govori isključivo o kulturnim i gospodarskim temama. No, to nije bilo moguće, pa se često u pozadini rasprava osjećala politička problematika.

U Pragu je u srpnju 1908. godine održan Prvi pripremni sastanak neoslavista. Taj je sveslavenski kongres označio vrhunac neoslavističkog pokreta. Bio je to najveći i najuspješniji sastanak pobornika slavenske solidarnosti i uzajamne suradnje slavenskih naroda na početku 20. stoljeća. S jedne strane, ovaj je skup imao svečarski karakter – bio je sazvan u slavu šezdesete obljetnice slavenskog kongresa u Pragu 1848, dok je s druge strane, održavan kao pripremni skup za planirani veliki kongres i slavensku izložbu u Moskvi. Praškom je kongresu prethodio pripremni sastanak nekolicine slavenskih političara iz Austro-Ugarske s ruskim neoslavistima u Sankt Petersburgu potkraj svibnja 1908. godine. Delegaciju je vodio Karel Kramář, a u audijenciju ju je primio i ruski premijer Pjotr Stolipin. Na petersburškim je razgovorima trebalo pojasniti pitanje sudjelovanja Poljaka na neoslavističkom kongresu u Pragu, tj. trebalo je pripremiti rusko-poljski sporazum o normalizaciji odnosa.

Na neoslavističkom kongresu u Pragu sudjelovalo je samo nekoliko hrvatskih predstavnika: Ante Tresić-Pavičić iz Dalmacije te Ljuba Babić (Ksaver Šandor Gjalski), Božo Vinković, Ivan Lorković, Stjepan Radić i srpski političar Dušan Popović iz banske Hrvatske. Trebao je putovati i Svetozar Pribićević. Hrvatski sudionici na kongresu nisu, poput ostalih, imali mandat – niti kao predstavnici političkih stranaka ili grupacija niti kao predstavnici kulturnih institucija. Stoga se *Obzor* opravdano pitao odgovara li

takvo hrvatsko sudjelovanje svrsi koju praški kongres ima. U slučaju da se radi o starom obliku panslavizma u kojem bi Rusija trebala progutati ostale slavenske narode, bilo bi prilično svejedno kako će se takve ideje manifestirati u Hrvatskoj, pisao je *Obzor*. No, ovdje je slučaj o novom obliku slavenske misli, ovdje se ne radi o idejama koje imaju za cilj pretopiti sve Slavene u jedan – ruski – narod, nego o slavizmu koji znači prije svega zaštitu cjelokupnog slavenstva za svaki slavenski narod: „Ta slavenska uzajamnost ne uniformira slavenske narode politički i kulturno, već ide za tim da ih individualizira, da im pomogne u izgradnji njihovog bivstva do jake jedinice“. Stoga nije svejedno kako su Hrvati na takvom skupu predstavljeni. Sudionici kongresa iz hrvatskih zemalja nisu dovoljno reprezentativni niti u pogledu krajeva koje predstavljaju (uglavnom su to predstavnici banske Hrvatske) niti u pogledu političkih stranaka, isticao je *Obzorov* uvodničar.

U sličnom je smislu pisao i *Pokret* ističući da je forma u kojoj je slavenski pokret nedavno ponovno oživio posve drugačija od nekadašnjeg ruskog slavenofilstva te da je temelj novog slavenofilstva ravnopravnost svih slavenskih naroda. Naprednjačke novine prenose riječi kneza Evgenija Trubeckog da se Rusija mora okaniti svoga starog povijesnog protuslovlja – da se predstavlja kao osloboditelj Slavena na Balkanu a istovremeno ugnjetava slavenske narode u vlastitoj državi te da mora postati slavenska država ne samo prema vani, nego i iznutra, unutar svojih granica. Naprednjaci su smatrali kako nove europske političke okolnosti pogoduju slavenskoj politici. Napose je njemački prodor na istok „ona točka koja ima da spoji i organizuje sve Slavene“.

Najbrojnija je delegacija na kongresu bila češka. Osim Čeha, na kongresu je bio velik broj ruskih predstavnika, prije svega političari desnog centra, koji su u biti predstavljali ideje starog panslavizma. Relativno je brojna bila poljska delegacija koju je predvodio Roman Dmowski, vođa Nacionalne demokracije, jedne od najvažnijih političkih stranaka u ruskom dijelu Poljske. Od Slovenaca se u pripremama kongresa i u njegovu radu posebice isticao Ivan Hribar, gradonačelnik Ljubljane i zastupnik u Carevinskom vijeću. Bugarsku je delegaciju predvodio Stefan Savov Bobčev, a Srbe Giga Geršić. Na kongresu nisu sudjelovali predstavnici pruskog dijela Poljske, kao ni svi predstavnici Rusina/Ukrajinaca (bili su predstavljeni samo tzv. Starorusini, odnosno rusofilski političari predvođeni Mihailom Hlibovickim) niti delegati Lužičkih Srba. Rusinski su političari uputili dopis kojim su objasnili zašto se nisu odazvali pozivu na kongres – zbog podjarmljivanja kojem je ukrajinski narod podvrgnut u Rusiji od strane službenih krugova, a u Austriji od strane Poljaka. Ovaj je dopis, koji su potpisali ukrajinski političari u Lavovu i u Rusiji, pročitao na samom početku kongresa. Nije bilo ni zasebnog slovačkog zastupništva.

U vrijeme kada je neoslavistički kongres već započeo, *Obzor* je hrvatskoj javnosti objašnjavao koje su nakane ovoga skupa: „da se bez obzira na žalibože postojeće političke konflikte između pojedinih slavenskih plemena ustanovi i ustali na nedogledno vrijeme jedan zajednički kulturni program, jedna direktiva, bez obzira na stranke među pojedinim slavenskim narodima ... da se stvori jedna homogena slavenska kultura, da se prirodjeni kulturni

slavenski elementi očuvaju od tudjinskoga protuslavenskoga natrušivanja i da se konačno kulturnim predradnjama lih slavenske sadržine izglađe postojeće razmirice političke ili stranačke među pojedinim slavenskim plemenima i u njima samima“.

Kongres u Pragu započeo je 12. srpnja 1908. godine i trajao tjedan dana. Otvorio ga je Karel Kramář srdačno pozdravljajući pristigle goste i naglašavajući ciljeve neoslavističkog pokreta: jednakost svih slavenskih naroda, gospodarski i kulturni razvoj Slavena, njihovo bratstvo ne samo na riječima već i u djelima. Nakon Kramářa govorio je vođa ruske delegacije Vasilij Mihajlovič Krasovski, koji je izrekao niz pohvala na račun Praga kao „nosioca slavenske kulture, kao predstražu slavenske civilizacije“ te odbacio optužbe što su upućivane Rusiji da je smetnja održavanju kongresa. „Rusija želi slobodan život, napredak i razvitak sviju slavenskih naroda“, istaknuo je. Podržao ga je i član Dume Vasilij Aleksejevič Maklakov: „Mi kada govorimo o sveslavenskoj uzajamnosti, polazimo s toga stano- višta, da bez slobode i jednakopravnosti ne može da bude bratimstva među slavenskim narodima.“ Potom je u ime poljske delegacije govorio Dmowski, koji je naglasio kako je rješavanje spornih pitanja među poljskim i ruskim političarima već započelo i da se nada kako će u tomu po- lučiti uspjeh. Riječ su uzeli i predstavnici ostalih naroda koji su sudjelovali na kongresu. Srbijanski je delegat Giga Geršić usporedio praški kongres s liječnikom koji prvo tre- ba uspostaviti dijagnozu – a bolest od koje trpi slavenstvo jest geografski položaj, tuđi utjecaji, strana kolonizacija, ponekad i psihološko-fiziološke osobine samih slavenskih

naroda. Za potonje su Slaveni sami sebi krivi. Nakon što se uspostavi dijagnoza, valja dati lijek – najbolji je lijek za ove stvari ideja slavenske uzajamnosti i solidarnosti te međusobnog pomaganja. Stoga se treba sastajati i upoznavati.

Hrvatski književnik i političar Ante Tresić-Pavičić na svečanosti otvorenja kongresa održao je vatreni govor o slavenstvu te o slozi Hrvata i Srba: „Donosim vam braćo slavenska pozdrav od Hrvata i da nije pred menom govorio srpski govornik – rekao bio i od Srba. Jer, govori li Srbin govori Hrvat, govori Hrvat, govori Srbin.“ Ustvrdio je da su Hrvati i Srbi pokopali svoja ranija neprijateljstva. Od kongresa i njegovih sudionika očekivao je da rade za „dobrobit slavenske rodbine“ – uvijek i svugdje, a kao svoju najveću želju istaknuo je sljedeće: da nakon kongresa može vidjeti kako su budućnost i spas slavenstva osigurani. Tresićev je nastup izazvao oštru reakciju starčevićanske *Hrvatske slobode*, koja mu je osporila pravo da govori u ime hrvatskog naroda. U golemoj većini Hrvati ni ne znaju za taj kongres, niti je itko ovlastio Tresića da govori u ime cjelokupnog hrvatstva. Ove su novine inače izražavale protivljenje slavenskom kongresu. Primjerice, pišući o pripremnim razgovorima u Sankt Peterburgu, *Hrvatska sloboda* nazivala je kongres „jednom paradom“, „komedijom“ i „plašilom za slavenske neprijatelje dva, tri mjeseca“. Starčevićanci su odbijali slavenstvo i slavensku solidarnost te se pozivali na geslo njihova idola Ante Starčevića „Bog i Hrvati!“ U takvoj ideologiji nije bilo mjesta za šire slavenske ideje.

Radom neoslavističkog kongresa rukovodio je Karel Kramář, a svaka je od prisutnih nacionalnih delegacija dala po jednog potpredsjednika. Hrvate je na tom položaju

predstavljao Ljuba Babić Gjalski. Za jednog od tajnika kongresa izabran je Ivan Lorković. Sudionici kongresa imali su pravo govoriti vlastitim jezikom. Ustanovljen je poslovnik rada prema kojem se o određenoj stvari moglo govoriti najviše dva puta. Vrlo je živahnu polemiku izazvalo pitanje hoće li se dopustiti boravak novinara na pojedinim sjednicama. Na kraju je dogovoreno da se mogu izdati takva dopuštenja samo onim novinarima čiju vjerodostojnost potvrde pripadnici pojedinih delegacija. Novinari su se morali obvezati da će lojalno i vjerno izvještavati o radu kongresa te da će poslušati odredbe radnog predsjedništva.

Na kongresu se raspravljalo o nizu pitanja kulturne i gospodarske problematike, a dva su bila temeljna: priprema velike slavenske izložbe u Moskvi, koja se trebala održati za nekoliko godina, te djelatnost na osnivanju slavenske banke, koja bi financijski pomagala razvoj slavenskih naroda i zadovoljavala njihove kreditne i ostale financijske potrebe. Osim toga, teme razgovora bile su slavenski turizam, sokolstvo, novinarska pitanja, knjižarstvo i dr. S burnim je odobravanjem popraćena odluka predstavnika južnoslavenskih naroda – Bugara, Srba, Hrvata i Slovenaca da će sva pitanja rješavati jedinstveno i da će o svemu stvarati zajedničke zaključke. Još je veće oduševljenje sudionika kongresa izazvala poljsko-ruska sloga pokazana tijekom izlaganja i diskusija na sjednicama i u zdravicama na domjencima. Na kongresu inače nije bilo nekih disonantnih tonova. Jednoglasno su donijete rezolucije o temama rasprava te izabran izvršni odbor koji je trebao brinuti o njihovoj realizaciji, te o pripremama za osnivanje banke i o priređivanju izložbe.

Među hrvatskim novinama opširnim izvještajima s praškog neoslavističkog kongresa posebice su se isticali *Obzor* i *Pokret*. Zbivanja na kongresu praćena su iz dana u dan do najsitnijih detalja. Detaljno je ta zbivanja pratio i *Dom*. O pripremama i samom kongresu ove su novine Hrvatske pučke seljačke stranke pisale vrlo pozitivno. Autor niza tekstova u kojima je naglašavana važnost sloge Rusa i Poljaka bio je Stjepan Radić. Isticao je „da i službena Rusija stoji na temelju slavenskoga bratimstva“, koje je potpuno, a najzaslužniji za to je Kramář. U takvim je okolnostima sveslavenske sloge nastupio čas i za Hrvate, tvrdio je vođa seljačke stranke, no oni u politici ne smiju više slušati „kojekakve Franke i Supile“ niti se klanjati „kojekakvim Rakocajima i Rauhima“ – „treba sada još marljivije krčiti i orati i neumorno sijati sjeme slavenske seljačke politike“. Uoči samog kongresa *Dom* je donio opširan članak u kojem je Radić naglašavao važnost činjenice što se u Pragu sastaju političari, a ne kao na ranijim slavenskim skupovima studenti, omladina ili književnici, odnosno novinari. Još je veću važnost praškog skupa vidio u tome što će se na njemu raspravljati prema točno utvrđenim pravilima o onome što se konkretno može učiniti na polju slavenske kulture i gospodarstva. Rezultate kongresa Radić je ocijenio uspješnima, a tri je stvari istaknuo kao najvažnije: ruski su delegati neprestano naglašavali važnost Čeha za slavenstvo, napose na polju obrazovanja, Rusi i Poljaci nisu se sukobili, a na kongresu su sudjelovali predstavnici slavenskih naroda bez obzira na njihove vlade. Praški kongres ima važnost i za Hrvate jer je bilo moguće ukazati na hrvatske velikane koji su u prošlosti radili na širenju slavenske ideje.

Nakon kongresa bit će lakše ostvarivati programski zadatak Hrvatske pučke seljačke stranke na širenju slavenskog bratstva – moći će mu se suprotstavljati samo „skrajnje neznalice ili podpune propalice, a tih je, hvala Bogu, u Hrvatskoj ipak neznatna manjina“.

No, u Hrvatskoj je bilo dosta protivnika neoslavizma, odnosno „širenja slavenskog bratstva“ među pripadnicima političkih elita i vodstvom političkih stranaka. Dio je novina naprosto prešutio zbivanja u Pragu, a neke su objavljivale oštre optuživačke tekstove. Primjerice, *Rauchova* je *Ustavnost* objavila samo nekoliko kratkih vijesti, a prenijela je opširan tekst iz sarajevskog *Hrvatskog dnevnika* pod naslovom „Sveslavenska komedija“. Iako je naslovljen kao tekst o neoslavističkom kongresu, taj je članak zapravo govorio o kongresu slavenskih naprednih studenata, koji se održao u Pragu potkraj lipnja 1908. godine i koji nije imao ništa zajedničkoga s neoslavistima! *Narodne novine* o neoslavističkom pripremnom kongresu nisu donijele nikakvih drugih tekstova osim brzojavnih vijesti. Slično je postupilo i frankovačko *Hrvatsko pravo*, kojem je važno bilo informirati svoje čitatelje da je u Varšavi došlo do demonstracija protiv sudjelovanja Dmowskog u radu praškog kongresa, odnosno ismijavati hrvatske političare koji su bili na tome kongresu i nazivati ih našim „velikim političarima“.

Vrlo brzo nakon što su se slavenski delegati zadovoljni razišli, došlo je do aneksije Bosne i Hercegovine i teške krize u odnosima između Austro-Ugarske i Rusije. Jedan od najvažnijih ciljeva koje su neoslavisti pred sebe postavljali – političko približavanje tih dviju država i njihovo

zajedničko suprotstavljanje – postao je praktički neostvariv. Tek što je neoslavizam nastupio na javnoj sceni, upao je u krizu iz koje se više neće moći izvući.

Ipak, održan je još jedan veliki skup neoslavista – drugi pripremni kongres u Sofiji. Održan je između 7-10. srpnja 1910. godine pod predsjedanjem Stefana Savova Bobčeva, dok je počasni predsjednik bio Karel Kramář. Osim Poljaka, na njemu nije bilo ni Bjelorusa, većine Ukrajinaca ni Lužičkih Srba. Hrvati i Srbi bili su u sastavu jedne delegacije, u kojoj pak nije bilo nikoga iz banske Hrvatske, makar je pozvano više od dvadeset osoba! U sastavu takve „srpsko-hrvatske“ delegacije bila su samo dvojica zastupnika u Carevinskom vijeću – Ante Tresić Pavičić i Matko Mandić. Gimnazijski profesor Ivan Žic iz Hrvatske bio je na popisu „počasnih“ gostiju.

Hrvatski dopisnici s neoslavističkog kongresa, te kongresa novinara i sokolskog sleta, koji su u to vrijeme održavani u bugarskoj prijestolnici, izražavali su svoje veliko oduševljenje Sofijom i veličanstvenim dočekom koji su im Bugari pripremili. Primjerice, *Pokretov* izvjestitelj pisao je da ga se grad snažno dojmio, a posebice je isticao činjenicu kako je dobro imati vlastitu slobodnu državu, makar bila i na Balkanu o kojem se u Hrvatskoj često govori površno i podrugljivo: „Badava – na tom prezrenom Balkanu imade energije, imade slobode, mnogo slobode – više no što mi u svojoj neslobodi smijemo i sanjati.“ S još većim oduševljenjem pisao je Ivan Švrljuga u osječkoj *Narodnoj obrani*. Isticao je kako nema vremena da pošalje izvještaj jer su „braća Bugari“ toliko zaokupili svoje goste, da ovi nemaju kada poslati ni razglednice a kamoli novinske izvještaje. U

dva dana bio je već na tri banketa, piše Švrljuga sa zadovoljstvom, da bi u sljedećem izvještaju opet istaknuo: „mi ovdje izlazimo iz jednoga banketa, da podjemo na drugi, a uzgredice držimo i sjednice“. U jednom je svome dopisu objašnjavao i to zašto se više bavi zbivanjima između kongresnih sjednica nego samim kongresnim raspravama: „govori i upadice kod banketa i inače u gradu daju pravu sliku o raspoloženju jednih slavenskih naroda prema drugima, te za slavensku solidarnost doprinašaju više, nego li najumnije rasprave o slavenskoj banci, o slavenskoj brzojavnoj agenturi itd.“

Autor putopisa u *Riječkom novom listu* bio je još oduševljeniji Bugarskom i Bugarima, napose njihovim glavnim gradom: „Sofija poprima već sve forme i ima sve uvjete, da u skoro postane velegrad. Velegrad po pučanstvu, po izgledu i po prometu narodnom i međunarodnom.“ Doduše, Sofija ima istočnjački duh što se tiče običaja i života ljudi, a to se posebno osjeća u pogledu jela, na koja se Europljani teško mogu naviknuti. Riječki autor opisuje još neke događaje koji su se zbili tijekom sofijskih svečanosti, primjerice srušavanje susret hrvatskih gostiju s Bugarima, bivšim studentima sveučilišta u Zagrebu. Po svemu tome što je na putu i u samoj Sofiji vidio, on zaključuje da je u Hrvatskoj poznavanje stanja u Srbiji i Bugarskoj slabo, i da Hrvati to imaju zahvaliti „stranačkim vodjama, novinarima i publicistima“.

Slična je putopisna crtica objavljena i u *Pokretu* na početku kolovoza 1910. godine. Stjepan Parmačević u njoj je izražavao svoje divljenje razvoju Sofije, njezinoj ljepoti i slavenstvu općenito. Najveći i književno najvredniji putopis s putovanja u Sofiju dao je Franjo Horvat-Kiš u

svome djelu *Vidjeno i nevidjeno*. Kiš je podrobno opisao i oslikao suvremenu situaciju u Bugarskoj i drugim zemljama koje je posjetio. No, nisu svi hrvatski autori s takvim oduševljenjem govorili o kongresu u Sofiji. U hrvatskoj je političkoj i kulturnoj javnosti bilo dosta onih koji su neoslavistički pokret smatrali samo novim nazivom za panslavizam – jednu staru „utopiju ili himeru“ od koje se Hrvati nemaju čemu nadati osim „zlu i nesreći“. U tom su kontekstu pravaši iz Starčevićeve stranke prava isticali primjer Poljaka, „najkulturnijeg slavenskog naroda“, koji su ostali izvan neoslavističkog pokreta: „vide Poljaci, da ludovanje za sveslavjanstvom može samo škoditi njihovim interesima i otežčati njihov i onako težak i sdvojan položaj“. Uspoređivali su također poljsko-rusinski spor s hrvatsko-srpskim, a u Poljacima su vidjeli onaj narod s kojim su Hrvati „po kulturi, po vitežkoj prošlosti, po žrtvama za kršćanstvo, po odanosti svojoj vjeri, po umjetničkim i književnim tradicijama veoma slični“. Upravo u njih trebali bi se Hrvati ugledati, a „bratske sveze“ s Poljacima više bi koristile od „naklapanja“ Kramára i ostalih neoslavista. Iste su pravaško-starčevićanske novine – odgovarajući nešto ranije na napise Peroslava Ljubića u listu *Virovitičanin* – tvrdile i to kako Hrvati nemaju nikakve koristi od sveslavenskih kongresa, niti neku posebnu gospodarsku ili kulturnu korist, niti prijateljsku naklonost bilo Čeha, Rusa, Srba ili pak Bugara. Za starčevićance je sveslavenstvo bilo samo jedan „fantom“, a u sveslavenskim „sanjarima“ vidjeli su oni tek puko oruđe protiv Hrvatske.

Klerikalno *Hrvatstvo* pisalo je uvredljivo u lipnju 1910. da „neoslavske kokoši sve više kokodaču“, kao i da će „elita

slavenskog uma i politike“ na kongresu u Sofiji pokazati svoju neozbiljnost i naivnost. Prognozirali su i mogućnost nestanka neoslavističkog „nedonoščeta“ nakon kongresa.

Slavenski su se kongresi i novinske polemike, koje su izazivali, često koristili i za nemilosrdne unutarnje političke obračune. Nakon što je Stjepan Radić u svome *Domu* započeo polemizirati s gore navedenim stavovima *Hrvatske slobode*, podsjećajući kako su upravo pravaši nekada očekivali pomoć „od kozačkog kopita“ na bečkom pločniku, te pitajući se zašto se u kontekstu „viteške prošlosti“ uspoređuju Hrvati i Poljaci, a ne – primjerice – Hrvati i Španjolci ili pak Hrvati i Mađari koji su uistinu podnijeli velike i slične žrtve u borbi za kršćanstvo, starčevićansko ga je glasilo oštro napalo, nazivajući ga „duševnim bolesnikom“, a zajedno s bratom Antunom i jednom „patološkom pojavom“, odnosno „tipovima pogubnog rusofilstva“. Pravaške su se novine pitale zašto braća Radić šire kult rusizma i ocrnjuju poljski narod, inače simpatičan Hrvatima. Odgovor nisu nalazile ni u možebitnim novčanim razlozima, niti u Radićevu oduševljenju Rusijom, pogotovo ne u nekakvim veleizdajničkim namjerama, nego u njegovu navodnom protukatolicizmu: „Sve što je katoličko ne mili se Stipi Radiću. On simpatizira i sa Česima radi njihova husitizma“. Na ove je uvrede Radić odgovorio jednakom mjerom nazivajući autora teksta u *Hrvatskoj slobodi* „nitkovom“ ili „glupanom“ ili mu dajući oba epiteta istodobno: „Ali čini se, da tu nije neznanje, nego zbilja očajna pokvarenost“. Naravno, porekao je sve navode *Hrvatske slobode* i istaknuo svoje zasluge u približavanju svih slavenskih naroda Hrvatima.

S druge strane, *Hrvatstvo* je ismijavalo hrvatske delegate koji su trebali poći na kongres. Pisalo je kako Hrvati šalju „dva svoja Bismarcka: velikoga Graccha – Smodlaku i proslavljenoga adjutanta ruskoga generala i predsjednika slavenskoga dobrotvornoga društva itd. itd. ćerepa“. U potpunjem se slučaju mislilo na Tresića Pavičića, a njegovo dovođenje u vezu s Čerepom-Spiridovičem bilo je povezano s time što je Tresić imao bliske odnose s tim ruskim političarem. U prvome slučaju *Hrvatstvo* nije imalo pravo – Josip Smodlaka nije sudjelovao na Sofijskom kongresu. *Hrvatsko pravo* – kao ni u slučaju prvoga kongresa u Pragu – nije donosilo posebne veće izvještaje ni komentare neposredno prije ili tijekom Sofijskog kongresa. *Narodne novine* nisu o Sofijskom kongresu donijele skoro ništa – samo nekoliko brzojavnih i kratkih vijesti, a njihov stav zanemarivanja neoslavističkog pokreta vidi se najbolje iz sljedećeg navoda: „Nama izgleda bez svrhe, da se održavaju kongresi, na koje mogu doći svi Slaveni bez razlike načela i ograda... Jasno je posve, da takovi kongresi ne mogu imati nikakva uspjeha.“

Neoslavizmu nisu bili skloni ni socijalisti, ali iz posve drugih razloga. Dok su starčevićanci, frankovci i grupa oko *Hrvatstva* nastupali prije svega s hrvatskih nacionalističkih i katoličko-prozelitskih stanovišta, socijalisti su u neoslavizmu vidjeli oruđe za ostvarenje ciljeva proturevolucije u Rusiji, ruske osvajačke vanjske politike i „kapitalističkih interesa“ slavenske buržoazije Rusije i Austro-Ugarske.

Sofijski kongres označio je prijelomnu točku neoslavizma – nakon njega taj je pokret praktički prestao postojati. Neoslavisti su odustali od svih svojih ambicioznih projekata, i od slavenske banke, i od velike slavenske izložbe i niza

drugih institucionalnih oblika suradnje Slavena. Tijekom sljedeće dvije godine održana su još dva novinarska slavenska kongresa (u Beogradu i Pragu), a potom je i slavenski novinarski pokret prestao. Pokušaj da se slavenski narodi povežu na gospodarskom i kulturnom polju bez obzira na poremećene političke odnose među pojedincima od njih, nije dao, niti je mogao dati nekakav rezultat. Najveći interes za neoslavizam pokazivali su češki političari, a oni su za to imali i najsnažnije razloge – smatrali su da je rusko i, općenito, tržište slavenskih zemalja dovoljno veliko za njihov poduzetnički kapital i industrijske proizvode, a s druge su strane u Rusima i ostalim Slavenima vidjeli snagu koja im može pomoći u eventualnom sukobu s Nijemcima.

U nedovoljno razvijenoj Hrvatskoj u to je doba bilo relativno malo interesa za neoslavistički pokret. S obzirom na odnos prema neoslavizmu, politička je javnost bila podijeljena na dva smjera: podržavali su ga i u njemu sudjelovali pripadnici stranaka Hrvatsko-srpske koalicije, a izrazito su mu se protivile pravaške grupacije frankovaca i starčevićanaca, klerikalna grupa oko *Hrvatstva* i socijaldemokrati.

Slavenski kongresi u Sofiji

U Austro-Ugarskoj se početkom 20. stoljeća započeo profilirati neoslavistički pokret na čelu s češkim političarem Karelom Kramařem. Trajao je vrlo kratko – samo nekoliko godina između ruske revolucije (1905) i balkanskih ratova (1912-13). Neoslavisti su iskazivali nadu u pomoć Rusije – u kojoj je upravo dolazilo do djelomične demokratizacije političkog života – u borbi protiv njemačkog *Drang nach Osten*. Uz taj su pokret posebno snažno pristali političari Česi, Slovenci, Rusi, također i Bugari, djelomično (i samo u početku) Poljaci. U hrvatskoj historiografiji nema posebnih radova o neoslavizmu. Najistaknutiji su pobornici neoslavizma kod nas bili Ante Tresić-Pavičić, Ljuba Babić Gjalski, Stjepan Radić te neki članovi Napredne stranke.

Prvi kongres neoslavista održan je u srpnju 1908. godine u Pragu. Izbor toga grada bio je posve logičan: rodonačelnik i glavni pobornici neoslavizma bili su upravo iz Praga, navršilo se deset godina od Palackijevih svečanosti i prvog kongresa slavenskih novinara Austro-Ugarske, slavila se šezdeseta obljetnica prvoga slavenskog kongresa 1848. godine u Pragu. Na ovaj su kongres došli i neki poljski predstavnici, makar je među Poljacima općenito postojao slab odziv na ideje sveslavenstva i slavenske solidarnosti.

Odluka da se drugi pripremni slavenski kongres održi u ljeto 1910. u Sofiji donijeta je na sastanku Slavenskoga izvršnog odbora još u svibnju 1909. godine. Već je tada bilo jasno kako će na tome kongresu na površinu isplivati brojni problemi o međusobnom odnosu pojedinih slavenskih naroda. Primjerice, Srbi su bili nezadovoljni odlukom da se kongres održi u Sofiji a ne u Beogradu, kako su očekivali. Posebice je upitno bilo sudjelovanje poljskih predstavnika. U Rusiji je, naime, u međuvremenu došlo do jačanja politike usmjerene protiv poljskih nacionalnih interesa. S druge strane, dok su na prvi kongres u Pragu u velikom broju došli predstavnici „nove“, liberalne Rusije, sada su prevlast među delegatima imali predstavnici konzervativnih političkih stranaka, pobornici starog slavenofilstva i panslavizma. Niti nakon niza pokušaja nije došlo do međusobnog „pomirenja“ poljskih i ruskih neoslavista, pa Poljaci nisu poslali svoje predstavnike na kongres u Sofiju. U glavni bugarski grad došli su samo pojedinci, isključivo kao privatni gosti ili kao sudionici i dopisnici s novinarskog kongresa, koji je održan netom prije neoslavenskoga.

Otkazivanje poljskih političara da sudjeluju na sveslavenskom kongresu nije nikoga iznenadilo, ali se u svim slavenskim krugovima „neugodno dojmilo“, pisale su na početku lipnja 1910. godine hrvatske novine. Kongres će biti krnj, kao što je uostalom bio i praški gdje nisu sudjelovali Malorusi, tj. Ukrajinci (doduše, *Obzor* 4. lipnja 1910. ističe da na njihovu apstinenciju nije nitko reagirao jer su „Malorusi tek ogranak ruski“). *Obzorov* uvodničar nadalje uspoređuje slavenske kongrese 1848. i 1908, te panslavizam i neoslavizam: „Panslavizam bio je manifestacijom

sveslavenske snage narodne, koji je pod protektoratom Rusije zadobio karakter politički, pa uslied toga nisu se mogli uspješno i savremeno i liberalno rješavati neka preporčna a ipak životna pitanja medju Slavenima.“ Zbog svoje nedemokratičnosti panslavizam je imao slab uspjeh. S druge strane, „neoslavizam – kakogod ga definovali – jest modifikacija panslavističke ideje. Modifikacija je uzsliedila na bazi narodne jednakopravnosti. Želja pak za jednakopravnošću nikla je baš medju malenim i potištenim narodima slavenskim, koji su danomice vidjeli, gdje im se ugrožava narodna egzistencija. Pomoći se ti maleni potišteni narodi nisu nadali od moćne Rusije, kao što su to posve krivo mislili panslaviste, nego od uzajamnosti sveslavenske.“ Potlačeni slavenski narodi utekli su pod zaštitu opće pravednosti Slavena, među njima i Rusa, piše *Obzor*. Stoga oni (ti narodi) teže što jačoj uzajamnosti, jednakosti i slozi.

Činjenica da je Sofija određena kao mjesto održavanja neoslavističkog kongresa bila je dobro primljena u Bugarskoj. Tamo je neoslavistički pokret imao relativno dosta pristaša, a jedan od glavnih djelatnika na jačanju veza Bugara sa slavenskim narodima bio je sveučilišni profesor Stefan Savov Bobčev. Kada je potkraj 1909. godine formiran pripremni odbor kongresa, bilo je posve prirodno da na njegovo čelo stane Bobčev. Bugarske vlasti nisu s previše blagonaklonosti gledale na pripremu sveslavenskog skupa.

Na sofijski kongres pozvane su tri grupe delegata: 1. sudionici kongresa u Pragu; 2. „iskreni pristaše slavenskog jedinstva“; 3. neki državni činovnici kao promatrači. Bilo je dosta poteškoća oko formiranja pojedinih delegacija, pa tako i hrvatske. Primjerice, Vatroslav Jagić nije pristajao

doći na kongres smatrajući da ne postoji neka veća korist od tih „malo političkih malo nepolitičkih sastanaka“. Do-
duše, javno se nije izražavao tako otvoreno, pa je poslao
ispriku za nesudjelovanje zbog bolesti i poodmakle dobi.

Čini se da je bilo poteškoća i oko „pronalaženja“ delega-
ta u Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Ante Tresić Pavičić u jed-
nom je pismu u drugoj polovici lipnja 1910. molio Đuru
Šurmina da se u saborskom klubu pokrene pitanje posje-
ta kongresu „jer ne bi liepo bilo, da nitko od koalicije ne
dogje“ u Sofiju. Na kraju se to i dogodilo: premda je bilo
predviđeno da na kongres otputuje i delegacija Hrvatsko-
srpske koalicije, nije otišao nitko. Prema tvrdnjama nekih
novina, inače nesklonih ideji slavenskih kongresa i neosla-
vizma, koju su prenijele prema pisanju *Slovenskog naroda*,
izrijeком im je to zabranio ugarski ministar-predsjednik:
„Na Khuenov befel ‘koalicija’ ne smije u Sofiju“.

Tijekom prve polovice srpnja 1910. godine (po starom
kalendaru bila je to druga polovica lipnja) Sofija je bila
istinsko slavensko središte. Osim neoslavističkog kongre-
sa, održani su i kongresi slavenskih novinara, liječnika i
pčelara, te veliki sokolski slet.

Novinarski kongres, deveti po redu, održao se izme-
đu 4-7. srpnja 1910. godine. Na tome su skupu sudjelo-
vali predstavnici svih slavenskih naroda. Hrvati su imali
četvoricu predstavnika: Živana Bertića i Stjepana Parma-
čevića iz *Pokreta*, Ivana Švrljugu iz *Narodne obrane* te (ne-
imenovanog) dopisnika *Obzora*. Upravo su ove tri novine
najiscrpnije izvještavale o sofijskim zbivanjima i u njima
je stav prema slavenstvu neupitno pozitivan. Podrobno su
opisane sve svečanosti koje su pratile kongrese, isticano je

„oduševljeno i svečano raspoloženje“ koje je vladalo među Bugarima tih vrućih ljetnih dana.

Od hrvatske je delegacije na novinarskom kongresu malobrojnija bila samo poljska – brojala je tri člana. Četiri su delegata predstavljala Rusine, po šest Slovence i Slovačke, osam Ruse, petnaest Srbe, dok su najbrojniji bili Česi (oko 40) i Bugari (više od 60). Kongres je otvorio predsjednik Saveza slavenskih novinara u Pragu Josef Holeček, a za predsjednika je izabran Stefan Savov Bobčev. U kongresnom predsjedništvu niti u odborima nije bilo hrvatskih predstavnika, jednako kao ni Rusina i Poljaka. Holeček je izabran za počasnog predsjednika kongresa. On je podnio i uvodni referat „O svrsi i značenju slavenskoga novinarskog saveza“. Referirao je o dotadašnjem radu Saveza slavenskih novinara. Novinarski kongresi održavaju se od 1898, a od 1902. postoji središnji savez slavenskih novinara. Evo koje naglaske iz Holečkovog govora prenosi *Obzor*: „Uspjelo nam je slavenske novinare svih stranaka sjediniti. Učinili smo dosta kao novinari oko upoznavanja i kulturnog zbliženja Slavena. Raširili smo dosta poznavanje slavenskih jezika. Emancipovali smo se od njemačkog jezika i od upliva njemačke žurnalistike. Danas svaki slavenski list bavi se obširno narodnim životom drugih slavenskih naroda. Glede osnutka dopisnih ureda nismo dosada uspjeli radi financijskih neprilika.“

Nakon prve sjednice sudionici kongresa novinara bili su na banketu koji je priredila gradska općina. Od Hrvata je govorio Ivan Švrljuga. Govorio je i Tadeusz Stanisław Grabowski, a njegovom je govoru *Obzor* posvetio više pozornosti, vjerojatno stoga jer je Grabowski bio jedan od

rijetkih Poljaka koji su stigli u Sofiju. Malo dalje izviješteno je kako on na kongresu ne pribiva kao delegat poljskih listova nego kao gost kongresa i dopisnik.

Na ovom se kongresu, kao i na svim dotadašnjima, velika pozornost posvetila osnivanju slavenskog dopisnog ureda. Referat o tome podnio je srbijanski novinar Ivan Ivanić. Opet je izražena nada da će napokon doći do osnivanja jedne slavenske izvještajne agencije. Podnesena su i izlaganja o razmjeni časopisa, knjižarskoj trgovini među Slavenima i dr. Kongres je završio odlukom da se sljedeći, deseti novinarski kongres održi dogodine u Beogradu. Svi su prijedlozi bili prihvaćeni jednoglasno, a svi su se prisutni novinari složili u jednom: da se treba organizirati protiv „Germana“ koji Slavene okružavaju i zarobljavaju također svojim dopisnim uredima. Dopisnik *Pokreta* pojašnjava: „Neoslavizam imade prema tome osim zadaća unutar svakog pojedinog slav. naroda i tu zajedničku zadaću, da se bori protiv germanske duševne premoći, kad je ne trebamo, da se bori za očuvanje slavenske kulture.“

Središnji događaj u Sofiji ovih dana bio je ipak neoslavistički kongres – tzv. drugi pripremni slavenski kongres. Održan je između 7-10. srpnja 1910. godine pod predsjedanjem Stefana Savova Bobčeva, dok je počasni predsjednik bio Karel Kramář. Osim Poljaka, na njemu nije bilo ni Bjelorusa, većine Ukrajinaca ni Lužičkih Srba. Hrvati i Srbi bili su u sastavu jedne delegacije, u kojoj pak nije bilo niko- ga iz banske Hrvatske, makar je pozvano više od dvadeset osoba! U sastavu takve „srpsko-hrvatske“ delegacije bila su samo dvojica zastupnika u Carevinskom vijeću – Ante

Tresić Pavičić i Matko Mandić. Gimnazijski profesor Ivan Žic iz Hrvatske bio je na popisu „počasnih“ gostiju.

Svečanost otvaranja kongresa pomućena je incidentom koji je uzrokovao predsjednik Bobčev. Otvarajući kongres, on je pozdravio predstavnike svih slavenskih naroda. No, predlažući pojedine osobe na određene funkcije na kongresu, zaboravio je na Hrvate: „Za potpredsjednika od strane jugoslavenske grupe u koju ulaze Slovenci, Srbi i Crnogorci predlažem...“ To je navelo Antu Tresića Pavičića i ostale prisutne hrvatske goste da napuste dvoranu u kojoj se kongres održavao. Vratili su se nakon što su bili zamoljeni da ne uzmu za zlo taj „očiti *lapsus lingue*“, odnosno kada se sâm Bobčev ispričao. Štoviše, Bobčev je odmah predložio Tresića Pavičića za potpredsjednika kongresa u ime hrvatske delegacije!

Zanimljivo je da prvi izvještaj u *Obzoru* ne govori o ovom incidentu, štoviše citirajući Bobčeva izrijekom navodi da je u pozdravu kazao: „... dobro došli i vi, koji ste blizu srcu i državi našoj Srbi i Hrvati, zdravstvujte i vi orlovi Crne Gore...“ Jedan drugi dopisnik, *Pokretov*, opširno se osvrnuo na nemili događaj s otvaranja kongresa tvrdeći da „ne može se ni načas posumnjati da bi Bobčev to učinio hotice i s kakovom tendencijom“. Zaključuje da je svakako riječ o nesmotrenosti i, možda, neupućenosti profesora Bobčeva. *Pokret* je znao objasniti incident u korist slavenske solidarnosti: „I ova neugodna, a možda i nepotrebna upadica, postala je izvor dobru, umjesto zlu, kojemu su se nadali neprijatelji slavenske stvari. Kad se je Tresić-Pavičić povratio u kazalište, držao je oduševljen govor o slozi Hrvata i Srba. Ovim je oduševljenim govorom izbio

oružje iz ruku svima, koji su mislili, da će izvući kapitala iz ove upadice.“ Slično je postupio i *Riečki novi list*, ističući 16. srpnja 1920. kako je ova „neugodna epizoda“ bila odmah „sjajno izpravljena“. Bilo je i drugačijih mišljenja. Dopisnik *Narodne obrane* Ivan Švrljuga smatrao je ipak kako ispad profesora Bobčeva možda i nije nehotičan, nego da ga je na to nagovorio jedan srbijanski novinar. Navodno su Švrljugi o tome informacije dali neki ugledni Bugari.

Osim ovoga incidenta, bilo ih je još. Tako je Aleksander Markov, član rusofilske stranke u Galiciji i zastupnik u Carevinskom vijeću, u svome govoru na pozdravnom banketu napao nacionalnu politiku Rusina (Ukrajinaca), a potom je isto učinio i ruski predstavnik Vladimir Bobrinski. Premda je Kramář pokušao umanjiti žalac tih napada, nije mu pošlo za rukom. Bilo je i prijetnji kako će ostali rusinski sudionici kongresa istupiti iz ruske delegacije. S druge su pak strane neka bugarsko-makedonska društva iz Skopja i drugih gradova uputila predsjedništvu kongresa memorandum pun šovinističkih istupa o Makedoniji i srpskoj propagandi u toj zemlji, koju su smatrala isključivo bugarskom. Službeni bugarski i srbijanski delegati taj su problem izbjegli raspraviti na kongresu.

Prva sjednica kongresa neoslavista bila je posvećena Srbiji i Bugarskoj. Profesor Danajlov referirao je o gospodarskom stanju u Bugarskoj. *Pokretov* izvijestitelj napominje da je imao problema s razumijevanjem bugarskog jezika na kojem je referat pročitao te prigovara što se nije poštivala odluka prethodnog kongresa da se referati ranije tiskaju kako bi bili razumljiviji. Drugi referat podnio je Kosta Stojanović („O ekonomskom stanju Srbije“). Sljedećega dana

govorili su bosanski Srbin Rista Radulović (o suvremenoj kulturnoj situaciji u srpskim zemljama), Bugarin Ivan Zlatarov (o trgovački odnosima Bugarske sa slavenskim zemljama i ulozi trgovačke komore) te ruski profesor Vladimir Behterev (o organizaciji općeslavenske znanstvene i kulturne zajednice). Osim ovih plenumskih referata, održani su i pojedinačni referati, a po pojedinim sekcijama se vodila i rasprava.

Posljednjeg dana predložene su i prihvaćene sljedeće rezolucije: o međusobnoj razmjeni publikacija; o sazivu sveopćega znanstvenog slavističkog kongresa; o međusobnom odnosu slavenskih akademija i znanstvenih društava; o slavenskom rječniku; o slavenskoj banci; o organizaciji slavenskoga knjižarskog tržišta; o slavenskoj izložbi; o savezu slavenskih turista; o sveslavenskoj antologiji, te o organizaciji slavenskih kazališta.

Hrvatski dopisnici s kongresa i sokolskog sleta izražavali su svoje veliko oduševljenje Sofijom i veličanstvenim dočekom koji su im Bugari pripremili. Doduše, bili su pomalo razočarani malim brojem hrvatskih zastava, ali to nije pomutilo opći dobar dojam koji su doživjeli. Primjerice, *Pokretov* izvjestitelj pisao je da ga se grad snažno dojmio, a posebice je isticao činjenicu kako je dobro imati vlastitu slobodnu državu, makar bila i na Balkanu o kojem se u Hrvatskoj često govori površno i podrugljivo: „Badava – na tom prezrenom Balkanu imade energije, imade slobode, mnogo slobode – više no što mi u svojoj neslobodi smijemo i sanjati.“ Ovaj navod svakako više svjedoči o teškom stanju političkih sloboda u tadašnjoj Hrvatskoj nego o visokom stupnju razvoja demokratskih odnosa u samoj

Bugarskoj. Naprednjački novinar mogao je vidjeti tek ponešto – i to u vrijeme kada su se domaćini na svakom koraku osmijehivali gostima, obilno ih častili, nazdravljali i pokazivali im dobru stranu svoje svakodnevnice.

S još većim oduševljenjem pisao je Ivan Švrljuga u osjećajnoj *Narodnoj obrani*. Isticao je kako nema vremena da pošalje izvještaj jer su „braća Bugari“ toliko zaokupili svoje goste, da ovi nemaju kada poslati ni razglednice a kamoli novinske izvještaje. U dva dana bio je već na tri banketa, piše Švrljuga sa zadovoljstvom, da bi u sljedećem izvještaju opet istaknuo: „mi ovdje izlazimo iz jednoga banketa, da podjemo na drugi, a uzgredice držimo i sjednice“. U jednom je svome dopisu objašnjavao i to zašto se više bavi zbivanjima između kongresnih sjednica nego samim kongresnim raspravama: „govori i upadice kod banketa i inače u gradu daju pravu sliku o raspoloženju jednih slavenskih naroda prema drugima, te za slavensku solidarnost doprinášaju više, nego li najumnije rasprave o slavenskoj banci, o slovenskoj brzopjavnoj agenturi itd.“

Švrljugi se Sofija jako svidjela, to je najveći i najljepši grad na slavenskom jugu, s izgledom modernoga zapadnog grada, te se Bugari s pravom mogu njome ponositi. „Mi Hrvati osjećali smo se ovdje već prvi dan kao kod kuće, a mi Osječani još više, jer ovdje nema komaraca, a ima divna gorska voda, koja je uvedena u sve kuće.“ Na kongres je Švrljuga putovao sa svojom kćeri. Njihove su slike bile objavljene u dnevniku *Balkanska tribuna*. Očito oduševljen prijemom na koji je naišao, te zadovoljan stvarima koje je vidio u Sofiji, svoje je izvještavanje Švrljuga završio iskrenim uzdahom: „Ah, zašto naša Hrvatska nije kao Bugarska.“

U *Riečkom novom listu* dva tjedna nakon sofijskih zbivanja objavljena je putopisna crtica o putu na sokolski slet u Bugarsku. Autor je napomenuo kako se u Hrvatskoj zapravo malo pisalo o sletu bugarskog „Junaka“ i ostalih sokola. Opisao je svoje putovanje kroz Srbiju, oduševljeno naglašavajući „bratsku ljubav“ Srba prema Hrvatima, osobito izraženu dočekom sokola u Nišu. Posve su drugačiji prikaz dočeka hrvatskih sokola u Srbiji i posebno u Nišu dale pravaške novine. Prema njima, riječ je bila o jednom izrazito antiaustrijskom događaju, punom parola i uzvika protiv austrijske države i za „srpsku Bosnu“. Potonje zasigurno nije bila manifestacija „bratske ljubavi“ prema Hrvatima.

Autor putopisa u *Riečkom novom listu* bio je još oduševljeniji Bugarskom i Bugarima, napose njihovim glavnim gradom: „Sofija poprima već sve forme i ima sve uvjete, da u skoro postane velegrad. Velegrad po pučanstvu, po izgledu i po prometu narodnom i međunarodnom.“ Doduše, Sofija ima istočnjački duh što se tiče običaja i života ljudi, a to se posebno osjeća u pogledu jela, na koja se Europljani teško mogu naviknuti. Riječki autor opisuje još neke događaje koji su se zbili tijekom sofijskih svečanosti, primjerice srdačan susret hrvatskih gostiju s Bugarima, bivšim studentima sveučilišta u Zagrebu. Po svemu tome što je na putu i u samoj Sofiji vidio, on zaključuje da je u Hrvatskoj poznavanje stanja u Srbiji i Bugarskoj slabo, i da Hrvati to imaju zahvaliti „stranačkim vodjama, novinarima i publicistima.“ Slična je putopisna crtica objavljena i u *Pokretu* na početku kolovoza 1910. godine. Stjepan Parmačević u njoj je izražavao svoje divljenje razvoju Sofije, njezinoj ljepoti i slavenstvu općenito.

Najveći i književno najvredniji putopis s putovanja u Sofiju dao je Franjo Horvat-Kiš u svome djelu *Vidjeno i ne-vidjeno*. Podrobno je opisao i oslikao suvremenu situaciju u Bugarskoj i drugim zemljama koje je posjetio. Bio je sretan zbog srdačnog dočeka i pozornosti s kojom je, kao i ostali sudionici slavenskih dana u Sofiji, bio praćen, ali se i žalio radi toga što ne može uočiti bugarsku svakodnevicu: „Sofijo, ponose carstva Blgarije! Skini zastave s kuća i stupova, otjeraj strance, pa da vidim tvoje svakidašnje lice, tvoje običaje, kad su med sobom sami domaći ljudi. Rad bih vidio tvoju svakidanju odjeću!“

No, nisu svi hrvatski autori s takvim oduševljenjem govorili o slavenskim danima u Sofiji i neoslavizmu. U hrvatskoj je političkoj i kulturnoj javnosti bilo dosta onih koji su neoslavistički pokret, njegove kongrese, kao i kongrese slavenskih novinara smatrali samo novim nazivom za panslavizam – jednu staru „utopiju ili himeru“ od koje se Hrvati nemaju čemu nadati osim „zlu i nesreći“. U tom su kontekstu pravaši iz Starčevićeve stranke prava isticali primjer Poljaka, „najkulturnijeg slavenskog naroda“, koji su ostali izvan neoslavističkog pokreta: „vide Poljaci, da ludovanje za sveslavjanstvom može samo škoditi njihovim interesima i otežčati njihov i onako težak i sdvojan položaj“. Uspoređivali su također poljsko-rusinski spor s hrvatsko-srpskim, a u Poljacima su vidjeli onaj narod s kojim su Hrvati „po kulturi, po vitežkoj prošlosti, po žrtvama za kršćanstvo, po odanosti svojoj vjeri, po umjetničkim i književnim tradicijama veoma slični“. Upravo u njih trebali bi se Hrvati ugledati, a „bratske sveze“ s Poljacima više bi koristile od „naklapanja“ Kramára i ostalih neoslavista. Iste

su pravaško-starčevićanske novine – odgovarajući nešto ranije na napise Peroslava Ljubića u listu *Virovitičanin* – tvrdile i to kako Hrvati nemaju nikakve koristi od sveslavenskih kongresa, niti neku posebnu gospodarsku ili kulturnu korist, niti prijateljsku naklonost bilo Čeha, Rusa, Srba ili pak Bugara. Za starčevićance je sveslavenstvo bilo samo jedan „fantom“, a u sveslavenskim „sanjarima“ vidjeli su oni tek puko oruđe protiv Hrvatske. Klerikalno *Hrvatstvo* pisalo je uvredljivo 11. lipnja 1910. da „neoslavske ko-koši sve više kokodaču“, kao i da će „elita slavenskog uma i politike“ na kongresu u Sofiji pokazati svoju neozbiljnost i naivnost. Prognozirali su i mogućnost nestanka neoslaviističkog „nedonoščeta“ nakon kongresa.

Slavenski su se kongresi i novinske polemike, koje su izazivali, često koristili i za nemilosrdne unutarnje političke obračune. Nakon što je Stjepan Radić u svome *Domu* započeo polemizirati s gore navedenim stavovima *Hrvatske slobode*, podsjećajući kako su upravo pravaši nekada očekivali pomoć „od kozačkog kopita“ na bečkom pločniku, te pitajući se zašto se u kontekstu „viteške prošlosti“ uspoređuju Hrvati i Poljaci, a ne – primjerice – Hrvati i Španjolci ili pak Hrvati i Mađari koji su uistinu podnijeli velike i slične žrtve u borbi za kršćanstvo, starčevićansko ga je glasilo oštro napalo, nazivajući ga „duševnim bolesnikom“, a zajedno s bratom Antunom i jednom „patološkom pojavom“, odnosno „tipovima pogubnog rusofilstva“. Pravaške su se novine pitale zašto braća Radić šire kult rusizma i ocrnjuju poljski narod, inače simpatičan Hrvatima. Odgovor nisu nalazile ni u možebitnim novčanim razlozima, niti u Radićevu oduševljenju Rusijom, pogotovo ne

u neakvim veleizdajničkim namjerama, nego u njegovu navodnom protukatolicizmu: „Sve što je katoličko ne mili se Stipi Radiću. On simpatizira i sa Česima radi njihova husitizma.“ Na ove je uvrede Radić odgovorio jednakom mjerom nazivajući autora teksta u *Hrvatskoj slobodi* „nitkovom“ ili „glupanom“ ili mu dajući oba epiteta istodobno: „Ali čini se, da tu nije neznanje, nego zbilja očajna pokvarenost.“ Naravno, porekao je sve navode *Hrvatske slobode* i istaknuo svoje zasluge u približavanju svih slavenskih naroda Hrvatima.

S druge strane, *Hrvatstvo* je ismijavalo hrvatske delegate koji su trebali poći na kongres. Pisalo je kako Hrvati šalju „dva svoja Bismarcka: velikoga Graccha – Smodlaku i proslavljenoga adjutanta ruskoga generala i predsjednika slavenskoga dobrotvornoga društva itd. itd. ćerepa.“ U potonjem se slučaju mislilo na Tresića Pavičića, a njegovo dovođenje u vezu s Čerepom-Spiridovičem bilo je povezano s time što je Tresić imao bliske odnose s ruskim političarem. U prvome slučaju, kao što već znamo, *Hrvatstvo* nije imalo pravo – Josip Smodlaka nije sudjelovao na sofijskom kongresu. *Hrvatsko pravo* nije donosilo posebnih većih izvještaja ni komentara neposredno prije ili tijekom kongresa.

Neoslavizmu nisu bili skloni ni socijalisti, ali iz posve drugih razloga. Dok su starčevićanci, frankovci i grupa oko *Hrvatstva* nastupali prije svega s hrvatskih nacionalističkih i katoličko-prozelitskih stanovišta, socijalisti su u neoslavizmu vidjeli oruđe za ostvarenje ciljeva proturevolucije u Rusiji, ruske osvajачke vanjske politike i „kapitalističkih interesa“ slavenske buržoazije Rusije i Austro-Ugarske. Kao znak protivljenja neoslavističkom kongresu bugarski su

socijalisti na početku srpnja 1910. godine održali radničku skupštinu koja je energično protestirala protiv ove igre ruskog apsolutizma (tj. protiv neoslavizma), izražavala potpunu klasnu solidarnost s ruskim i sveslavenskim radništvom i pozvala cjelokupno bugarskom radništvo da iskaže svoj prezir prema slavenskom kongresu. U svome je govoru Krsto Rakovski, jedan od vodećih bugarskih socijalista, naglasio između ostaloga kako „nema sumnje da neoslavizam, kolikogod naizgled bio demokratski, nije naša doktrina“.

Narodne novine nisu o sofijskim kongresima donijele skoro ništa – samo nekoliko brzojavnih i kratkih vijesti, a njihov stav zanemarivanja neoslavističkog pokreta vidi se najbolje iz sljedećeg navoda u tekstu objavljenome 9. srpnja: „Nama izgleda bez svrhe, da se održavaju kongresi, na koje mogu doći svi Slaveni bez razlike načela i ograda... Jasno je posve, da takovi kongresi ne mogu imati nikakva uspjeha.“

Sofijski kongres označio je prijelomnu točku neoslavizma – nakon njega taj je pokret praktički prestao postojati. Neoslavisti su odustali od svih svojih ambicioznih projekata, i od slavenske banke, i od velike slavenske izložbe i niza drugih institucionalnih oblika suradnje Slavena. Tijekom sljedeće dvije godine održana su još dva novinarska slavenska kongresa (u Beogradu i Pragu), a potom je i novinarski pokret prestao. Pokušaj da se slavenski narodi povežu na gospodarskom i kulturnom polju bez obzira na poremećene političke odnose među pojedincima od njih, nije dao, niti je mogao dati nekakav rezultat.

Pogrešna je bila početna premisa da će se gospodarskom i kulturnom suradnjom slavenski narodi zbližiti do te mjere da će biti poništeni negativni naboji političkih i

nacionalnih sporova. Sukobi nacionalnih interesa Rusa i Poljaka, Poljaka i Rusina, Rusina i Rusa, Hrvata i Srba, Srba i Bugara itd. bili su vrlo snažni, a njihovi politički interesi često posve suprotni. Jedino što je pojedine slavenske narode povezivalo, bila je pripadnost slavenskoj grupi jezika. Najveći interes za neoslavizam pokazivali su češki političari, a oni su za to imali i najsnažnije razloge – smatrali su da je rusko i, općenito, tržište slavenskih zemalja dovoljno veliko za njihov poduzetnički kapital i industrijske proizvode, a s druge su strane u Rusima i ostalim Slavenima vidjeli snagu koja im može pomoći u eventualnom sukobu s Nijemcima.

U slabo razvijenoj Hrvatskoj u to je doba bilo relativno malo interesa za neoslavistički pokret. S obzirom na odnos prema neoslavizmu, politička je javnost bila podijeljena na dva smjera: podržavali su ga i, u stanovitoj mjeri u njemu sudjelovali, pripadnici stranaka Hrvatsko-srpske koalicije, a izrazito su mu se protivile pravaške grupacije frankovaca i starčevićanaca, klerikalna grupa oko *Hrvatstva* i socijal-demokrati.

Masaryk i Hrvati u prošlosti i danas

Ne znam što bi pokazala profesionalno provedena anketa o tom što prosječni stanovnici današnje Hrvatske znaju i misle o Tomášu Garrigueu Masaryku, niti što bi neko pravo istraživanje pokazalo o znanju i stavu naših studenata povijesti o toj temi. Uoči ove konferencije proveo sam jednu usputnu kratku anketu među svojim studentima diplomskog studija povijesti. Rezultati su pokazali da su uglavnom čuli za značajnog češkog mislioca, sveučilišnog profesora, političara i državnika, ali je bilo i odgovora da se radi o poljskom političaru, kasnije poljskom predsjedniku ili pak odgovor: „Nisam siguran, ali znam da je nešto vezano uz Mađarsku.“ Neki su na pitanje „na što Vas asocira spomen njegova imena“ odgovorili da je Masaryk „češki nacionalist i slavenofil“, a jedan je student spomenuo i ulicu u središtu Zagreba nazvanu njegovim imenom. Naši studenti tek okvirno znaju kad je Masaryk živio – pojedini su ga smjestili u vrijeme prije nego se i rodio („sredinom 19. stoljeća poticao je slavenofilstvo na slavenskim kongresima, od kojih je jedan bio u Pragu“) ili u drugu polovicu 19. stoljeća. O Masarykovim odnosima s Hrvatima i drugim južnim Slavenima samo je polovica anketiranih studenata pokazala da nešto zna – uglavnom o Stjepanu Radiću i hrvatskim studentima na prijelazu

stoljeća te njihovu odnosu s profesorom Masarykom i njegovu utjecaju na hrvatske mladiće koji su studirali u Pragu. Ocjena Masarykove uloge na području jugoistočne Europe prema mojim je studentima uglavnom pozitivna, dio ih nema stav o tom pitanju (jer nemaju dovoljno spoznaja o Masaryku i njegovu značaju, kako su odgovorili), a nitko nije zaokružio negativan odgovor. Znači li to da su imuni na negativan stav koji prema Masaryku i danas povremeno šire neki nacionalistički krugovi u Hrvatskoj, ili pak nisu za takve ideje niti čuli, teško mi je odgovoriti.

Tomáš Garrigue Masaryk bio je svojedobno dosta popularna osoba među hrvatskim i drugim južnoslavenskim narodima, napose dok je bio aktivan kao profesor češkog sveučilišta u Pragu na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i kao predsjednik Čehoslovačke nakon Prvoga svjetskog rata. O tom je dosad u hrvatskoj historiografiji bilo pisano, no ne postoji cjelovita monografska obrada kakvih ima u drugim historiografijama, primjerice slovenskoj.

U prvom razdoblju, uoči rata, u Hrvatskoj je prevladalo oduševljenje u odnosu spram Masaryka. Osobito su u tom bili glasni pripadnici naprednjačkog kruga, političari i javni djelatnici koji su mahom i studirali u Pragu, pa im je Masaryk bio i osobno poznat. Njihovoj izrazito pozitivnoj ocjeni češkog profesora i političara često su se u svojim novinama i drugim publikacijama suprotstavljali pravaško-frankovački i klerikalni krugovi, a ni ocjene poluslužbenih glasila nisu podržavale nekritičku i pretjeranu hvalu naprednjaka. Kritički odmak prema svome nekadašnjem profesoru rano je počeo pokazivati i jedan od glavnih dionika hrvatsko-čeških odnosa na prijelazu stoljeća Stjepan Radić.

U međuraću je u Kraljevini SHS/Jugoslaviji prevladavala pozitivna klima prema Masaryku, predsjedniku prijateljske i savezničke zemlje. Povremeno su se u javnosti pojavljivali pravi izljevi oduševljenja, kao prilikom njegova sedamdesetog i osobito osamdesetog rođendana. Također je vrlo opširno komemorirana i njegova smrt 1937. godine. Prvi ambiciozniji rad o odnosu Masaryka i južnih Slavena objavio je 1927. Dragutin Prohaska. Rijetki su bili kritički osvrti poput onoga Lukasova u *Hrvatskoj reviji* 1938. godine. U Drugom svjetskom ratu ustaše su u Masaryku gledali projugoslavenskog i prosrpskog političara, pa su mu ukinuli ulicu, a odnos službene politike i njezinih nosilaca prema Masaryku bio je negativan. U poslijeratnoj socijalističkoj Hrvatskoj nastavio se pak pozitivan prikaz Masaryka, makar bez pretjeranog naglašavanja u široj javnosti. Vraćen je naziv ulice u središtu Zagreba, ali je isticanje Masaryka ipak bilo rezervirano prije svega za pripadnike češke manjine. Komunističke elite mogle su otrpjeti Masaryka zbog njegovih zasluga za ujedinjenje Jugoslavije, ali nije im pretjerano odgovarala njegova aura demokratskog političara.

U samostalnoj se Hrvatskoj, kao što se može vidjeti i iz studentske ankete, odnos prema Masaryku nije bitno izmijenio – ako su i čuli za nj, hrvatski ga građani smatraju važnim češkim političarem, zaslužnim za stvaranje čehoslovačke države na ruševinama monarhije Habsburgovaca, a poznate su – barem nekima – i njegove zasluge za razvoj naprednog demokratskog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu stoljeća. Povremeni izljevi nesnošljivosti i glasni zahtjevi da se preimenuje ulica u zagrebačkom centru

posve su marginalni te nemaju nikakav značajniji utjecaj na promjenu odnosa prema Masaryku među obrazovanim slojevima stanovništva.

Tomáš G. Masaryk postao je nešto šire poznat u Hrvatskoj i južnoslavenskim krajevima nakon što je kao zastupnik u Carevinskom vijeću 1892. proputovao dio Bosne i Hercegovine te potom u parlamentu podnio opsežnu interpelaciju u kojoj je kritički progovorio o zajedničkoj austro-ugarskoj upravi u toj okupiranoj pokrajini, a pohvalno se izjasnio o njezinom pravoslavnom stanovništvu. Već je sljedeće godine u izdanju Srpske štamparije u Zagrebu Masarykov govor tiskan u prijevodu. Okupaciju Bosne i Hercegovine i njezine posljedice smatrao je najvećim problemom austrijske politike, dapače kao „problem Austrije“, napose jer bosansko-hercegovački narod još živi „potpuno srednjovjekovnim načinom života“, a uprava koja je došla u tu zaostalu provinciju na rubu Osmanskog Carstva pripada jednoj modernoj „liberalnoj“ državi. Stoga je, smatra Masaryk, posve logično da se ta dva svijeta sudaraju, pa činovnici koji odlaze na službu u Bosnu i Hercegovinu, moraju biti pozorno odabrani. U govoru je ipak i pohvalio neke dobre strane okupacijske uprave, kao što su tehnički i materijalni napredak u BiH, osobna sigurnost njezinih građana, zdravstvo te sudstvo i pravosuđe. Kritici je podvrgnuo i „danas žalosne agrarne odnose“, poreznu politiku i školstvo, koje nije trebalo organizirati po europskom uzoru nego tako da traje kraće i da se brže školuju neophodni stručnjaci. Osobito ga je zasmetao surovi policijski

sustav na koji je naišao. Smatrao je da austrougarska vlast mora na svoju stranu pridobiti narod u Bosni i Hercegovini: „vrijeme je da uz evropski mandat najzad zadobijemo i taj mandat, naime povjerenje bosanskoga naroda“.

Ipak, na slavenskom je jugu Masaryk postao šire poznat zahvaljujući „slavi“ što su je o njemu pronosili hrvatski studenti koji su od polovice devedesetih studirali na češkom sveučilištu u Pragu. U studentskom listu *Hrvatska misao*, koji je izlazio u Pragu pod uredničkom palicom češkog studenta Františka Hlávačka, vidi se snažan utjecaj Masarykove ideje o potrebi „sitnog rada“ u narodu. Već u uvodniku tog časopisa, a posebice kasnije, u mnogim tekstovima snažno su se osjećali poticaji češke kulturno-intelektualne sredine, prvenstveno utjecaj naprednjačkog pokreta i Masarykova realizma: hrvatski studenti u njemu su pokazali da su spremni odbaciti politički romantizam, isticali su individualizam i negirali autoritete, pokazivali interes za niže slojeve društva i provođenje socijalnih reformi. Češki su listovi, osobito napredni, isticali da časopis hrvatskih studenata pokazuje kako je i koliko moderni češki pokret utjecao na njih. *Hrvatsku misao* hvalio je i organ Masarykove stranke *Naše doba*.

Kako su hrvatski studenti gledali na ulogu profesora Masaryka na češke studente, a onda i na hrvatske, detaljno je opisao Milan Heimrl u članku „Iz novije političke povjesti češkoga naroda“, objavljenom u studentskom časopisu *Hrvatska misao* 1897. godine. Hvalio je Masarykova predavanja i učenje o potrebi rada u narodu, napose isticao njegovu tvrdnju da studentima treba omogućiti bavljenje politikom, „ali tako, kako to dolikuje inteligenciji

– stvarno.“ Zapravo, student treba raditi što više za svoj studij i prije svega učiti, ali se mora pomalo pripravljeti i za političku djelatnost. U *Hrvatskoj misli* isticali su potrebu da hrvatski studenti u što većem broju pođu studirati u Prag, gdje predaju vrsni profesori, a među njima je najistaknutiji Masaryk za kojega se tvrdilo da ga „jamačno ne će izgubiti iz pameti nijedan njegov slušalac, dok je živ“. Zaslugom hrvatskih studenata u Pragu, dakle, i među hrvatskom omladinom u Hrvatskoj i Slavoniji proširio se glas o Masaryku, a njegovi su se tekstovi počeli čitati i vršiti utjecaj o čemu postoje i brojna svjedočanstva u njihovoj korespondenciji i člancima. Relativno se brzo Masarykova utjecaja oslobodio Stjepan Radić; štoviše, znao je i vrlo oštro kritizirati profesora, isprva u privatnim pismima, a potom i javno. Primjerice, nakon čitanja *Češke otazke* i nekih članaka polovicom 1895. pisao je svome češkom prijatelju Františku Hláváčeku da Masaryk „gotovo ništa ne zna o hrvatskim odnosima – u protivnom bi pronašao i poneku istinitu a simpatičnu riječ za Hrvate“. Na početku 1896. Radić je isticao da mu je „Masarykovo srbofilstvo, njegovo očito izostavljanje Hrvata priredilo dosta neprijatnosti“. Činilo mu se tada da je Masaryk „paušalno osudio Hrvate kao inferiorni element, a prednost dao elem. [entu] srpskom“.

No, većina hrvatskih studenata u Pragu odnosila se prema svome profesoru Masaryku sa strahopoštovanjem, isticala njegovo golemo značenje u češkom javnom i društvenom životu te nije napustila njegove ideje poput Radića. Štoviše, ti su ih studenti nakon povratka u Hrvatsku nastojali primjenjivati u hrvatskom političkom životu.

Grupa masarykovaca osnovala je 1904. Hrvatsku naprednu stranku, dok je na tragu Masarykovih ideja u Dalmaciji nastala Pučka napredna stranka.

O tom kako su hrvatski studenti prihvaćali Masarykove ideje i kako su na nj gledali, ostavljena su brojna svjedočanstva, često vrlo nekritička. Primjerice, Milan Marjanović pisao je 1904. da je Prag ishodište hrvatskog modernizma, a Masaryk „propovjednik drobnoga rada, realizma, moralne čistoće i rušitelj titanizma.“ Povodom Masarykova šezdeseta rođendana 1910. u studentskom listu *Hrvatski djak* objavljen je tekst u kojem se on označava kao „najveći čovjek svoje dobi“, i to ne samo u češkom narodu nego i cijelom slavenstvu. Te je godine u Pragu objavljen i svečani rođendanski zbornik posvećen Masaryku u kojem su tekstove objavili i neki hrvatski autori. Vladimir Jelovšek pisao je kako je Masaryk bio „najveći Slaven, najbolji učitelj, najčišći čovjek“, veliki uzor svojim studentima.

Sjećanja na Masaryka nakon Prvoga svjetskog rata još više preuveličavaju utjecaj češkog profesora na hrvatske i južnoslavenske studente. U *Jugoslavenskoj Obnovi – Njivi* objavljen je 1920. godine zaseban prilog u čast sedamdesetog Masarykova rođendana. Većeslav Wilder istaknuo je kako je Masaryk, iako prezaposlen, uvijek znao pronaći vremena za svoje studente, pa sate i sate s njima raspravljati: „Masaryk je neodoljivo djelovao već samom svojom pojavom kao čovjek, svojom nad običnu razinu moralnom visinom, svojom fanatičkom borbom za istinu i pravo u svakoj dnevnoj zgodi, svojom djelotvornom humanošću. Njegova je svaka riječ učitelja odavala jasnu glavu, ustaljenost u načelima, serioznost i istinitost, a uz to svatko je

osjećao i znao, da mu je svaka riječ u skladu sa dnevnim životom, sa njegovim djelima.“ Milan Prelog pisao je o tome kako su češki studenti-nacionalisti svojedobno onemogućili Masarykova predavanja. Hanibal Capponi naglašavao je da „prof. Masarik na svakoga kao čovek i učenjak mora ostaviti ovako trajan i neizbrisiv utisak“.

Ipak, Masaryk je među Hrvatima imao i protivnika, pa i otvorenih neprijatelja. Zbog njegova su ga demokratizma, antihistorizma, a napose antiklerikalizma, najžešće napadali pravaši i klerikalci. Kad je u proljeće 1908. većina studenata napustila Sveučilište u Zagrebu zbog političkog umirovljenja profesora Đure Šurmina, koji je bio i aktivan naprednjački političar, napadi režimskih novina postali su vrlo oštri – primjerice, naprednjaci su optuživani kako im je namjera da „svim silama pobune sveučilištarce i da ih namame u Prag pod okrilje svog miljenika prof. Masaryka“. Tamo bi hrvatski studenti, tvrdi se, trebali „usisati što više naprednjačkog, demokratskog i ponajviše antikatoličkog, kozmopolitskog duha“. Potom bi se već nakon jednog semestra vratili u Hrvatsku „zadojeni pravim naprednjačkim bezvjerstvom“ te počeli agitirati za Hrvatsko-srpsku koaliciju, pisala je režimska *Ustavnost*.

No, najoštrij su napadi na Masaryka bili u doba Veleizdajničkog procesa u kojem se praški profesor na poziv svojih hrvatskih pristaša angažirao i branio optuženike podnoseći interpelaciju u Carevinskom vijeću i pred europskom javnošću. U svome govoru u parlamentu dokazivao je kako Veleizdajnički proces u Zagrebu ima politički karakter. Pojedini autori, koji su proučavali Masarykovu djelatnost u Carevinskom vijeću, ocjenjuju taj govor kao

njegov najuspješniji parlamentarni govor. Održao ga je 14. i 18. svibnja 1909. i njime utjecao na europsku javnost da se više zainteresira za zagrebački proces. Masarykovi su protesti nedvojbeno pomogli članovima Hrvatsko-srpske koalicije, a njegova djelatnost u povodu zagrebačkih događaja djelomice je utjecala na jačanje hrvatsko-čeških, a mnogo više na jačanje srpsko-čeških veza, napose na porast interesa za samog Masaryka. Zsigurno mu je pribavila i velik broj neprijatelja među hrvatskim nacionalistima, i tada, i u kasnijim vremenima.

Hrvatska je politička i kulturna javnost Masarykov dolazak u Zagreb i druge gradove na slavenskom jugu u povodu Veleizdajničkog i potom Friedjungova procesa doživjela dvojako: jedni s oduševljenjem, a drugi su ga oštro osuđivali. U historiografiji su ranije uglavnom naglašavani upravo pozitivni odjeci te gotovo ne postoji rad o odnosu Masaryka prema južnim Slavenima u kojem se ne spominje koliko je velika njegova zasluga u obrani „narodne stvari“ Hrvata i Srba.

Vlasti su željele ignorirati Masarykov dolazak u Zagreb, pa *Narodne novine* nisu gotovo uopće obraćale pozornost; tek je u jednoj kratkoj vijesti zabilježeno da je Masaryk u Zagrebu održao predavanje „o narodnim i političkim prilikama“. Njegova tumačenja nisu davala ništa novoga, tvrdio je autor. Novine *Hrvatsko pravo*, koje su izražavale mišljenje vodstva ekstremne desnice, tj. Frankovih pravaških krugova, osobito su se oštro okomile na Masaryka. Te su novine 23. travnja 1909, dan nakon što je Masaryk otputovao iz Zagreba, potaknute intervjuom koji je on dao naprednjačkom *Pokretu*, objavile tekst u kojem su ga oštro

napale te nazvale „bankrotirani političar“ i „veleizdajnik vlastitog svog naroda“. Nekadašnja perjanica oporbenog novinstva, *Obzor*, Masarykov je boravak u Zagrebu popratio uglavnom kratkim vijestima te nešto opširnijim prepričavanjem sadržaja njegova predavanja. Vješto su se izbjegavala sva sporna mjesta u kojima je Masaryk naglašavao identičnost Hrvata i Srba.

Na posve je drugačiji način Masarykov boravak bio praćen u *Pokretu*. Glavno glasilo Hrvatske pučke napredne stranke, čije je vodstvo i pozvalo Masaryka u pomoć, posebno je pratilo svaki njegov korak. Nazivan je „učenjacom svjetskog glasa“, koji u Zagreb dolazi u pravednoj stvari, pa su ga Zagrepčani srdačno dočekali. Ove su novine isticale da je Masaryk „poznat sa svojega demokratizma i slobodoumlja“, a klerikalni ga krugovi žele učiniti neškodljivim. Navele su opširne navode iz njegova predavanja u Zagrebu 17. travnja 1909. u kojem je objasnio svoje viđenje problema naroda i narodnosti, napose se osvrnuvši i na Hrvate i Srbe, koje je smatrao jednim istim narodom.

O tom je predavanju nešto kasnije u *Hrvatskom pravu* pisao Antun Gustav Matoš, jedno od najbritkijih pera tadašnjeg hrvatskog novinstva. Pisao je s velikom ironijom da mu je žao što nije bio na predavanju „oca hrvatskog naprednjačstva“. Isticao je da ga ne zanima Masarykov pozitivizam – kada bi ga to učenje uopće zanimalo, uzeo bi originalne uzore, napose Comtea i Stuarta Milla, a ne češkog posrednika, koji o pozitivizmu „nema pojma“. Matoš je u svojoj ocjeni Masaryka i češkog utjecaja u Hrvatskoj bio vrlo grub: „Hrvatska ima boljih prozora u Evropu no što je Česka i mene u českom duhu zanimaju pemske nosovi,

klarineti i ništa, absolutno ništa drugo. Moramo li već učiti kod drugih, crpajmo kulturu iz prve ruke, idimo u Njemačku ili Francezku...”

Dakle, tijekom i nakon Masarykova boravka u Zagrebu u hrvatskoj je političkoj javnosti uzavrelo. Napredni tisak vrlo se pohvalno izražavao o cijeloj stvari, a konzervativna su glasila pokazivala izrazito nezadovoljstvo. *Pokret* je, primjerice, pisao da je češki političar doveo do očaja „raucho-frankovce“ – predstavnike vlasti (ban Pavao Rauch i njegovi pristaše, kao i frankovačka oporba protusrpski nastrojena). Rauchova *Ustavnost* bila je izuzetno oštra u napadima na Masaryka – za te novine on „nije ništa drugo, van panslavistički agent provocateur u srbskoj mantiji“, odnosno „veliko-srbski propagandist“ i „tendenciozni lažljivac koji podpomaže svojim neistinama veliko-srbsku propagandu“, a sve to čini uz zaštitu zastupničkog imuniteta.

Iako Masarykova interpelacija u parlamentu nije dobila potrebnu većinu, hrvatski su naprednjaci smatrali da je postigla potpun uspjeh jer je u Carevinskom vijeću znatan broj zastupnika glasovao protiv Veleizdajničkog procesa i protiv „sramotnoga“ političkog režima i sprege vlasti i nacionalističkih krugova u Hrvatskoj. Naprednjački *Pokret* je isticao da se među 350 zastupnika nije našao nitko da prozbori ni slovo u obranu bana Raucha i Josipa Franka ili zagrebačkog procesa.

Nakon ovoga angažmana u sudskim procesima Masaryk je nastavio pokazivati velik interes prema zbivanjima u Hrvatskoj i cijelom slavenskom jugu. Neka su se prijateljstva među njime i hrvatskim i srpskim naprednim političarima učvrstila i opstala dugo vremena, i tijekom

i nakon Prvoga svjetskog rata. Naravno, nakon što ga je sudbina odvela u visoku državnu politiku, Masaryk više nije imao toliko vremena za svoje balkanske prijatelje, ali ih zasigurno nije nikada zaboravio. Oni njega nisu, i o tom postoje mnoga svjedočanstva u njihovim objavljenim uspomename. U svakom slučaju, u međuratnom razdoblju prevladavao je izrazito pozitivan odnos hrvatske, i uopće jugoslavenske, javnosti prema Masaryku, koji se posve jasno očitovao u nekoliko navrata: prigodom njegovih rođendana – sedamdesetog i osamdesetog, prigodom izbora za predsjednika Čehoslovačke Republike, kao i odstupanja s tog položaja 1935, te napokon u povodu smrti i komemoracija u rujnu 1937. godine.

Na tragu tog pozitivnog odnosa prema Tomášu Garri-geu Masaryku profesorski zbor Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu predložio ga je Senatu Sveučilišta za počasnog doktora (*honoris causa*) iz filozofije. Bilo je to 18. svibnja 1920, dakle u vrijeme kada je prvi predsjednik Čehoslovačke navršio sedamdeset godina života. Predložili su ga profesori Gustav Janeček, Gavro Manojlović i Vale Vouk. Masaryk je bio predložen „kao opće poznat učenjak u području filozofije i sociologije, kao istraživalac socialnog i političkog stanja našega naroda u najširem opsegu i kao prijatelj našega naroda, koji se za nas neustrašivo zauzimao u najtežim momentima našega narodnoga života“. Istog je dana na sjednici Senata Sveučilišta u Zagrebu ovaj prijedlog jednoglasno prihvaćen i time je donesena odluka da se Masaryk proglasi počasnim doktorom zagrebačkog sveučilišta. Naglašeno je kako se ipak valja voditi „dužnim diplomatskim obzirima“ prema njemu kao „poglavaru

prijateljske strane države“. Doktorska je diploma trebala biti predana nakon što ban prihvati i odobri zaključke Senata. Tako je u to vrijeme izgledala autonomija sveučilišta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Vlasti su odobrile odluku o dodjeli počasnog doktorata i u jesen 1920. mogle su započeti pripreme za svečano proglašenje. Bilo je izvjesno da se Masaryk neće osobno pojaviti u Zagrebu. S jedne strane, u tom su ga sprečavale brojne druge državničke obveze, a zasigurno još više i njegovo neslaganje s unutrašnjom politikom koja se u jugoslavenskoj državi provodila od samoga početka njenoga postojanja. Masaryk je bio demokratski političar, a u Jugoslaviji je na vlasti bio isprva pseudoparlamentarni sustav, a kasnije i otvorena diktatura vladara. Naravno, postojali su i brojni problemi oko poštivanja nacionalnih i ljudskih prava. U takvim okolnostima Masaryk nije htio davati podršku vladajućim krugovima. Na Senatu zagrebačkog sveučilišta pojavila su se dva prijeloga kako izvršiti promociju: jedni su predlagali da dvojica izaslanika odu u Prag te izvrše promociju, a drugi su smatrali da Masaryka treba zamoliti neka pošalje svoga opunomoćenika kojem će na svečanosti u Zagrebu biti predana diploma o izboru za počasnoga doktora. Prorektor Ladislav Polić predložio je da se ta stvar ipak prepusti rektoru Karlu Radoničiću neka on u dogovoru s vlastima odluči kako promovirati Masaryka – u pitanju su bili i određeni troškovi koje sveučilište nije moglo samo pokriti, nego se očekivala pomoć vlasti.

Nekoliko mjeseci potom, na početku siječnja 1921. rektor Radoničić izvijestio je članove Senata da će promocija biti u Pragu 11. siječnja, a s njime će otputovati i promociju

izvršiti zamjenik dekana Filozofskog fakulteta Juraj Majcen i promotor Ferdo Šišić. Sredstva su očito bila pronađena, trojica su zagrebačkih profesora otputovala u Prag, obavila svečanost promoviranja Masaryka na čast doktora *honoris causa*. Usput su razgovarali i s češkim kolegama – rektor je mogao izvijestiti na prvoj sljedećoj sjednici Senata o tom da je u „bratskom slavenskom narodu naišao na neizrecive simpatije prema južnim Slavenima i saznao bezbroj prijedloga za zbliženje tih dvaju naroda iste grane“, dakle čehoslovačkog i južnoslavenskog naroda.

U proljeće 1930. u Hrvatskoj, a i cijeloj tadašnjoj Jugoslaviji, makar je na snazi bila kraljeva diktatura te nije bilo skoro nikakvih mogućnosti za slobodnu političku djelatnost, svečano je proslavljen Masarykov osamdeseti rođendan. Opsežan je tekst o tom napisao Marijan Lipovac, pa ovdje prenosim glavne naglaske njegovih istraživanja. Već sam spomenuo da Masaryk nikako nije želio posjetiti Jugoslaviju, makar je kralj Aleksandar od njega to vjerojatno očekivao, osobito nakon što ga je neslužbeno bio posjetio još 1922. godine. Masarykovo odbijanje da uzvрати posjet, makar i neslužbeno, još je više osnažilo nakon uvođenja diktature. Kralj Aleksandar mu nije ostao dužan, pa nije prisustvovao proslavi njegova rođendana u Beogradu 7. ožujka 1930, a na svečanost u Prag uputio je kao svoga izaslanika jednog generala.

Marijan Lipovac ističe da su proslave Masarykova osamdesetog rođendana u Beogradu bile uglavnom suzdržane i usmjerene na jugoslavensko-čehoslovačke odnose i

bliskost među dvjema članicama Male Antante, a u Hrvatskoj su bile mnogo više usmjerene na samoga Masaryka, njegovu osobnost i djelo, te je mnogo „više bila isticana njegova privrženost slobodi i demokraciji“. Predsjednikov je rođendan proslavljen diljem Hrvatske, održana su brojna predavanja i različiti drugi oblici proslava, a Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izabrala je Masaryka za počasnog člana. U sklopu tih proslava u Zagrebu i nekoliko drugih gradova donesena je i odluka da se neke od ulica nazovu njegovim imenom.

Još se dvaput nakon toga pokazao veći interes javnosti u Hrvatskoj i Jugoslaviji za Masaryka – kada je 1934. dobio izbore, a potom godinu kasnije odstupio s vlasti i povukao se iz političkog života; drugi put bilo je to u rujnu 1937. kada je umro. Posredno doznajemo da nakon Masarykove smrti na Sveučilištu u Zagrebu nije bila izvješena crna zastava u znak žalosti zbog smrti počasnog doktora. Naime, u pitanjima koja su nakon Drugoga svjetskog rata bila postavljana sveučilišnim profesorima u svezi s njihovom eventualnom suradnjom s nacistima i ustaškim vlastima, jedno od pitanja glasilo je: „16. Jeste li skrivili, da se prigodom smrti počasnog doktora ovog sveučilišta i predsjednika bratske i savezne Čehoslovačke nije istakla crna zastava na sveuč. zgradi?“. Među pregledanim ispunjenim anketnim listovima nitko nije, naravno, odgovorio pozitivno. Unatoč svojim pokušajima i potrazi u Arhivu Sveučilišta u Zagrebu, zasad nisam uspio pronaći detaljnije podatke o ovom slučaju, tj. zašto nije bila izvješena crna zastava niti tko je od profesora tome pridonio, odnosno tko se protivio da se zastava istakne.

I samo nasumičan pogled na novine pokazuje da je Masarykova smrt u hrvatskoj (i općenito jugoslavenskoj) javnosti bila dostojno obilježena. Cijele stranice različitih novina bile su posvećene obavijestima o smrti predsjednika prijateljske Čehoslovačke Republike, a objavljeno je i mnogo tekstova o samom Masaryku, njegovim odnosima prema slavenskom jugu, uspomenama nekadašnjih njegovih studenata, analizi njegove politike i slično. Održan je i niz komemorativnih skupova u različitim gradovima. Češka manjinska društva, kao i društva prijateljstva s Čehoslovačkom, održavala su komemorativne manifestacije. Izrazi sućuti upućivani su sa svih strana. Komemoriranje Masarykove smrti uistinu može biti tema zasebnog izlaganja.

Spletom tragičnih međunarodnih političkih okolnosti samo godinu dana nakon Masarykove smrti počela je nestajati i država čijem je nastanku uvelike pridonio i bio njezin dugodišnji lider – Minhenski je sporazum u rujnu 1938. potvrdio gubitak Sudeta, a nešto kasnije, u proljeće 1939. Njemačka je okupirala i preostali dio nekadašnje Čehoslovačke nakon što je stvorena samostalna Slovačka. Bilo je to općenito doba porasta nacionalizma i raznih oblika ekstremizama u Europi, pa tako i u Kraljevini Jugoslaviji. U skladu s time jačao je i hrvatski nacionalizam. U jesen 1938. u *Hrvatskoj reviji*, časopisu Matice hrvatske, objavljena su tri priloga posvećena Masaryku – i sva su tri kritički govorila o njemu. U jednom je članku Ivan Krajač opisao svoj navodni razgovor s Masarykom na početku 1915. u kojem je Masaryk odbijao hrvatske težnje za stvaranjem vlastite države i isticao da Hrvati moraju „propasti“ zajedno s Austrijom za koju su se i borili. Na tom je

tragu bio i treći članak, „Masaryk i Hrvati“, koji je napisao predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas. Taj ugledni intelektualac nacionalističkog usmjerenja problematizirao je i u pitanje dovodio Masarykove zasluge za hrvatski narod u prošlosti. Pošao je od tvrdnje da se „ulicama i trgovima daju imena ljudi, s kojima je taj grad, odnosno narod, bio u duševnoj vezi, koji su u povijesnom razvoju taj narod pomagali ili mu bili lučonoše u bilo kojem kulturnom problemu“, a ne daju se imena ulica po ljudima koji nisu ni u kakvim odnosima s narodom koji ulice imenuje. A Masaryk nije bio sklon Hrvatima, ističe Lukas, štoviše, bio je „uvijek na strani Srba“; čak je „svojim radom i izjavama dokazao, da je bio protivnik Hrvata i da se neprijateljski držao spram njihovih narodnih prava i tražbina“, o čemu je svjedočanstvo pružao i Krajačev članak. Zbog takvoga njegova odnosa prema Hrvatima, a napose jer se jasno opredijelio za Srbe i Srbiju, „Masaryk gubi svako pravo, da mu Hrvati iskazuju bilo kakvo priznanje, ako još išta drže do svoga ponosa“, zaključivao je Lukas te zahtijevao da reviziju odnosa prema Masaryku provedu upravo oni koji su mu do tad iskazivali počast.

Od takvog stava predsjednika jedne od glavnih nacionalnih institucija, Matice hrvatske, do odluke koju su uskoro nakon dolaska donijele ustaške vlasti 1941. nije bilo teško doći. Masarykova ulica u središtu Zagreba preimenovana je po Milanu Šufflayu, poznatom povjesničaru i albanologu, političkom djelatniku izrazite hrvatske nacionalne orijentacije, kojeg su mučki ubili policijski doušnici u Zagrebu 1931. godine. No, odmah nakon propasti Nezavisne Države Hrvatske nove su vlasti 1945. vratile ulici staro predratno ime.

Povremeni napadi na Masaryka na tragu Lukasove interpretacije njegova odnosa prema Hrvatima i optužbi da je bio prosrpski orijentiran, pa ne zaslužuje jednu od najljepših zagrebačkih ulica, nastavili su se nakon hrvatskog izlaska iz SFRJ i postanka samostalne Republike Hrvatske. Bilo ih je tijekom rata u devedesetima, a najnoviji takav zahtjev bio je postavljen na početku 2012. godine na znanstvenom skupu „Dr. Milan Šufflay i Albanci“. U *Glasi Koncila*, službenim novinama Hrvatske biskupske konferencije kontroverzni je katolički novinar i publicist Tomislav Vuković izvijestio o tom zahtjevu. Na to je reagirao predsjednik Hrvatsko-češkog društva Marijan Lipovac, povjesničar i novinar, objašnjavajući historijat imenovanja Masarykove ulice, kao i navodeći da je „Hrvatsko-češko društvo svojim dopisima u više navrata spriječilo da dođe do preimenovanja Masarykove ulice koja svojim imenom danas simbolizira prijateljske hrvatsko-češke veze“. Razvila se polemika u kojoj je sudjelovalo još nekoliko osoba koje su napadale Masaryka i njegovo navodno protuhrvatsvo. Pokazalo se da ni ovaj put oni kojima Masaryk nije drag i željeli bi izbrisati njegovu ulicu u središtu Zagreba nisu uspjeli u toj svojoj nakani.

Odnos Hrvata, odnosno hrvatske javnosti prema Tomášu G. Masaryku od samoga početka nije bio jednoznačan – velik broj hrvatskih studenata koji su ga slušali u Pragu bio je njime oduševljen, a prenosili su taj pozitivan odnos i na svoje kolege u zemlji; studenti nacionalističkog usmjerenja nisu pak dijelili takva mišljenja. Sličan je bio i odnos političkih krugova u Hrvatskoj – napredni su političari, proizašli ispod Masarykovih skuta, bili izrazito skloni

svome mentoru, dok su konzervativni pravaško-frankovački krugovi u njemu vidjeli izvorište zla i osobu koja je potpuno nenaklonjena Hrvatima. Možda bi se moglo ustvrditi da je odnos prema Masaryku bio i odnos prema pitanju nacionalnog osjećaja: oni koji u svome hrvatskom osjećaju nisu uskogrudni, vide i mnoge pozitivne strane u češkom profesoru i političaru, dok tradicionalni nacionalisti u njemu vide jednog od glavnih krivaca za postanak Jugoslavije i tešku sudbinu Hrvata u toj nedemokratskoj kraljevini. Pitanje odnosa prema Masaryku jest i pitanje odnosa prema idejama liberalizma i demokracije. Te ideje u Hrvatskoj nikad nisu bile izrazito snažne, a njihovi su nositelji u Masaryku vidjeli uzor i nastojali popularizirati njegovo ime i djelo. Protivnici liberalizma, napose snažni u predvečerje i tijekom Drugoga svjetskog rata, Masaryka su odbacivali jer je simbolizirao ono protiv čega su oni bili: otvorenost, demokratičnost, napredak. Sličnih je pokušaja odbacivanja Masaryka bilo i u posljednja dva desetljeća – oni malobrojni javni djelatnici koji su za učahurivanje u nekakvu hrvatsku Arkadiju povremeno iskazuju svoje nezadovoljstvo činjenicom da jedna od ljepših i važnijih ulica u Zagrebu nosi Masarykovo ime, pa u skladu s time iskaču sa svojim prijedlozima da se naziv ulice promijeni. Pritom ne štede riječi kritike protiv Masaryka, kao da je on djelatnik i danas, a ideje što ih je promicao kao da prijete suvremenom hrvatskom identitetu.

Kazimir Grekša, mađarski profesor u Zagrebu

Španjolska gripa i neki „bijesni“ ljudi, koji su se u Zagrebu pojavili u danima propasti Austro-Ugarske Monarhije i neposredno nakon toga, u nemošto doba kad na scenu izlaze kojekakvi smutljivci i galamdžije, a kulturan se svijet povlači u dubinu svoga intimnoga prostora ili odlazi u potragu za boljom srećom nekamo drugdje, protjerali su iz glavnoga hrvatskog grada i s njegova sveučilišta prvoga profesora mađarskoga jezika i književnosti Kazimira Grekšu, svećenika i pripadnika cistercitskoga reda. Vratio se u rodnu Mađarsku, dotad stoljećima povezanu s Hrvatskom, jer nove političke okolnosti u kasnu jesen 1918. godine više nisu bile na njegovoj strani.

Šesnaest godina života profesora Grekše izbrisano je u samo nekoliko sati – u strahu za zdravlje i vlastiti život on je na brzinu spakirao osnovne stvari i napustio svoj stan na Griču 1 te otišao u Pečuh odakle se nekoliko dana kasnije javio svome kolegi i prijatelju filologu Stjepanu Ivšiću: „Morao sam iz Zagreba otići, da si spasim zdravlje, možda i život tako naglo, da nijesam imao vremena svoje najmilije dužnosti obaviti, da se lično oprostim sa svojim dragim drugovima.“ Naime, odmah nakon što su održani ispiti za učitelje (bio je član povjerenstva za državne ispite za učitelje srednjih škola) Grekša je obolio od španjolske gripe i ležao u

visokoj temperaturi. U to su automobilom do njegova stana došli predstavnici Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i prijetili mu uhićenjem ako ne preda molbu za mirovinu. Tvrdili su, prema Grekšinu pismu, da u Hrvatskoj više ne trebaju katedru za mađarski jezik, te mu prijetili da će – ako ne zatraži umirovljenje – biti uhićen pod optužbama da je „pouzdanik mađž. vlade“ i da radi protiv narodnih interesa. A to je u kaotičnom vremenu bila vrlo teška optužba.

Dobročudni profesor, koji se inače nije uključivao u politički život i koji, kako sam kaže, nikad nije ni glasovao na izborima niti je ikad vidio ili razgovara ni sa kakvim ministrom, ali se jest snažno srodio sa svojom novom sredinom, osobito studentima i znanstvenom zajednicom, čiji je marljiv član postao 1903. izborom za izvanrednog profesora mađarskoga jezika i književnosti na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, u pismu Ivšiću isticao je da su ga 1. prosinca 1918. „užasno ponizili i do krvi uvriedili i skoro uapsili i tim uništili“, ali je ujedno i jasno razumio da to nisu bili Hrvati kao narod („koje sam uvijek jako i iskreno ljubio, te ću ih uvijek iz srca (jer i ja imam istu krv) ljubiti“), nego neki „bijesni ljudi“. Bilo mu je jasno i to da takvo „mahnito“ vrijeme neće vječno trajati, nego će doći neko „ljepše i mirnije“ doba kad će nestati mržnja koja je tada bila posvud prisutna – a onda bi on, isticao je, volio doći u Hrvatsko zagorje i, kao svećenik, krstiti nekoga Ivšićeva potomka ili barem biti kum pri krštenju. A dotad, dok je stanje kaotično i loše, Grekša piše: „kao član cistercita, ići ću natrag [u Mađarsku], te ću, ako Bog da, mirnije i sigurno komotnije i ugodnije živjeti, nego u od politiziranja neprestano uzrujanom gradu.“

Žalio je što mora „ovaj pravac znanosti, u kojem sam u Zagrebu radio, napustiti“, a pribojavao se i da će zaboraviti „lijepi hrvatski jezik“ jer ga neće imati prilike koristiti. A Grekša je uistinu dobro svladao hrvatski jezik, i to relativno brzo. O tom svjedoče njegovi dopisi kao i zapisnici te koncepti zapisnika Fakultetskog vijeća Filozofskog fakulteta, osobito akademske godine 1910/1911. godine kad je bio njegov dekan te je vlastoručno pisao mnoge dokumente što se čuvaju u fakultetskom arhivu. Nakon što je bio prisiljen napustiti Zagreb javljao je Ivšiću: „htio [sam] zaista početi hrvatski raditi, kada sam već vidio, da nemam u jeziku puno poteškoća, te da mogu skoro tako brzo pisati, kao materinskim jezikom“. Imao je velike planove glede izrade opsežne knjige o jeziku:

Htio sam napisati hrvatski „filozofiju jezika [Povijest filologije (u staro doba, grka, rimlj. itd.), fiziologiju jezika, psihologiju jezika, logiku j., estetiku j.; porijeklo, postanak, razvitak j., povjest j., srodni jezici, dialekti, uvod u filologiju, filologija]. Ja sam već u glavnome radio u ovim pisanjima, nego kako sam prošle godine javio, htio sam, da skupa radimo (još sa jednim germanistom). Htio sam napisati filozofiju stila hrvatski (već je u glavnome izrađeno, samo još o vicevima ne). Onda sabrati i tumačiti staroslavenska mjesna lična imena iz povijesti, iz povelja, iz geografije iz starih spomenika. Onda još prevesti (sa drugima) najljepše hrvatske pjesme (Gundulića san i Prerad. sam već počeo). Te je uslijed bjesnoće vremena i ljudi ostalo je samo san. Šta ima čovjek bez obitelji, ako ni raditi ne smije na onom polju na kojem je 16 godina radio.

Iz ovoga poduljeg navoda može se vidjeti da je Grekša bio zaista vičan hrvatskome te da je učinio samo nekoliko pravopisnih pogrešaka.

Učenju hrvatskoga jezika Grekša se ozbiljno posvetio odmah nakon izbora na mjesto izvanrednog profesora mađarskoga jezika i književnosti na Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu. Za profesora je imenovan 4. listopada 1903. Prije toga radio je kao srednjoškolski profesor u velikoj gimnaziji cistercita u Pečuhu.

Inače, o popunjavanju katedre mađarskoga jezika i književnosti raspravljalo se na zagrebačkom sveučilištu, odnosno njegovu Mudroslovnom fakultetu već neko vrijeme, a bilo je i natječaja koji nisu uspjeli poput onoga koji je bio odobren potkraj 1892. te raspisan na početku iduće godine. Na taj su se natječaj javili zagrebački gimnazijski profesor Dragutin Pfann i dr. Ivan Bojničić, zemaljski arhivar i predavač mađarskoga jezika na Sveučilištu u Zagrebu. Potonji je već godinama predavao tečaj mađarskoga za početnike i za napredne, a povremeno i kolegije iz povijesti mađarskoga jezika. Izvješće za popunjavanje katedre mađarskoga jezika i književnosti podnio je Armin Pavić. Profesor Pavić nije pozitivno ocijenio nijednu od dvije prijave – napisao je da kandidati „nijesu svojim naučnim radom baš nikako dokazali, da bi bili spremni za sveučilišnu stolicu mađarskoga jezika“. Jednoglasno je prihvaćen takav izvještaj, na što je referent dodao da predlaže dekanu neka se obrati na dekanat filozofskog fakulteta u Budimpešti i neka zamoli da mađarski kolege „imenuje koju silu, koja bi imala nužnu znanstvenu spremu u potpunom smislu i koja bi se onda mogla vocirati“. Većina članova profesorskog zbora složila se s tim prijedlogom. Na žalost, zasad mi nije poznata sudbina tog prijedloga, osim da ju je u studenome 1893. podržao ban Khuen Héderváry.

Na ovakav razvoj situacije Bojničić se uvrijedio i čak otkazao predavanje „O porijeklu Magjara“, koje je bio najavio u idućoj akademskoj godini. No iz sveučilišnog reda predavanja proizlazi da je i dalje radio kao predavač mađarskoga za početnike. Tako je ostalo sve do iza Prvoga svjetskog rata. Bojničić je povremeno držao i tečaj za napredne slušače ili neke izborne kolegije čitanja mađarskih tekstova, ali znanstveno-nastavni status nije postigao. Još 1892. odbijen mu je zahtjev za habilitacijom – izvjestitelj je bio Tadija Smičiklas, a članovi povjerenstva Natko Nodilo i Petar Matković. Zaključili su da bi mu se mogao dodijeliti *veniam legendi* za diplomatiku ukoliko u idućem razdoblju napiše neku raspravu iz tog polja i dokaže da se time znanstveno bavi. To se nije dogodilo. Tek je znatno kasnije dobio zvanje naslovnoga izvanrednog profesora za mađarski jezik, ali katedru nije dobio.

Novi je natječaj za sveučilišnog profesora mađarskoga jezika i književnosti bio raspisan 1901. godine. Javilo se nekoliko kandidata, među kojima su bili: dr. Ćiril Horváth, profesor evangeličke reformističke gimnazije u Budimpešti, dr. Aleksander Körösy, profesor velike gimnazije VII. kotara u Budimpešti, dr. Rudolf Szegedy, profesor državne realke u Pečuhu, Blagoje Brančić, profesor srpske velike gimnazije u Novom Sadu i dr. Aleksandar Pisarević, profesor velike gimnazije u Sarajevu. Natječaj se rastegnuo dosta vremena, pa je naknadno svoju molbu poslao i dr. Kazimir Grekša (Kazmér Greksa), profesor velike gimnazije cistercita u Pečuhu. Komisija koja je trebala napisati izvješće o kandidatima djelovala je u sastavu dr. Tomo Maretić, profesor hrvatskoga jezika, dr. Milivoj Šrepel,

profesor latinskoga jezika i dr. August Musić, profesor grčkoga jezika. Na tom je natječaju potvrđen izbor Kazimira Grekše za izvanrednog sveučilišnog profesora mađarskog jezika i književnosti.

Grekša nije došao u Zagreb odmah nakon potvrde izbora. Prvo se pravdao bolešću i zatražio da mu se opravda nedolazak. U Zagrebu se pojavio u studenome 1903. i predstavio se dekanu Stjepanu Tropschu, profesoru njemačkoga jezika i književnosti. Odmah potom zamolio je jednogodišnji dopust radi usavršavanja u hrvatskome jeziku, što mu je dekan odobrio, a onda i potvrdio vladin odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu. Na to je Grekša zahvalio dekanu tvrdeći da će dobiveni dopust „u svrhu usavršavanja u hrvatskom jeziku savjestno upotrebiti te se u smislu visoke dozvole, početkom sljedeće (1904/5) školske godine sa dopusta povratiti i svoju katedru primiti“.

S nastavom je Grekša započeo u zimskom semestru 1904/1905 godine. U korizmeno je vrijeme, barem is početka, Grekša odlazio u središnji cistercitski samostan u Zirczu, u Vesprimskoj županiji, gdje je s redovničkom subraćom držao duhovne vježbe. Trajale su i po nekoliko dana. Pisao je o jednom takvom izostanku dekanu Vladimiru Varićaku u ožujku 1905. i molio neka ga – u slučaju kakva važnog posla – obavijesti slanjem poruke u Zircz.

Izgleda da mađarski jezik i književnost nisu bili pretjerano omiljen i čest predmet koji su studenti birali, pa se znalo dogoditi da profesor Grekša ima tek po nekoliko studenata. Povremeno je izvyještavao fakultetsku upravu kako nema dovoljno slušača. Često je nastavu mogao izvoditi „po dogovoru“, ponekad čak i u vlastitome stanu, kao

primjerice u zimskom semestru 1914/1915. akademske godine. Uz predavanja o mađarskom jeziku, književnosti i kulturi, kao i redovite vježbe u čitanju i pisanju, odnosno seminare na kojima su se čitala djela klasične mađarske književnosti, Grekša je držao i kolegije iz opće filologije i stilistike namijenjene svim studentima filoloških disciplina na fakultetu, a predavao je i o usporednoj gramatici uralo-ugarskih jezika, o temeljima finske gramatike kao i o književnosti u doba humanizma. Držao je i kolegije o mađarsko-hrvatskim kulturnim odnosima te o životu i književnom djelu Nikole Zrinskoga. Podroban pregled što je sve predavao nalazi se u tablici na kraju ovoga članka.

Kazimir Grekša bio je i dekan Filozofskog fakulteta u akademskoj godini 1910/1911. U to se doba dekanom postajalo na temelju izbora profesorskog zbora, uglavnom po nekom ustaljenom redosljedu – i svi su profesori bili na toj dužnosti barem jednu godinu. Običavalo se da dekan u idućoj akademskoj godini ostane prodekan i pomaže novome dekanu u obavljanju dužnosti, pa je i Grekša bio prodekan Ferdi Šišiću u akademskoj godini 1911/1912. Profesor Grekša imao je i različite dodatne obveze; primjerice iz vlade su ga znali tražiti za mišljenje o različitim udžbenicima i priručnicima mađarskoga jezika ili knjigama koje su trebale biti korištene u školama na mađarskom jeziku. Na žalost, u dosadašnjim istraživanjima nisam uspio pronaći i njegove ocjene – samo popratne dokumente o tom da ga vlada imenuje odnosno da on vladi dostavlja svoje mišljenje o nekoj knjizi.

Naravno, Grekša je pomagao i svojim kolegama kad su ga zamolili, napose oko nekih filoloških nejasnoća ili

pitanja u vezi s mađarskim jezikom ili pak toponimima. Razmjenjivao je s njima i članke i publikacije. Povremeno je pomagao oko literature i popisa naslova knjiga koje su oni trebali u znanstvenom i nastavnom radu, kao primjerice Ferdo Šišić. Uvelike se srodio sa svojom znanstvenom i životnom zajednicom, postao je pravi Zagrepčanin i profesor hrvatskoga sveučilišta. Tim mu je teže palo progonstvo iz grada s kojim je vezao značajan dio svoga života.

Izvadak iz reda predavanja na Mudroslovnom fakultetu
Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu
Nastava prof. dr. Kazimira Grekše

1904/1905. / zimski semestar	<i>Povijest mađarske književnosti s obzirom na njezin snošaj s hrvatskom prosvjetom</i>	1 sat, u dvorani IX
	<i>Sustavna gramatika mađarskoga jezika</i>	2 sata, u dvorani IX
	<i>Vježbe</i>	3 sata, u dvorani IX
1904/1905. / ljetni semestar	<i>Život i književna djela grofa Nikole Zrinskoga</i>	1 sat, u dvorani IX
	<i>Gramatika mađarskoga jezika osobitim obzirom na upliv slavenskih jezika</i>	2 sata, u dvorani IX
	<i>Vježbe</i>	3 sata, u dvorani IX
1905/1906. / zimski semestar	<i>Povijest mađarske književnosti. Pitanja zajedničkog interesa</i>	1 sat, dvorana IX
	<i>Mađarska gramatika i stilistika</i>	2 sata, dv. IX
	<i>Vježbe</i>	3 sata, u dvorani IX
1905/1906. / ljetni semestar	<i>Prvaci nove mađarske književnosti</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Stilistika mađarska na temelju psihologije i logike</i>	1 sat, dvorana X

	<i>Filologija mađarska i prijevod komparativne gramatike uralo-ugarskih jezika</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Vježbe u mađarskoj filologiji</i>	3 sata, u dvorani X
1906/1907. / zimski semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Prostonarodno pjesništvo Mađara</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Filologija mađarskog jezika i prijevod komparativne gramatike uralo-ugarskih jezika (nastavak)</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Vježbe : Čitanje i tumačenje mađarskih pjesnika</i>	2 sata, dvorana X
1906/1907. / ljetni semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; doba humanizma i reformacije</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Filologija mađarskog jezika i prijevod komparativne gramatike uralo-ugarskih jezika; nastavak</i>	1 sat, dvorana X

	<i>Vježbe : Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca</i>	3 sata, dvorana X
1907/1908. / zimski semestar	(Nedostaju podaci)	
1907/1908. / ljetni semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti. Doba Marije Terezije</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Sintaksa mađarskoga jezika; o prilogima</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Komparativna gramatika ugarskih jezika</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Čitanje i tumačenje književnih djela; pismene i usmene vježbe</i>	4 sata, dvorana X
1908/1909. / zimski semestar	(Nedostaju podaci)	
1908/1909. / ljetni semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Filologija mađarskoga jezika</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca, vježbe u govoru</i>	4 sata, dvorana X

1909/1910. / zimski semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; novo doba</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Filologija mađarskoga jezika</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca, vježbe u govoru</i>	4 sata, dvorana X
1909/1910. / ljetni semestar	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; novo doba, nastavak</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Filologija mađarskoga jezika</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca, vježbe u govoru</i>	4 sata, dvorana X
1910/1911. / zimski semestar	<i>Uvod u opću filologiju</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Filologija mađarskoga jezika</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba</i>	2 sata, dvorana X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca, vježbe u govoru</i>	3 sata, dvorana X

1910/1911. / ljetni semestar	<i>Uvod u opću filologiju; nastavak</i>	1 sat, utorkom od 8 do 9, dvor. X
	<i>Oblici mađarskoga jezika</i>	1 sat, srijedom od 8 do 9, dvorana X
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba, nastavak</i>	2 sata, četvrtkom i petkom od 8 do 9, dvorana X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca, vježbe u govoru i pismu</i>	4 sata, utorkom, srijedom, četvrtkom i petkom od 9 do 10, dvorana X
1911/1912. / zimski semestar	<i>Uvod u opću filologiju</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Psihološki i logički temelji stilistike</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Oblici mađarskoga jezika</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba</i>	1 sat, dv. X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca</i>	4 sata, dvorana X
	<i>Vježbe u govoru i pismu (za sve one koji se žele uvježbati u mađarskom jeziku i konverzaciji)</i>	1 sat, dv. X

1911/1912. / ljetni semestar	<i>Uvod u opću filologiju</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Psihološki i logički temelji stilistike; nastavak</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Oblici mađarskoga jezika; nastavak</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba</i>	1 sat, dv. X
	<i>Vježbe: Čitanje i tumačenje mađarskih pisaca</i>	4 sata, dvorana X
1912/1913. / zimski semestar	<i>Opća filologija (za filologe uopće)</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Psihološki i logički temelji stilistike (za filologe uopće)</i>	1 sat, dvor. X
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba</i>	1 sat, dv. X
	<i>Oblici mađarskoga jezika</i>	1 sat, dvorana X
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	4 sata, dvorana X
1912/1913. / ljetni semestar	<i>Opća filologija (za filologe uopće)</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda

	<i>Psihološki i logički temelji stilistike (za filologe uopće), nastavak</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Povijest mađarske književnosti u okviru kulturne povijesti; staro doba, nastavak</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Gramatika mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	4 sata, u istom zavodu
1913/1914. / zimski semestar	(Nedostaju podaci)	
1913/1914. / ljetni semestar	<i>Opća filologija: uvod u komparativnu filologiju</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Povijest mađarske književnosti</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Gramatika mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	4 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje klasika</i>	2 sata, u istom zavodu
1914/1915. / zimski semestar	(Nedostaju podaci)	
1914/1915. / ljetni semestar	(Nedostaju podaci)	

1915/1916. / zimski semestar	<i>Opća filologija; temelji poredbenog jezikoslovlja</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Povijest mađarske književnosti; doba kršćanskih ideja</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Podrobna gramatika mađarskoga jezika</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje klasika</i>	2 sata, u istom zavodu
1915/1916. / ljetni semestar	<i>Povijest književnosti doba humanizma</i>	2 sata, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Podrobna gramatika mađarskoga jezika</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Kratka gramatika finskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Vježbe u mađarskom govoru i pismu</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje klasika mađarske književnosti</i>	2 sata, u istom zavodu
1916/1917. / zimski semestar	<i>Povijest mađarske književnosti</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Podrobna gramatika mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Finska gramatika i vježbe</i>	1 sat, u istom zavodu

	<i>Komparativna gramatika ugarskih jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje klasika</i>	2 sata, u istom zavodu
1916/1917. / ljetni semestar	<i>Povijest mađarske književnosti</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Povijest mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Finska gramatika i vježbe</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Komparativna gramatika ugarskih jezika; nastavak</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje klasika</i>	2 sata, u istom zavodu
1917/1918. / zimski semestar	<i>Uvod u opću filologiju i povijest jezikoslovlja</i>	1 sat, u dvorani higijenskog zavoda
	<i>Psihološki temelji stila uopće i stilistika mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Povijest mađarskoga prstonarodnog pjesništva</i>	1 sat, u istom zavodu
	<i>Podrobna gramatika mađarskoga jezika</i>	1 sat, u istom zavodu

	<i>Vježbe u govoru i pismu</i>	2 sata, u istom zavodu
	<i>Seminar: Čitanje i tumačenje prostonarodnih pjesama</i>	2 sata, u istom zavodu
1917/1918. / ljetni semestar	(Nedostaju podaci)	

Hrvatski korijeni povjesničara Oskara Haleckoga

Za mnoge se poznate ljude često ističe važnost majki u njihovim životima – od njih se baštine prva životna iskustva, stječe ljubav prema obitelji i domovini. Neke se majke, osobito ako ostanu same sa sinom jedincem, potpuno posvećuju svome djetetu i ništa drugo nije za njih važno. Čini se da je upravo tako bilo s Leopoldinom Halecki. Njezin suprug, austrijski feldmaršal Oskar Halecki, umro je 1903, kada je njihov sin Oskar imao jedva dvanaest godina. Leopoldina je imala brojnu rodbinu u Beču, Grazu, Osijeku i drugim mjestima Austro-Ugarske, ali je napustila prijestolnicu Dvojne monarhije i preselila se u Krakov, gdje je Oskar mlađi završio školu i studirao na Jagelonskom sveučilištu. Ostala je u poljskom kraljevskom gradu do smrti 1943. godine. Zasigurno je tijekom višedesetljetnog boravka u Krakovu, od 1918. u sastavu slobodne Poljske, naučila i poljski jezik, u najmanju ruku da bi mogla obavljati svakodnevne poslove i komunicirati sa sugrađanima, ali ga nije koristila u pisanoj formi – pisma sačuvana u obiteljskoj ostavštini svjedoče da se sa sinom i snahom dopisivala na njemačkom jeziku. Małgorzata Dąbrowska tvrdi da je vrijeme nakon smrti muža (punih četrdeset godina!) Leopoldina Halecka „posve posvetila jedincu, vodeći brigu o njegovoj karijeri“.

U poljskoj je historiografiji mnogima poznata činjenica da je majka Oskara Haleckoga, jednog od najvećih poljskih povjesničara dvadesetog stoljeća, a svakako najvećega među onima koji su uoči Drugoga svjetskog rata odabrali izbjeglištvo kao svoju sudbinu te ostvarili zapaženu inozemnu znanstvenu i nastavnu karijeru, bila podrijetlom iz Hrvatske. Nekima je poznato i njezino ime, Leopoldina Delimanić (Leopoldyna Dellimanics), a neki autori navode i da je bila „hrvatska aristokratkinja“, „pripadnica plemstva“, „kći župana“. U Hrvatskoj je, nažalost, malo tko čuo uopće za povjesničara Oskara Haleckoga, a činjenica da mu je majka bila iz obitelji Delimanić još je manje poznata. O tom nije zapravo čuo nitko od hrvatskih povjesničara s kojima sam u jesen 2012. razgovarao o Haleckom i hrvatskom podrijetlu njegove majke. Ivo Banac, koji je 1969. diplomirao na Fordhamu, nije osobno bio stigao upoznati Haleckoga, ali mu je njegov rad, osobito u Americi, bio itekako poznat. No nije znao da je majka Haleckog bila rodom iz Hrvatske. Povjesničarka Osijeka Zlata Živaković-Kerže mogla mi je kazati nešto o županu Ladislavu Delimaniću, ali ne i o njegovoj kćeri Leopoldini i njezinu mužu Oskaru Ritteru Haleckom niti njihovu sinu povjesničaru Oskaru Haleckom. O tom da je majka Haleckoga bila Hrvatica prvi sam put čuo u Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej u Lublinu. O toj mi je činjenici jednom zgodom na nekom skupu 1993. ili 1994. govorio prof. Jerzy Kłoczowski, a mogao sam to i pročitati u njegovu predgovoru poljskome izdanju knjige O. Halecki, *Historia Europy – jej granice i podziały*, objavljene 1994. Početne aktivnosti oko prevođenja te knjige na hrvatski poduzeo sam krajem

devedesetih, ali je izdavač koji je knjigu trebao objaviti promijenio svoje planove te je nažalost do danas nemamo u hrvatskome prijevodu.

O plemićkoj obitelji Delimanić iz Slavonije, koja je dala nekoliko zaslužnih ljudi – visokih upravnih činovnika u tom dijelu Hrvatske, postoji natuknica u *Hrvatskom biografskom leksikonu*. Obitelji s takvim prezimenom već dugo u Hrvatskoj više nema, izumrli su u međuratnom razdoblju – posljednja osoba u knjizi građana Osijeka bila je tetka Oskara Haleckog, Marta Delimanić.

U leksikografskom tekstu u *Hrvatskom biografskom leksikonu* ukratko su navedeni podaci o značajnijim pripadnicima obitelji Delimanić, a postoji i zasebna natuknica o Mati Delimaniću. Potonji se istaknuo kao jedan od ustaničkih vođa protuturskog otpora u istočnoj Slavoniji i Srijemu na početku 17. stoljeća. Zauzeo je grad Ilok na Dunavu odakle su ustanici pokušavali uspostaviti kontrolu prometa na toj važnoj rijeci. No, uskoro je umro od kuge, a njegovi su ustanici bili poraženi. Delimanićeve je vojne uspjehe i životni put te junaštvo njegovo i njegove žene Kate opjevao u drugoj polovici 19. stoljeća, u vrijeme izgradnje nacionalnih osjećaja, Napoleon Špun Strižić u pjesmi *Mato Delimanić*.

Pravi je začetnik roda bio Josip Delimanić, koji je od 1745. obavljao niz upravnih dužnosti u novouspostavljenoj Virovitičkoj županiji – bio je županijski veliki sudac (sa sjedištem u Virovitici), a potom i vrhovni nadzornik slavonskih posjeda zagrebačkog biskupa. Za njegove mu je zasluge 24. srpnja 1747. dodijeljeno plemstvo. Bila je to nasljedna plemićka čast koju su Habsburgovci u to doba

često dodjeljivali svojim činovnicima na područjima koje su nekoliko desetljeća ranije preuzeli od Osmanlija nakon Velikog bečkog rata. Staro je feudalno plemstvo u Slavoniji u velikoj mjeri nestalo tijekom protuturskog otpora u 15. i 16. stoljeću – ili su izginuli, ili se odselili u dijelove Hrvatske koji su ostali pod habsburškom vlašću ili dalje na zapad, u Burgenland, Češku, Istru, ili su naprosto izumrli tijekom stoljeća i pol turske vladavine nad Slavonijom. Nakon protjerivanja Osmanlija velike su zemljoposjede za svoju vjernost Habsburgovcima u tom kraju dobili strani aristokratski rodovi poput grofova Eltz, knezova Odescalchi, baruna Hillebrand von Prandau i dr. Kad se u tim dijelovima Habsburške Monarhije 1745. nanovo uspostavljala županijska vlast, trebalo je dosta novih činovnika, pa su i oni koji nisu imali dokaze da su njihovi preci nekoć bili pripadnici plemstva i vlasnici zemljišnih posjeda bivali podizani u plemićki status. S vremenom su i ti činovnici kupovali ili na drugi način stjecali vlastite zemljoposjede, od kojih teško da su mogli živjeti, ali su dobro pristajali uz njihovu novostečenu plemićku čast.

Tako je i Josip Delimanić bio vlasnik zemljoposjeda Čemernica nedaleko od Virovitice (danas je to dio grada), a oženio se Julijanom von Odobašić. Imali su četvoricu sinova: Josipa, Ivana, Karla i Franju. Njihov sin Karlo (+1816) bio je veliki bilježnik i podžupan Virovitičke županije, a oženio se 1779. Anom Agatom Strižić iz Požege. Moguće da je upravo iz obiteljskih razloga Špun Strižić stotinjak godina kasnije opjevao Delimaniće. Karlo i Ana imali su šestoro djece, od kojih je za nas važan Ivan (1783-1849), Leopoldinin djed. On je također bio podžupan,

poznat po svome zalaganju za hrvatsku samostalnost u sklopu Ugarskog kraljevstva, kao i za poštivanje municipalnih prava. Bio je oženjen Anom Sappl (1774-1863) i imao četvero djece: Ladislava, Stjepana, Mirka i Augustinu. Potonja je bila udana za generala odnosno feldmaršala Ludwiga Cordiera von Löwenhaupta. Stjepan Delimanić rođen je 1822 godine – bio je zastupnik i visoki činovnik u županijskoj upravi. Oženio se Suzanom Slišković de Gödre i živio u Pečuhu. Izgleda da je bio promađarski raspoložen slično kao i njegov brat Mirko (Emerik), koji je bio sudac i zemljoposjednik u Kecski u Torontalskoj županiji u Ugarskoj (danas u Vojvodini). Bio je oženjen Doroteom Bakalović, koja je živjela do kraja 19. stoljeća i umrla 1893. godine u Debrecinu.

Njihov je najstariji brat bio Ladislav Delimanić (1815-1867). Imao je zemljišni posjed u Orahovici i imanje Kurjacska u Torontalskoj županiji. U mladosti je obavljao dužnosti podbilježnika, velikog suca i bilježnika te požupana Virovitičke županije, potom se za neoapsolutizma povukao s visokih upravnih funkcija – „značajni muž povukao se uzprkos najliepših ponudah u narod i življaše š njime, dok opet sunce slobode negranu, te narodnog patnika zaslužnim dostojanstvom neovienča“. A to je „zasluženost dostojanstvo“ nakon povratka ustavnog poretka isprva bila čast podžupana, u vrijeme kada je županijom kao župan upravljao biskup Josip Juraj Strossmayer (1861-1862), te potom čast velikog župana na kojoj se Delimanić zadržao pet godina. Na dužnost velikog župana imenovan je nakon Strossmayerove ostavke, 21. travnja 1862, a svečanost ustoličenja obavljena je nakon mjesec dana, 27. svibnja.

Tom su prigodom održani i svečani govori samoga župana i drugih političara. Naravno, u njima nema nikakvog traga kritičnosti, u pitanju su svečani i pohvalni govori u kojima je Delimanić predstavljen u svijetlim bojama, kao osoba koja je „svakom riečju i činom pokazala, da mu napredak i razvitak ustavnosti i narodnosti na srcu leži, da mu sveobća naša korist, da mu moralno i fizično blagostanje ove županije pred očima stoji i sve njegove čine upravlja“, kako je rekao podžupan Dragutin Galac. Izrekao je i zadovoljstvo činjenicom da su se u ovome imenovanju u istoj osobi susreli odluka banske vlade i izbor županijske skupštine, odnosno da je Delimanić bio i kandidat vlade i lokalnog parlamenta. Petrovaradinski opat Adam Sukić, predvodnik odbora za uvođenje u čast župana, istaknuo je kako je Delimanić „sin mile naše domovine, dakle si naš; naš si, jer si list šgore slavjanske [...] i Tebe je odgojila i na noge podigla sladka majka naša Slavija“. Istaknuo je i njegovu „dobro poznatu umierenost, razboritost, i vieštu umnost, koje [je] od svojih slavnih pradjedovah primio“. Slično je govorio i đakovački naslovni biskup i prepošt kaptola Josip Matić, koji je od novog župana očekivao da će „kako ustav, tako i narodnost našu krepko braniti i njegovati“. Naravno, na svečanom ustoličenju i sam je Delimanić održao uzvišen govor u kojem je naglasio da županiju preuzima u „vele težkom i izvanrednom vremenu“, da ga je na to navela „nepokolebiva viernost prama kralju i plamteća ljubav prama domovini i narodu“ te činjenica da je vladar odlučio vladati u skladu s ustavom. Pozvao je svoje suradnike da mu pomognu i da u radu budu složni te ukazao na njihovu odgovornost u pogledu prosvjete i općenitog razvoja županije.

Prilikom Delimanićeva ustoličenja na župansku čast u ime županije govorio je veliki bilježnik Ignjat Brlić. Istaknuo je Delimanićeve kvalitete, nesebičnost i požrtvornost, mudro i razborito političko djelovanje. Nije zaboravio istaknuti ni njegove slavne pretke i njihov doprinos Virovitičkoj županiji: „Odkad ova županija na novo uskrсну, vazda ćemo naći po jednog i više Delimanićah, koji su svoje duševne sile službovanja ovog občinstva posvetili; vazda su predji Tvoje presvietlosti najznatnije časti županijske obnašali, (da spomenem samo dieda Tvoga Karla Delimanića i otca Tvoga Ivana Delimanića bivših podžupanah) i narod ih se još vazda sieća iskrenom blagodarnošću, oduševljenim ponosom.“ Ignjat Brlić također je naglasio da je Delimanić gorljivi pristaša ustavnosti i narodnosti te izrazio nadu da, unatoč svim poteškoćama na koje će hrvatski narod uskoro naići, „vjera naša u budućnosti, tvrdja od čelika, spasti će nas i uvesti nas u stalno pristanište domaće ustavnosti i slobode“. I u tom će novi župan „pravedno, mudro i vješto rukovoditi“. Nije poznato kako je Delimanić uistinu upravljao županijom. U literaturi o tom nema informacija, možda i zato jer je velik dio arhivske građe o Virovitičkoj županiji u ranijem razdoblju stradao još u Prvom svjetskom ratu.

Nedugo nakon što je predao župansku čast svome nasljedniku, grofu Petru Pejačeviću, Ladislav Delimanić umro je u kolovozu 1867. godine. Iako je više desetljeća imao značajne dužnosti u Virovitičkoj županiji, danas u Osijeku, kao ni u Orahovici ili Virovitici, nema ulice ni trga koji bi nosili ime po njemu.

Ladislav Delimanić oženio se 1839. u svojoj dvadeset-četvrtoj godini s četiri godine mlađom Marijom Gorjup od Kamjonke (1819-1890). Imali su čak trinaestoro djece – neka nisu preživjela djetinjstvo. Njihov sin Ivan (1848-1891), dakle ujak Oskara Haleckog, postigao je značajnu činovničku i političku karijeru na lokalnoj razini. Gimnaziju je bio završio u Osijeku, a pravo studirao u Beču. Na Kraljevskoj pravoslavnoj akademiji u Zagrebu položio je pravno-povijesni državni ispit (1870), a potom i na bečkom sveučilištu državni sudski ispit (1872) te na zagrebačkom sveučilištu državnoznanstveni ispit (1882). Radio je kao podbilježnik Virovitičke županije i podžupanijski perovođa, odnosno kao kotarski predstojnik u Donjem Miholjcu, „gdje si je sa svoje revnosti i pravednosti stekao ne samo osobitih simpatijah u svih slojevih žiteljstva kotara dol. miholačkoga, nego i pohvalna priznanja od strane pretpostavljenih oblasti“. Kratko je vrijeme ostvario i političku karijeru kao saborski zastupnik kotara Valpovo (1875-1878). Obolio je od tuberkuloze te je na vlastiti zahtjev umirovljen 1890, u četrdesetprvoj godini života. Dvije godine kasnije, na sam Božić 1891, umro je te iza sebe ostavio udovicu Martu (r. 1867). Imao je s njome dvije kćeri – Veru, rođenu 1887, i Mariju, rođenu 1890. godine. Upravo je Marta Delimanić bila zadnja osoba koja je nosila to prezime.

O Leopoldini Delimanić, odnosno kasnije gospođi Leopoldyni Halecki, u leksikografskoj natuknici u *Hrvatskom biografskom leksikonu* nema riječi. Da se nije udala za generala odnosno feldmaršala Haleckog i rodila mu sina Oskara, vjerojatno bi doživjela sudbinu svojih sestara te ostala

zaboravljena u obiteljskim uspomenama. Leopoldina Delimanić rodila se 19. listopada 1856. u Orahovici kao jedanaesto dijete Ladislava i Marije Delimanić. Nisam došao do podataka gdje je provela djetinjstvo, da li na obiteljskom posjedu ili pak u Osijeku gdje joj je otac uskoro postao podžupan, pa onda i veliki župan. Za pretpostaviti je da se školovala u nekoj od osječkih osnovnih škola, a moguće da je pohađala i tamošnju kraljevsku gimnaziju.

Kad se 19. veljače 1881. udavala, Leopoldina je imala 25, a njezin izabranik Oskar Alojzy Ritter Halecki 43 godine. On je već tada bio visoki časnik u štabu Južne austro-ugarske armije. Jezik na kojem su međusobno razgovarali bio je njemački jer Oskar Halecki ne samo da nije znao hrvatski nego mu je stran bio i poljski, makar se osjećao pripadnikom poljske aristokracije podrijetlom iz Haliča. Nakon tri godine braka, 1884, Halecki je premješten u Koloszvár/Cluj-Napocu (Klauseburg) gdje je sljedećih šest godina bio zapovjednik pješačke brigade. U Osijek se vratio 1890. i preuzeo zapovjedništvo nad 13. pješačkom brigadom stacioniranom u najvećem slavonskom gradu, središtu Virovitičke županije. Ostao je tamo četiri godine. General-major Halecki umirovljen je u proljeće 1894. godine. U mirovinu je otišao u činu feldmaršala, što je bio jedan od najviših vojnih činova u carsko-kraljevskoj vojsci.

Iako je Osijek već na početku 18. stoljeća postao središte vojnih i civilnih vlasti, a u njemu je između 1737. i 1745. bilo sjedište privremene Zemaljske vlade za Slavoniju, te je od 1745. tamo bio upravni centar obnovljene Virovitičke županije, povlastice slobodnog kraljevskog grada dobio je dosta kasno, tek 1809. godine. Godine 1857. imao

je 16.145 stanovnika, a za tridesetak godina samo je neznatno porastao – 1890. imao je 19.778 stanovnika. Slab porast broja stanovnika bio je zabilježen i u prvoj polovici stoljeća. Ostali su gradovi u Hrvatskoj rasli znatno brže. U svojim je putopisnim bilješkama s početka druge polovice 19. stoljeća đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer zabilježio da Osijeku, iako se radi o pravom gradu, mnogo toga nedostaje, „a posebno ga je smetala nesloga stanovnika, u prvom redu stranaca doseljenika, koji se nisu suživili s gradom“. U skladu s tom tvrdnjom vjerojatno se ponašao i Oskar Halecki – u Osijeku, gradu u kojem je njemački bio prisutan na svakom koraku, gdje su izlazile novine na njemačkom jeziku, djelovalo kazalište s repertoarom njemačkih predstava i postojala brojna njemačka nacionalna manjina (i sam je Strossmayer, rođen u Osijeku, etničkim podrijetlom bio Nijemac), visoki se austrijski časnik mogao sasvim dobro osjećati. Napose, i hrvatski pripadnici viših društvenih slojeva u to su se doba njemačkim služili posve slobodno, ne samo u Osijeku nego i u ostalim hrvatskim gradovima.

Polu godine nakon što je general Halecki završio svoju vojničku službu u Osijeku tamo je na službu u srednju školu stigao mladi profesor povijesti Ferdo Šišić. Između 1894. i 1902. radio je u osječkoj realci, a potom u gimnaziji. Kasnije je postao profesor hrvatske povijesti na Sveučilištu u Zagrebu te bio najznačajniji hrvatski povjesničar prve polovice 20. stoljeća. Iza njega je ostala opsežna ostavština u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Tamo sam pronašao jedno pismo Oskara Rittera Haleckoga upućeno Šišiću u listopadu 1895, dakle

nakon odlaska Haleckih iz Osijeka. Iz svega slijedi da se vjerojatno nisu uspjeli osobno upoznati – Halecki je bio umirovljen u travnju, a Šišić postavljen za profesora u jesen 1894. godine. Umirovljeni feldmaršal molio je u svome pismu mladog profesora povijesti, koji je upravo pripremao opsežnu monografiju o Virovitičkoj županiji, da mu pomogne u potrazi za članovima ženine obitelji. Pismo Haleckoga je privatnog karaktera. On se već godina ma zanimao za genealogiju pa je nakon odlaska u mirovinu tražio informacije o osobama s kojima je u srodstvu bila njegova supruga Leopoldina. U pismu Šišiću izrazio je nadu da mu on, kao osoba koja piše o povijesti Virovitičke županije, može u tom pomoći. Vjerovao je da je Šišić imao u rukama izvore koji omogućuju da se ustanove određene činjenice. Zanimalo ga je sve što se odnosi na plemićku obitelj Odobašić, Delimanić i Sappl. Želio je znati: 1. gdje je stanovala obitelj Odobašić, gdje se rodila Julianna von Odobašić te kada se i gdje udala za Josefa von Delimanić; 2. gdje se i kada rodio Josef von Delimanić; 3. gdje se i kada rodio njegov sin Karl von Delimanić; 4. gdje se i kada rodio sljedeći sin Johann von Delimanić; 5. gdje su se i kada oženili Johann von Delimanić i Anna von Sappl (najvjerojatnije između 1800 i 1815); 6. gdje se rodila Anna von Sappl (vjerojatno 1774). Dalje Halecki piše što on sam zna o obitelji von Sappl i njezinim vezama s obitelji von Delimanić. Potcrtao je da će biti zahvalan za daljnje informacije koje očekuje od Šišića. Zatim piše gdje je stanovala i gdje je imala posjede obitelj von Delimanić (između ostaloga, u Vojnoj krajini i Torontalskoj županiji). Halecki piše Šišiću da ne zna kako i kada je obitelj von Delimanić dobila u

vlasništvo imanja u Orahovici. To je također htio saznati i molio je Šišića da mu pomogne. Pismu je priložio i genealoško stablo koje započinje s precima iz polovice 18. stoljeća, Josipom Delimanićem i Julijanom Odoševićem. Na žalost, ne znamo kakva je bila Šišićeva reakcija, odnosno je li poslao odgovor feldmaršalu Haleckom i – ako jest – što je u tom odgovoru naveo.

Oskar Halecki rodio se 26. svibnja 1891. u Beču. Njegovi su roditelji tada bili već deset godina u braku. Vjerojatno su u obitelji Delimanić bili zadovoljni Leopoldinim izborom bračnog druga, osamnaest godina starijega Oskara Alojzija Haleckoga, u to doba na službi u štabu Južne armije u Osijeku. Vjerojatno nije bilo ništa neuobičajeno da se djevojke iz visokih činovničkih krugova udaju za časnike – i druge kćeri iz obitelji Delimanić udale su se za časnike. Najstarija sestra Helena (r. 1840) udala se 1860. za majora i veleposjednika Ignaza Jankovicsa von Csalmu. Marija (r. 1844) se dvaput udavala za časnike – prvo se 1868. vjenčala sa srpskim kapetanom Obradovićem, a nakon njegove smrti udala se za kapetana Franza Freiherra von Wolkensperga iz Graza. Stefaniya (r. 1846) se udala 1874. za Albina Seemann von Treuenwarta, koji je tada bio kapetan, a kasnije je postigao značajnu karijeru na polju vojnog sudstva i služio uglavnom u Beču. Najmlađa sestra Marta (r. 1863) udala se 1887. za kapetana Juliusa Rukavinu von Vezinovac. Poput ostalih sestara, i ona se selila s mužem, a jedno je vrijeme živjela u Beču. Izgleda da se jedino sestra Ana (r. 1854) nije udala za časnika, već za inženjera Wilhelma Rittera Ozorins Bukowskog u Beču. Nisam uspio pronaći podatke o tom zetu obitelji Delimanić,

ali po njegovu prezimenu možemo pretpostaviti da se i ovdje radilo o nekom poljskoga podrijetla.

Postavlja se pitanje zašto je 1891. Leopoldina Halecki otišla roditi u Beč. Je li to bilo zato što je ostarjeli austro-ugarski general želio svojoj supruzi, koja ni sama više nije bila u cvijetu mladosti – imala je 35 godina, osigurati bolju medicinsku uslugu? Ili se Leopoldina slučajno zatekla kod nekoga od svoje ili muževe rodbine ili prijatelja? Njezine su sestre sa svojim obiteljima živjele u Beču i ne bi iznenadilo da je Halecki odlučio kako je za njegovo novorođenče dobro da se rodi baš u prijestolnici. Osim što je u ušima austrijske aristokracije i visokih časničkih krugova bolje zvučalo ako se netko rodio u Beču nego u Osijeku, i zdravstvene su usluge u glavnom gradu bile na boljoj razini nego u provinciji.

Nakon umirovljenja feldmaršal Halecki se sa ženom i četverogodišnjim sinom za stalno nastanio u prijestolnici. U rodnom je Beču mali Oskar stjecao svoja prva dječaćka poznanstva i zasigurno uživao u dobročinstvima svojih tetaka. Kad je stiglo vrijeme, tamo je krenuo u školu. Osam je godina obitelj Halecki živjela vjerojatno u nepomućenoj sreći, a onda je došla 1903. Bila je to burna godina u Hrvatskoj i općenito na slavenskom jugu – u proljeće je u okolici Zagreba započeo narodni pokret protiv omraženog režima bana Károlya Khuena Hédervárya, u Beogradu je u svibnju svrgnut i ubijen kralj Aleksandar Obrenović zajedno sa suprugom, kraljicom Dragom, a u ljeto je u Makedoniji izbio Ilindenski ustanak. Vjerojatno te vijesti iz majčine domovine i susjedstva ni nisu dopirale do dvanaestogodišnjeg dječaka Oskara i njegove majke Leopoldine.

Kao što sam već naveo, njih je te godine zadesila velika osobna tragedija – umro je njihov glavni oslonac, otac i muž Oskar Halecki. Nekoliko godina kasnije preselili su se u Krakov i započeli novi život u poljskoj sredini. Nepoznato je da li je i u kojoj mjeri Leopoldina Halecki nastavila održavati veze sa svojim sestrama i rodbinom, osobito nakon što je započeo rat, a onda se raspala Austro-Ugarska. Također, zanimljivo bi bilo znati o čemu su Oskar Halecki i Ferdo Šišić, na prijelazu iz dvadesetih u tridesete godine 20. stoljeća obojica već etablirani povjesničari u svojim sredinama, razgovarali prilikom susretâ na međunarodnim skupovima – jesu li spominjali Osijek, obitelj Delimanić, starog Haleckog... U Šišićevoj ostavštini nisam našao tragove o tome. Ono što znamo jest da je Halecki poslao svoj prilog u *Šišićev zbornik* – knjigu posvećenu Ferdi Šišiću povodom šezdesetog rođendana.

Kao što se može vidjeti, postavio sam mnoga pitanja ne dajući na sva zadovoljavajući odgovor. U nekim sam slučajevima tek mogao istaknuti određene pretpostavke. Možda se neki odgovori kriju u prašini bečkih, krakovskih ili nekih drugih arhiva, a neki će sigurno i ostati bez konačnog odgovora. No barem su donekle objašnjene činjenice u vezi s obiteljskim podrijetlom znamenitoga poljskog i američkog povjesničara Oskara Haleckoga, napose o njegovoj majci i obitelji hrvatskoga plemstva iz koje je Leopoldina Halecki potjecala.

Poljsko-hrvatske političke i kulturne veze 1880-1948.

Započet ću tvrdnjom koja nije izvorno moja, nego je nastala davno, možda još u devetnaestom stoljeću, ili čak i ranije: Hrvate i Poljake povezuju višestoljetne spone „daleke bliskosti“. Iako su geografski dosta udaljeni jedni od drugih, a međusobno ih dijele prostori na kojima su naseljeni Mađari i Slovaci, odnosno austrijski Nijemci i Česi, na polju kulture kao i na idejnom planu, Hrvati su Poljaci-ma, ili obratno – Poljaci Hrvatima, relativno bliski. Tome zasigurno doprinosi već i sama činjenica da su se negdje na izmaku starog i početku srednjeg vijeka neka slavenska plemena, među njima i hrvatska, spustila sa sjevera, iz područja današnje južne Poljske, na prostranstva Panonske nizine i duž obala Jadranskog mora. U nešto davnijoj prošlosti ova dva slavenska naroda snažno su povezivale spone antemurale Christianitatis, branitelja kršćanstva pred osmanskom opasnošću. Još u 16. stoljeću Jan Kochanowski pjevao je o „Karwatach walężnych“ („borbenim Hrvatima“), a nešto kasnije Ivan Gundulić spjevao je odu poljskom otporu Turcima kod Chocima. Za dobro međusobno razumijevanje i odnose nije manje važno ni to što smo povremeno dijelili i zajedničke vladare – Anžuvince, Jageloviće i Habsburgovce. Devetnaesto je stoljeće Hrvatima

donijelo iskustvo nacionalnog buđenja, a oči su njihovih pjesnika i drugih kulturnih djelatnika, manje političara, bile uprte i na sjever, prema „sjevernim Hrvatima“, kako su povremeno nazivali Poljake. U to su se doba Poljaci borili za očuvanje nacionalne supstance, pa su nekoliko puta i oružjem pokušavali povratiti izgubljenu državnost, a podršku u tome očekivali su i od Hrvata, tih „morskih Poljaka“ (Mor-Laha, tj. morlaka), kako su ih nazivali. U dvadesetom su stoljeću oba naroda iskusila bolne i traumatične godine dvaju svjetskih ratova, življenja u totalitarnim komunističkim režimima, a Hrvati su potkraj stoljeća proživjeli i tragični raspad zajedničke državne zajednice s ostalim južnim Slavenima, u koju su dvaput bili ušli vlastitom voljom, odnosno voljom svojih političkih elita.

Jedan od vrlo plastičnih primjera odličnih poljsko-hrvatskih odnosa u 19. stoljeću jest humanitarna akcija što su je proveli pripadnici krakovskog i lavovskog kulturnog kruga nakon što je Zagreb 1880. pogodio snažan potres u kojem je bilo ljudskih žrtava i dosta materijalne štete. U Lavovu je uskoro nakon toga objavljen jedan znanstveno-kulturni zbornik radova, a u Krakovu jedna prekrasna umjetnička monografija u čijem su stvaranju sudjelovali brojni poznati poljski slikari, pjesnici, glazbenici i drugi umjetnici i ljudi pera, poput Jana Matejka, Juliusza Kossaka, Jacka Malczewskoga i dr. Prihod od prodaje tih knjiga išao je postradalima od potresa. Godine 2012. u Zagrebu je priređen i objavljen reprint te monografije s nekoliko popratnih tekstova.

U vrijeme kada su članovi Koła Artystyczno-Literackiego u Krakovu izdali taj album, među Poljacima je već

uvelike djelovao jedan od najvećih promotora poljsko-hrvatskih kulturnih veza u 19. stoljeću, Bronisław Grabowski. I sâm je sudjelovao u priređivanju albuma jednim kratkim prijevodom stihova poznatog preporodnog pjesnika Petra Preradovića. Iako „samo“ gimnazijski profesor, i to u provincijskom gradu Częstochowi, Bronisław Grabowski učinio je uistinu mnogo na približavanju hrvatske (i češke) literature i kulture Poljacima. Prevodio je, pisao članke o literaturi i književnicima, putovao po slavenskom jugu i tamo se susretao sa znamenitim hrvatskim kulturnim djelatnicima, primjerice Franjom Markovićem u Zagrebu. S mnogima od svojih hrvatskih i južnoslavenskih (kao i čeških) prijatelja i korespondenata izmijenio je brojna pisma. Bogata ostavština Grabowskoga čuva se u Literarnom arhivu spomenika narodne pismenosti (*Literarni archiw pamiątników narodního písemnictví*) u Pragu. Južnoslavensku (poglavito hrvatsku) korespondenciju objavio je svojedobno Milorad Živančević, jedan od najpoznatijih polonista bivše Jugoslavije. To je sjajno vrelo za istraživanje hrvatsko-poljskih književnih i kulturnih veza zadnje četvrtine 19. stoljeća. Rekao bih, dosad uvelike zanemareno. A ni sâm Bronisław Grabowski danas nije gotovo uopće poznat osim u vrlo uskom krugu povjesničara književnosti i povjesničara.

Nešto je poznatiji, barem slavistima, bio njegov prezimenjak Tadeusz Stanisław, publicist, diplomat i kasnije profesor slavistike na Jagelonskom sveučilištu, autor dvotomnog djela *Współczesna Chorwacja. Studya literackie* (Lwów 1905. i 1908), kao i niza drugih tekstova o hrvatskoj kulturnoj i političkoj situaciji na početku 20. stoljeća (primjerice, *Komisariat Królewski Chorwacji wobec*

jej odrębności państwowej, Kraków 1912). T. S. Grabowski kratko je vrijeme proveo u Zagrebu studirajući na tamošnjem Sveučilištu Franje Josipa.

U to je doba, početkom 20. stoljeća, o hrvatskoj literaturi studente u Krakovu poučavao Marian Zdziechowski, profesor Jagelonskog sveučilišta i član Akademii Umiejętności, jedan od osnivača Slavenskog kluba (Klub Słowiański, 1901). U izdanju Czaa objavio je 1902. važnu knjigu o hrvatskom narodnom preporodu *Odrodzenie Chorcwacyi w wieku XIX : illiryzm. Stanko Vraz. Iwan Mażuranić. Piotr Preradović*. A u samom Slavenskom klubu i na njegovim tribinama, kao i u časopisu *Swiat Słowiański* objavljeno je do 1914, dok je časopis izlazio a društvo djelovalo, mnoštvo tekstova o Hrvatskoj i Hrvatima, kao uostalom i o ostalim južnim Slavenima i Slavenima općenito. Bio je to „galicijski“ poljski pogled na slavensko pitanje, iz austroslavističke perspektive. Nedavno, u ljeto 2012. godine, na Jagelonskom sveučilištu obranjena je jedna disertacija o gledištima krakovskih slavenofila na ideološki sukob na slavenskom jugu – napisao ju je i obranio mgr. Aleksandar Ćuk. O Zdziechowskom je u Poljskoj pisano mnogo i ranije i u današnje vrijeme – no, u Hrvatskoj nije baš osobito poznat.

Među hrvatskim promotorima poljske književnosti i kulture na prijelazu stoljeća osobito se isticao Franjo Marković, prvi sveučilišni profesor filozofije u Zagrebu, književnik i prevoditelj na kojeg je u literarnom smislu osobito utjecao Mickiewicz. Naravno, u ovom se kratkom pregledu hrvatsko-poljskih kulturnih i političkih veza u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća nikako ne smije

previdjeti biskup Josip Juraj Strossmayer, koji se dopisivao i s mnogim Poljacima, a njegova je rezidencija u Đakovu bila stjecište brojnih poljskih putnika. S velikim su oduševljenjem mnogi od njih pisali o velikom hrvatskom biskupu, promotoru slavenstva (i južnog slavenstva/jugoslavenstva). Prije nekoliko godina slavisti u Krakovu organizirali su veliku međunarodnu konferenciju posvećenu Strossmayeru (*Josip Juraj Strossmayer : Hrvatska, ekumenizam, Europa = Chorwacja, ekumenizm, Europa*) iz koje se vidi koliko je bilo značenje hrvatskog biskupa i glede poljsko-hrvatskih odnosa. Valja spomenuti i djelo jednog poljskog povjesničara, profesora Akademii Tehniczno-Gornicznej u Bielsko-Biała, Piotra Żureka, o odnosu Strossmayera i Poljaka, napisano prije nekoliko godina. Inače, Żurek je napisao i brojne druge tekstove o hrvatsko-poljskim odnosima. Godine 2005. na svome je veleučilištu priredio i veliki znanstveni skup o Hrvatskoj i Poljskoj u Srednjoj Europi, na tragu susreta hrvatskih i poljskih povjesničara koji su se prvi put održali u Zagrebu i Dubrovniku 2001, ali se nažalost nisu nastavili.

Širenju poznavanja poljske književnosti i umjetnosti u Hrvatskoj, i općenito poznavanju situacije među Poljacima, kao i obratno širenju poznavanja hrvatske situacije kod Poljaka, u razdoblju do Prvoga svjetskog rata pridonosili su, dakle, prvenstveno pojedinci. Tada se tek začinju mogućnosti institucionalne suradnje, prvo na kulturnom i znanstvenom polju. Stanje se promijenilo nakon rata, nakon što su oba naroda dobila svoje države, Hrvati doduše zajedno sa Srbima i Slovencima. Primjerice, vrlo brzo u Zagrebu je počeo djelovati poljski generalni konzulat,

koji je u međuraću povremeno znao igrati i značajnu ulogu u promicanju hrvatsko-poljskih (kulturnih) veza, dok je u tridesetim godinama na istaknutoj diplomatskoj dužnosti u Varšavi bio Julije Benešić, jedan od najvećih polonofila u hrvatskoj (i jugoslavenskoj) povijesti uopće. On je iza sebe ostavio golem opus, a osobito je važan njegov rad na objavljivanju jugoslavenske biblioteke u Poljskoj, organizaciji kazališne razmjene, izložaba i sl, kao i na pripremi poljsko-hrvatskog rječnika i poljske gramatike na hrvatskome. Njegova je korespondencija, koja se čuva u Akademijinom Zavodu za književnost i teatrologiju, važan izvor za upoznavanje hrvatsko-poljskih veza, a o njemu je kao o značajnom kulturnom djelatniku dosta i pisano. Objavljeni su i njegovi biografski zapisi iz Varšave. Najznačajnije je djelo o Benešiću u kontekstu hrvatsko-poljskih odnosa knjiga Lecha Paździerskog, vojvođanskog polonista, pod naslovom *Julije Benešić i Poljaci*. Upravo je Benešić bio onaj tko je doveo Krležu i njegove drame na poljsku pozornicu. Kad se govori o Benešiću, valja spomenuti da je studirao na Jagelonskom sveučilištu na početku stoljeća, upravo kao i jedan od najvećih jugoslavenskih pisaca, nobelovac Ivo Andrić. Obojicu ih je to sveučilište poslije Drugoga svjetskog rata počastilo titulom *doctor honoris causa*.

Julije Benešić bio je i prvi lektor poljskog jezika na Sveučilištu u Zagrebu nakon Prvoga svjetskog rata, a kasnije je bio lektor hrvatskoga (hrvatskosrpskoga) u Varšavi. Sveučilišni jezični lektorati u to su se vrijeme, a kasnije i katedre jezika i književnosti, formirali kao važna institucionalna mjesta suradnje među dvama narodima. I to je tako ostalo do danas. Upravo su lektori jezika i profesori

jezika i književnosti bili i ostali najvažniji promicatelji poljske kulture u Hrvatskoj i obratno, hrvatske kulture u Poljskoj – Vilim Frančić, Fran Ilešić, Stjepan Musulin, Vojislav Mole, Josip Hamm, Zdravko Malić, Jan Wierzbicki, Włodzimierz Kot i dr. Sličnu ulogu danas imaju polonisti u Hrvatskoj odnosno kroatisti u Poljskoj. Kad je riječ o povijesti, hrvatska se povijest više istražuje i predaje na poljskim sveučilištima nego poljska na hrvatskima. Na te proporcije utječu naravno i razlike u obrazovnim sustavima, kao i broj znanstvenika s humanističkog područja u obje zemlje.

Osim tih osoba, kojima je životno zanimanje bilo da promiču suradnju i šire granice međusobnog poznavanja, i u međuraću je bilo onih koji su djelovali izvaninstitucionalno, vlastitim snagama djelujući na jačanju suradnje (poput Bronisława Grabowskog u 19. stoljeću). Jedan od istaknutijih pojedinaca koji su neprestano nešto radili na promicanju hrvatsko-poljskih odnosa u međuraću i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata bio je Wiktor Bazielić. U dva sam članka opisao njegovu djelatnost na promociji hrvatske i jugoslavenske kulture u međuratnoj i poratnoj Poljskoj. [Ti se tekstovi nalaze i u ovoj knjizi.]

Kad je riječ o međusobnoj pomoći i humanitarnim aktivnostima, valja napomenuti da je preko hrvatskih luka na Jadranu, napose Rijeke, u prvim godinama Drugoga svjetskog rata iz Poljske izbjegao stanovit broj poljskih građana, spašavajući živu glavu iz nacističkog pakla. To je tema koja još uvijek nije dovoljno istraжена – samo je poznato da je u akciji sudjelovao i poljski konzulat u Zagrebu.

U obje su zemlje, i Jugoslaviji i Poljskoj, nakon Drugoga svjetskog rata djelovala društva prijateljstva, organizirale se proslave novouspostavljenih praznika, slavili komunistički vođe i bratski SSSR. U Zagrebu je, primjerice, izašao jedan izvrsno priređen zbornik pod naslovom Današnja Poljska. U hrvatskim su časopisima izlazili prijevodi poljske književnosti, a hrvatski su pisci surađivali s poljskima. Kada je u lipnju 1948. proglašena Rezolucija Informbiroa, odnosi između Jugoslavije i SSSR-a i zemalja „narodne demokracije“ naglo su prekinuti. O kratkotrajnoj kulturnoj i znanstvenoj suradnji u poratno doba, koju su podupirale i vlade obaju država, nema baš mnogo radova u hrvatskoj historiografiji. U Poljskoj se tim problemima u zadnje vrijeme dosta intenzivno bavio Leszek Małczak (potkraj 2019. objavio je knjigu *Od ideološkoga do subverzivnoga prijevoda: hrvatsko-poljske kulturne veze od 1944. do 1989*).

Kada je 1878. Austro-Ugarska dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu te tamo uredi društvene odnose, u tu je zemlju doselio značajan broj Čeha i Poljaka, koji su preuzeli određene funkcije u upravi, kulturi, zdravstvu i gospodarstvu. U „obećanu zemlju“ preseljavale su i cijele seljačke obitelji iz prenaseljene Galicije. Neki od tih Poljaka uskoro su preselili i u Hrvatsku, napose na područje bivše Vojne krajine. No u sklopu repatrijacije nakon Drugoga svjetskog rata velik broj tih doseljenika i njihovih potomaka vratili su se u Poljsku, iako ne na područja svojih predaka u istočnoj Galiciji, već u Donju Šlesku).

Na početku 20. stoljeća brojni pripadnici političkih, gospodarskih i kulturnih elita Austro-Ugarske postali su

česti gosti ljetovališta na jadranskoj obali, osobito u sjevernim dijelovima – u Opatiji i Crikvenici, a kasnije i u Dalmaciji, napose u okolici Makarske i Dubrovnika. Među njima su bili i brojni Poljaci, naravno i oni poznati. Dolazili su na liječenje i odmor. Danas zahvaljujući istraživanjima Dalibora Blažine i naporima Urszule Dzierżawske-Bukowske postoji nekoliko tekstova o tragovima istaknutih Poljaka u Opatiji i Lovranu u burnim vremenima uoči Prvoga svjetskog rata.

U razmatranom su razdoblju, od kraja 19. do polovice 20. stoljeća, hrvatsko-poljski odnosi, napose na području kulture i znanosti, bili izrazito intenzivni i vrlo srdačni. U drugoj polovici 20. i na početku 21. stoljeća, u skladu s povećanjem broja lektorata na sveučilištima, s razvojem znanstvene i kulturne suradnje, ti se odnosi nesumnjivo i dalje razvijaju i jačaju. Primjerice, uvelike se povećao broj prijevoda književnih i drugih djela s jednoga jezika na drugi, kao i kulturna i znanstvena razmjena, dolasci studenata, gostujući nastupi umjetnika i dr. Broj poljskih turista na Jadranu danas iznosi već stotine tisuća, pa i ponad milijuna. Sve su bolji i politički odnosi u sklopu Europske unije, kao i bilateralni odnosi, a jačaju i gospodarske veze. U Hrvatskoj djeluju kulturne udruge poljske nacionalne manjine koja, iako nije naročito brojna, aktivno pridonosi međusobnoj suradnji i razumijevanju.

Wiktor Bazielich i njegovi hrvatski korespondenti

Podrijetlom sam iz Staroga Sącza, maloga ali starog potkarpatskog mjestašca, čiji počeci sežu tamo negdje do vremena Feničana koji su dolinom Poprada i Dunajca išli put Baltika po jantar. Tu sam se rodio 1892. godine, kada je bila 600. godišnjica smrti sv. Kunegunde (Kinge), kćeri Bele IV. i žene našega kneza Boleslava Stidljivoga.

Tako svoj životopis započinje Wiktor Bazielich (1892-1963), pravnik i činovnik Poljskih željeznica, prevoditelj i promotor hrvatskih (i srpskih te bosanskohercegovačkih) međuratnih i poratnih književnih djela u Poljskoj, korespondent brojnih hrvatskih, srpskih, bosanskohercegovačkih i slovenskih književnika, kulturnih djelatnika i znanstvenika. Njegovo ime nisu zabilježili književni leksikoni ni enciklopedije, ni u Poljskoj, ni u Hrvatskoj ili Srbiji; pronašao sam tek jedan bibliografski tekst u lokalnoj *Encyklopedii sądeckoj*. Na više ga mjesta, ali bez ikakva osvrta na njegovu biografiju i širok krug korespondenata, samo kao prevoditelja, spominje Małgorzata Filipek u svojoj knjizi o srpskoj književnosti i poljsko-srpskim književnim vezama u međuraću. Pronašao sam tek jedan, skroman, In memoriam, zapravo obavijest o smrti s kratkim bio-bibliografskim napomenama.

U rukopisnom odjelu Jagelonske knjižnice u Krakovu (Biblioteka Jagiellońska) nalazi se Bazielichova ostavština, deset omota neravnomjerna opsega. U njoj su rukopisi i strojopisi – pisma što ih je Bazielich dobivao od svojih hrvatskih, slovenskih i srpskih, odnosno bosansko-hercegovačkih korespondenata, kao i kopije pisama koja je on njima pisao, te materijali poljsko-jugoslavenskoga društva prijateljstva u Katowicama, gdje je Bazielich živio i radio kao visoki željeznički činovnik te bio u upravnim strukturama tog društva. Ostavština je u posjed Jagelonske knjižnice došla 1956, nekoliko godina nakon što se Bazielich prestao dopisivati sa svojim prijateljima iz Jugoslavije. Pretpostavljam da ju je kao depozit knjižnici svoga nekadašnjega Jagelonskog sveučilišta dao sam Bazielich, a nakon njegove smrti postala je dio knjižničnoga fonda.

Wiktor Bazielich bio je nesvakidašnja osoba. Rodio se 22. studenoga 1892. u Starom Sączu, gdje je pohađao pučku školu i gimnaziju. Završio je studij prava na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu. Većinu radnoga vijeka proveo je kao činovnik Poljskih željeznica u Katowicama. Bio je oženjen i imao djecu. Aktivan je član poljsko-jugoslavenskog društva u Katowicama. Umro je 3. rujna 1963, a pokopan je na gradskom groblju u Krakovu.

Proučavao je prošlost rodnoga grada i okolice – napisao je više desetaka članaka o tomu, a posmrtno su mu objavljene i dvije knjige, *Historie Starosądeckie* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 1965) i *Starosądeckie domy rynkowe* (1996). O toj ljubavi prema Starom Sączu Bazielich svjedoči i u životopisu koji ovdje u prilogu donosim. Na početku svoje autobiografije daje nekoliko napomena u prilog starosti i važnosti

rodnog grada, kao i o tomu da je taj grad u srednjem vijeku ostao vjeran poljskom narodnom vladaru Władysławu Łókietu, dok je susjedno mjesto prešlo u tabor češkog (potom i poljskog) kralja Vaclava II. te stoga dobilo osnivačke privilegije – tako je nastao Nowy Sącz. Kao zaslužnom istraživaču povijesti Staroga Sącza, sugrađani su mu se odužili tako da su po njemu nazvali gradsku knjižnicu, kao i jednu ulicu u tom pitoresknom potkarpatskom gradiću.

Na početku tridesetih Bazielić je stupio u kontakt i s Ivanom Esihom, bibliotekarom u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu i promotorom hrvatsko-poljskih (i hrvatsko-čeških, odnosno hrvatsko-bugarskih) kulturnih veza, suradnikom *Obzora* i drugih periodičkih publikacija. Esih u jednoj svojoj dopisnici s kraja siječnja 1932. zahvaljuje Bazieliću, koga naziva »literatom«, na svim uslugama koje mu je ovaj dotad učinio te ga moli: »da biste mi izvoljeli poslati Vašu fotografiju i bio-bibliografiju s osobitim obzirom na Južne Slavene. Navedite i ono, što namjeravate izvesti. Spomenite svakako, što Vas je sklonilo na studij naše literature.« Bazielić je samo dva tjedna kasnije, 7. veljače 1932, uzvratio Esihu te mu poslao svoj opširan životopis i bibliografiju prijevoda na ukupno sedam stranica A-4 formata, pisanih strojopisom. Isti autobiografski zapis postoji u nekoliko varijanata i u košuljicama s njegovim drugim korespondentima, primjerice Julijem Benešićem. Očito je u počecima svoje suradnje Bazielić želio što podrobnije informirati svoje nove prijatelje i korespondente o sebi i svojoj književno-prevodilačkoj djelatnosti.

U životopisu Bazielić navodi da je hrvatski jezik naučio samostalno, iz knjiga što ih je naslijedio od svoga ujaka,

svećenika Franciszeka Kacza. Ovaj je bio župnik u mjestu Straconka kod Bielsko-Białe. Kada se u proljeće 1911. teško razbolio, Kacz je došao obitelji svoje sestre, ali je uskoro umro. Kako se Kacz zanimao za slavenske stvari i općenito bio načitao, za sobom je ostavio relativno veliku knjižnicu, prepunu knjiga iz raznih slavenskih krajeva, između ostalog i brojnih hrvatskih autora. Njegov nećak, ambiciozan mladić Wiktor Bazielić, započeo je čitati i, uz pomoć rječnika i priručnika za samoučenje jezika, pomalo prevoditi neka djela. Prve je svoje prijevode s češkoga slao u neke listove potpisane ujakovim imenom, vjerojatno se želeći tako predstaviti već poznatim imenom. Jedna je takva novela iz ciklusa O posljednjem poljskom pokretu češkog pisca i poznatog promotora češko-poljskih veza Edwarda Jelineka (1855-1897) bila objavljena u lavovskim novinama Kurier Lwowski. No ubrzo je Bazielić odustao od rada na češkim prijevodima jer ujakova biblioteka nije obilovala češkim koliko južnoslavenskim djelima. Prešao je na samostalno učenje i prevođenje hrvatskih i srpskih autora. Što je sve preveo tijekom prvih nekoliko godina bavljenja prevođenjem i promoviranjem hrvatske i općenito jugoslavenskih književnosti i kultura, vidljivo je iz autobiografije u prilogu. Uvid u njegovu korespondenciju pokazuje da se oko toga dosta trudio, da je molio svoje korespondente da mu pomažu u boljem razumijevanju nekih dijelova tekstova koje je prevodio, da mu napišu gdje griješi u hrvatskome – naime, nekim je svojim dopisnicima Bazielić pisao na hrvatskom jeziku. Izrazito se trudio oko toga da prikaže svoju važnost na polju hrvatsko-poljskog zbližavanja te da ostavi dobar dojam o sebi i svome radu.

Bazielichova korespondencija s hrvatskim i ostalim korespondentima iz međuratne Jugoslavije, mahom književnicima i osobama iz svijeta kulture, započela je potkraj dvadesetih godina i trajala do pred Drugi svjetski rat. Potom je u teškim ratnim vremenima prekinuta, da bi Bazielich nakon završetka rata ponovno pokušao uspostaviti stare veze. Njegova su poratna pisma puna ljubavi i brige za stare prijatelje, a reakcije na dobivene odgovore pršte od sreće i zadovoljstva što je saznao da je neka osoba preživjela strahote rata.

Popis Bazielichovih hrvatskih korespondenata uistinu je velik, od manje poznatih i danas već zaboravljenih književnika i književnica, poput Marina Bege ili Ante Dukića, do književnih i kulturnih veličina poput Miroslava Krleže, Milana Begovića, Ivane Brlić Mažuranić ili Julija Benešića i Frana Ilešića. Dopisivao se i sa srpskim, bosansko-hercegovačkim te ponekim slovenskim književnicima i kulturnim djelatnicima, primjerice Đorđem Živanovićem, Veljkom Petrovićem, Hamzom Humom, Isakom Samokovlijom i dr.

Tijekom tridesetih Bazielich je prevodio – ili namjeravao prevoditi, pa molio dopuštenje pojedinih autora za tiskanje prijevoda – djela brojnih autora: *U agoniji* Miroslava Krleže, *Gigu Barićevu* Milana Begovića, *Iz dnevnika jednog magarca* i *Pogleda na život i svijet* Ante Dukića, *Žene* i *More* te druga djela Bože Lovrića, *Palunka* i *Šegrta Hlapića* Ivane Brlić-Mažuranić te niz drugih. Prvi veliki Bazielichov prijevod bio je prijevod romana srpskog književnika Bore Stankovića *Nečista krv*, objavljen u poznatoj Benešićevoj Jugoslavenskoj biblioteci. Bio je to očito pretežak posao za nekoga tko je bio samouk u učenju jezika i nije imao nekog većeg iskustva u pisanju i prevođenju. Julije Benešić

na više mjesta u svojem varšavskom dnevniku spominje koliko se mučio da koliko-toliko dovede u red Bazielichov loš prijevod: »Bazielich ne zna ni hrvatski ni poljski. Za njega je trepet – teret, vremešna – napuštena, babica – baka, bakanje – kupanje, vračara – čarobnjak.« Jednako loš rezultat polučio je Bazielich i s prijevodom Krležine drame U agoniji. I taj je prijevod valjalo popravljati, a onda su nastupili i financijski problemi u kazalištu koje je namjeravalo izvesti dramu, pa još neki osobni razlozi nakon Krležina boravka u Varšavi i bilo je problema oko izvođenja te drame. Nije nikada objavljena u tiskanoj verziji.

Osim što je prevodio hrvatske, bosanskohercegovačke i srpske autore, Bazielich je napisao i brojne prikaze stanja u hrvatskoj i drugim literaturama bivše Jugoslavije, kao i recenzije knjiga i književnih časopisa koji su izlazili u međuratnoj Jugoslaviji. Svoje je tekstove objavljivao u časopisima *Życie Słowiańskie*, *Kurier Literacki*, *Świat Współczesny* i drugima. Bio je aktivan na polju »demokratizacije kulture«, odnosno na širenju popularnih djela svoga vremena, koja i nisu uvijek imala vrhunsku i trajnu umjetničku vrijednost, nego su bila popularna i/ili trivijalna, pisana za široke narodne mase koje su se upravo tada opismenjale, između ostaloga i preko takvih djela.

S jedne je strane Wiktor Bazielich bio svojevrstni zanešenjak i zaljubljenik u hrvatsku i srpsku te općenito kulturu tadašnje Jugoslavije; isticao je svoje osjećaje ljubavi prema srodnim slavenskim narodima na europskom jugoistoku, ali je s druge strane itekako znao brinuti o vlastitim materijalnim interesima, odnosno o honorarima za prijevode ili popularizatorske članke o hrvatskoj ili srpskoj

književnosti što ih je objavljivao u različitim poljskim književnim časopisima i revijama. Iz materijala u njegovoj ostavštini razvidno je da mu novac nije bio nevažan te da je smatrao kako je red da bude nagrađen za trud i rad koji mu je očito oduzimao dosta slobodnog vremena. U njegovoj se ostavštini mogu pronaći brojni koncepti pisama što ih je slao različitim izdavačima ili uredništvima časopisa u kojima se raspitivao o svojem honoraru, isticao kako je već izgubio strpljenje čekajući ionako minoran novac i slično. Također, za autorska je prava znao nuditi svojim hrvatskim i ostalim korespondentima iz Jugoslavije trećinu honorara koji bude dobio za prijevod. Neki su od hrvatskih književnika odbijali takve prijedloge, ističući da im nije toliko važno dobiti honorar koliko im je stalo do objavljivanja njihova djela u Poljskoj ili izvođenja njihovih drama na poljskim pozornicama. Drugi su pak zahvaljivali na poslanome novcu, zadovoljni što ih se njihov prevoditelj sjetio. Iz cijele se korespondencije stječe dojam da je Bazielić bio moralna osoba, koja se – istina – na različite načine proguravala kroz život te bez ustručavanja pisala i velikim književnicima ili znanstvenicima i visokim diplomatskim službenicima, ali je uvijek vodio računa i o tomu da njegovi »prijatelji«, kako ih je često nazivao, budu materijalno zadovoljeni.

Wiktor Bazielić očito nije imao nekih posebnih ideoloških niti političkih skrupula, pa se tijekom rata dopisivao i s Poslanstvom Nezavisne Države Hrvatske nudeći prijevod *Ognjišta* Mile Budaka. S druge strane, njegov najveći prevodilački rad nakon rata bio je prijevod Nazorova dnevnika *S partizanima*. U vezi s time dopisivao se

s različitim službenicima jugoslavenškoga veleposlanstva u Varšavi, kao i s različitim poljskim izdavačkim kućama, kojima je nudio svoj prijevod. Kada je napokon uspio pronaći izdavača i nakon što je knjiga već korigirana i pripremljena za tisak, pa čak i otisnuta, došlo je do raskida jugoslavenško-poljskih političkih veza zbog Rezolucije Informbiroa i cijela je naklada uništena.

Sam se Bazielić tijekom ljeta i jeseni 1948. javio s nekoliko pisama svojim hrvatskim prijateljima, ističući da je duboko nesretan zbog novonastale situacije. Prema podacima u *Enciklopedii Sąddeckoj*, a zapravo posve očekivano, Bazielić je došao pod istragu tajne političke policije zbog svojih raširenih kontakata s osobama iz Jugoslavije. Moguće je da se negdje u arhivima poljskih tajnih službi čuvaju i zapisnici tog istražnog postupka.

Iako je Wiktor Bazielić očito bio loš prevoditelj, neosporna je vrijednost njegove ostavštine, kao i cijela njegova rada na prevodenju i promoviranju hrvatske kulture u međuratnoj Poljskoj i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata, za bolje poznavanje hrvatsko-poljskih kulturnih veza. Iz nje se vide ne samo konkretna nastojanja na prevodenju i promociji hrvatske književnosti u Poljskoj, poglavito uspjesi i/ili neuspjesi tih nastojanja, nego se vidi i da su hrvatski književnici i znanstvenici čitali i pisali na poljskome, da su rado pratili poljsku kulturnu i znanstvenu produkciju, da su snažno željeli biti prisutni i na području Republike Poljske. Koliko budu dopustile mogućnosti, zanimljiviji dio Bazielićove korespondencije bit će pripremljen za objavljivanje kako bi postala dostupna širem krugu istraživača i zainteresiranih čitatelja. Osim prijevoda Bazielićove

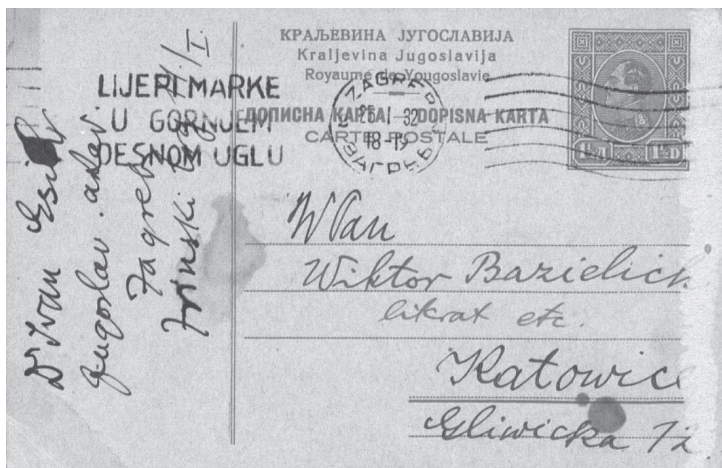
autobiografske note s početka tridesetih, ovom prilikom navodim još dvije zanimljivosti – jedna se odnosi na ostavku profesora Frana Ilešića na položaj predsjednika Poljsko-jugoslavenskog društva (1935), druga na pitanje o postojanju historiografskih časopisa u Hrvatskoj nakon rata.

U jednome pismu iz jeseni 1935. Fran Ilešić objašnjava svome prijatelju Bazieliču zašto je dao ostavku na navedeni položaj: »To se dogodilo radi dugotrajnog dubokog sukoba s ovdašnjim poljskim konzulatom; moja ostavka znači protest protiv cjelokupne djelatnosti i ponašanja sadašnjeg konzula g. Alberta Fiedlera, koji je od travnja 1933. ovdje.« Ilešić podsjeća da je upravo on bio prvi (i jedini) predsjednik tog kulturnog društva prijateljstva, punih četrnaest godina, kao i da je sa svim ranijim konzulima u Zagrebu imao dobre odnose. Vrlo se kritički izrazio o Fiedleru: »Taj konzul uopće nije sposoban za diplomatsku službu, u njemu se na nečuven način krije jedan kavgadžija itd. itd. Ne mogu sve to ni opisati.«

Budući da je još prije rata započeo, a tijekom i nakon rata nastavio pisati knjigu o povijesti južnih Slavena, Bazielič je pokazivao pojačan interes i za historiografsku, ne samo književnu produkciju. Tako se, primjerice, u proljeće 1948. obratio profesoru Vladimiru Bazali s upitom za pomoć oko nekih stručnih pitanja (sa sličnim se upitima obraćao i nekim svojim drugim znancima i korespondentima), a usput je pitao izlazi li u Jugoslaviji kakav znanstveni historijski časopis te jesu li uopće na polju historiografije izašli kakvi radovi nakon rata. Istaknuo je također da u bibliografijama što su ih objavljivali časopisi *Republika* i *Književnost* nije uočio nikakav naslov s polja povijesti ili povijesti kulture.

Kao što je poznato, prvi historiografski časopis u Hrvatskoj nakon rata jest upravo *Historijski zbornik* (čiji se prvi broj – koji nosi oznaku 1948. godine – pojavio u proljeće 1949), a pripreme za njegovo objavljivanje u ovo su doba započele, pa u tom kontekstu Bazala odgovara: »Što se tiče Vašega pitanja, izlazi li ovdje kakav historijski časopis, moram Vas nažalost obavijestiti da nešto takvoga nemamo, ali me dr. Esih obavijestio kako postoji kredit za takav časopis koji je prihvaćen (pod uredništvom prof. Novaka) i obećao mi je da će Vam poslati časopis kada izađe.« Dalje Bazala navodi da postojeći časopisi objavljuju velik broj povijesnih članaka, koji se uglavnom odnose na suvremene probleme, kao i članke socijalnog realizma. Eto jednog svjedočanstva da je interes za hrvatske historiografske časopise u inozemstvu postojao još i prije nego su počeli izlaziti.

U Jagelonskoj knjižnici u Krakovu (Biblioteka Jagiellońska) čuva se Ostavština Wiktora Bazieliha, pravnika i činovnika Poljskih željeznica, prevoditelja i promotora hrvatske kulture u međuratnom i poratnom razdoblju. U toj se ostavštini nalazi bogata korespondencija s hrvatskim i ostalim književnicima iz Jugoslavije, kulturnim radnicima i diplomatskim službenicima u razdoblju od kraja dvadesetih do kraja četrdesetih godina 20. stoljeća. Korespondencija dosad nije bila predmetom zasebnih istraživanja, a prema upisnicima korisnika fonda, koji se vode u Rukopisnom odjelu Jagelonske knjižnice, većinu pisama dosad su gledali samo djelatnici knjižnice prilikom obrade ostavštine i pripreme za publiciranje kazala. Istraživanje u Krakovu mogao sam obaviti zahvaljujući bilateralnom programu razmjene između Sveučilišta u Zagrebu i Jagelonskog sveučilišta u Krakovu. Zahvaljujem gospodinu Sebastianu Grudzieńu iz Jagelonske knjižnice u Krakovu, koji me upozorio na postojanje ove opsežne korespondencije, kao i ravnatelju knjižnice, prof. dr. Zdzisławu Pietrzyku, koji je omogućio izradu kopija dijela ostavštine.

Dragi gosp. kolega!

Zagreb, 24. I. 32.

Hvala vam najljepša na svim uslugama, koje ste mi učinili. Molim vas, da biste mi izvoljeli poslati vašu fotografiju i bio-bibliografiju s osobitim obzirom na jugoslavene. Navedite i one, gdje što namjeravate izvesti. Pomenite svakako, što vas je sklonilo na studij naše literature. Navedite po mogućnosti potpuniju bibliografiju: orig. članaka, referata, prijevoda i t. d.

Na čuo vas pozdravlja vas
 Zagreb, 24. I. 32. Hvala na "Svjetu!" T. Esch

**Prijevod pisma W. Bazielicha Ivanu Esihu, Katowice
7.II.1932. – kopija, strojopis**

Katowice, dana 7/II 1932. g.

[Dr. Ivan Esih, Zagreb]

Mnogo Poštovani Gospodine!

Ispričavam se što tek danas odgovaram. Različiti drugi poslovi i okolnosti nisu mi to ranije dopustili. Koristeći se Vašim poznavanjem našeg jezika, pišem poljski kako bih se lakše izrazio, a na pisaćem stroju kako biste lakše čitali.

Možda je još prerano pisati o mojim radovima jer su njihov opseg i rezultati još dosta skromni – skromni kao i sredstva koja sam imao i imam na raspolaganju. Ali teško mi je ne odgovoriti na izazov i ne udovoljiti molbi.

Podrijetlom sam iz Staroga Sącza, maloga ali starog potkarpatskog mjestašca, čiji počeci sežu tamo negdje do vremena Feničana koji su dolinom Poprada i Dunajca išli put Baltika po jantar. Tu sam se rodio 1892. godine, kada je bila 600. godišnjica smrti sv. Kunegunde (Kinge), kćeri Bele IV. i žene našega kneza Boleslava Stidljivoga. Tu je ona, u St. Sączu, utemeljila zajedno sa svojim mužem samostan klarisa, a potom je, obudovjevši, ostatak svoga bogobožnog života provela u njemu i tu skončala te pokopana. Iz njezine je inicijative – kako tvrdi prof. Brückner – tu nastala naša najstarija pjesma »Bogurodzica«. Gimnaziju sam završio u nedalekom Novom Sączu, koji je utemeljio 1292. Václav II, češki i poljski kralj, a suparnik Władysława Łokietka – iz prkosa sv. Kingi i St. Sączu, koji je ostao vjeran strani svoga vlastitog vladara.

U gimnaziji, koja tada tomu nije pružala nikakav temelj, nisam se ni zanimao Slavenstvom. I vjerojatno bih i kasnije prešao preko tih stvari da se – baš nekoliko mjeseci prije moje mature, koju sam dao 1911. godine – nije teško razbolio brat moje majke, moj ujak, svećenik Fracziszek Kacz, župnik u Straconki kod Bielsko-Białe, koji je u vrijeme svoje bolesti došao do nas te kasnije, na dan moje mature, umro u Krakovu. Osim talijanskog i njemačkog, znao je sve slavenske jezike i živo se zanimao cijelim Slavenstvom. Bio je pretplaćen na više od 20 stranih časopisa, uglavnom čeških, slovačkih, slovenskih i hrvatskih. Zanimale su ga političke, društvene i vjerske stvari, a također i lijepa književnost. Dosta je putovao po slavenskim zemljama, stalno je sudjelovao na velehradskim kongresima, pisao dopise i članke u različitim poljskim časopisima, dopisivao se s različitim djelatnicima na polju slavenoznavstva, kako poljskim tako i češkim i hrvatskim (Zdziechowski, T. St. Grabowski, Černy, Benešić i dr). U mršavim ostacima njegove korespondencije pronašao sam tragove da je također prevodio češku i hrvatsku književnost. Testamentom mi je ostavio cijelu svoju biblioteku. Nažalost, i ta biblioteka, a osobito papiri (dakle korespondencija i rukopisi) došli su do mene nekompletni. Uostalom, ni sam ujak nije mnogo brinuo o svim dobrima ovoga svijeta i prilikom čestih preseljenja iz jednog mjesta u drugo znao je prirediti žrtveno paljenje knjiga i svojih papira jer mu se sve to nije dalo slagati, pakirati i prevoziti. Nije brinuo nikad niti o tomu da mu budu vraćene sve posuđene knjige. Tijekom njegove 7-mjesečne bolesti izvan župe, u njegovu su se stanu strani ljudi ponašali kao guske. Nije ništa neobično da je mnogo stvari nestalo. Među knjigama, koje su došle do mene u nekih 300 svezaka, više od polovice bilo je na drugim slavenskim jezicima, među kojima se isprva nisam snalazio, ne znajući ni jednoga, pa im se stoga uopće nisam ni veselio i nisam im obraćao nikakvu pozornost. No, među poljskim knjigama našao se uvezani komplet dotadašnjih godišnjaka »Świata Słowiańskiego« i neuvezani brojevi tekuće godine. Odmah me zainteresirao taj mjesečnik i počeo sam ga čitati. Pretplatio sam se na sljedeću godinu. U naslijedenoj ostavštini našao sam i njemačke priručnike za samostalno

učenje srpsko-hrvatskog, bugarskog, slovenskog i drugih jezika, a od rječnika veliki i mali »Hrvatsko-njemački rječnik« Filipovića, njemačko-slovenski i slovensko-njemački Janežiča-Hubada i češko-poljski Hory. Najbližim i najpristupačnijim učinio mi se češki pa sam, zainteresiravši se slavenskim stvarima pod utjecajem lektire »Świata Slow.«, počeo čitati novele Edwarda Jelineka. Potkraj 1912. preveo sam dvije novele iz njegova ciklusa »Iz posljednjeg poljskog pokreta«, a prijevod jedne od njih objavio je 1913. »Kurier Lwowski«. Prijevod sam potpisao ujakovim prezimenom.

Ipak, rezerve češke književnosti bile su male. Bilo je više hrvatskih knjiga. Među njima Vojnovićeva »Dubrovačka trilogija« i Đalskoga »Za materinsku riječ«. No ni vremena nisam imao mnogo jer se približavao rok prvoga pravnog ispita. Podliježući, naime, nagovorima oca, koji me nije mogao uzdržavati u Krakovu, upisao sam se na Pravni fakultet UJ budući da se moglo sjediti kod kuće na provinciji, a na predavanja odlaziti 2-3 puta u semestru. Dana 2. siječnja 1914. umro je moj otac, a skromna udovička mirovina, koju je dobila majka, nije dopuštala niti toliko za studij u Krakovu. Morao sam se razgledati za još kakvim poslom. Uskoro je izbio rat. Slučajnom pogreškom nisam dospio u vojsku pri prvom novačenju nakon njezina izbijanja, a pri sljedećima, makar sam se javljao i za naše legije, čudnom srećom nije me uzeto za »sposobnog« – i tako nisam upoznao surovost bojišnice. Tijekom prvog ratnog semestra, prvog odmah nakon što sam dao prvi ispit, krakovski je univerzitet bio zatvoren – u drugi se semestar bilo nemoguće čak upisati samo prema svakovrsnim poteškoćama i šikaniranjima, koji su se susretali na svakom koraku. Osuđen na prisilan nerad, počeo sam čitati Vojnovićevu »Dubrovačku trilogiju«, o kojoj je tako lijepo pisao T. St. Grabowski u »Świecie Slow.« Ali išlo mi je teško. Poduzeo sam dakle učenje jezika iz njemačkog priručnika za samoučenje.

Ipak, uskoro sam morao prekinuti taj studij. Skoro cijeli dan oduzimao mi je rad u odvjetničkoj kancelariji dr. Szayera, oca glasovite pjevačice Ade Sare – i davanje instrukcija njezinoj dvojici mlađe braće. Tijekom večeri pak, ako je bilo čime svijetliti,

morao sam se pripremati za idući pravnički ispit. Kasno u noć išao sam na duge šetnje ispod zidina našeg samostana i župne crkve, čiji su čudni masivi na mene ostavljali dojam i budili interes za upoznavanjem davne povijesti rodnog mjesta. Odavno sam se volio baviti i slikarstvom. Dakle, kad je god bilo moguće, išao sam u polja i šume s knjigom u ruci i bojama pod miškom. Putem sam čitao ili učio, a zapanjen nekim dijelom pejzaža, sjedao sam, vadio svoje akvarele i slikao. Potom opet učenje. Te moje slike nisu mnogo vrijedile jer sam bio samouk i jedva sam nakon mnogo godina došao do kakvih-takvih rezultata, ali su to bili moji najdraži trenuci.

Vuklo me uvijek i u daleki svijet. Dakle, kad se rad u odvjetničkom uredu prekinuo, a moji učenici upisali gimnaziju, pronašao sam posao u kancelariji jednog bilježnika u Krakovu. Ipak – kako to uvijek biva – tamo mi se život drukčije posložio i krenuo, nego što sam želio. Uredskog je posla bilo preko glave, cijele je večeri i noći trebalo sjediti nad zakonicima. No unatoč svemu, pronalazio sam još nešto vremena za nastavak učenja hrvatskog jezika. Tada sam pročitao lijepu studiju T. St. Grabowskog o Mihovilu Nikoliću. Pribavio sam si tom njegove poezije u izd. DHK, koji mi se jako svidio. Pokušao sam prevoditi, ali ništa mi nije uspjelo. Pribavio sam dakle njegovu i Tucićevu »Knjigu života«. Preveo sam si to i bio je to moj prvi prijevod iz vaše književnosti te stoga ne baš vrijedan pa leži negdje među mojim papirima. Svidio mi se taj posao, ipak sam ga opet morao odložiti. Tada su se odigravali epohalni trenuci zadnjih mjeseci 1918. godine, sramotno je propala Austrija, rodila se naša Republika. Uskoro potom drugi pravnički ispit, odlazak iz Krakova, ženidba i teško rintanje bilježničkog pripravnika u provincijskom uredu usred priprema za posljednji ispit. U međuvremenu sam ostavio bilježništvo (svibanj 1920) i stupio u službu na željeznici.

Na praksu sam dospio u rodni grad, kasnije u Nowy Sącz, gdje sam živio do 1925. godine. Ponovno je trebalo »odvaliti« 3 željezničarska ispita, a posljednji pravnički nisam još imao. Na kraju krajeva sam ih svladao i oslobodio se te more. Odahnuo sam: sada ipak mogu slobodno raditi to kamo me ljubav vuče. Prvo je oživjelo moje zanimanje za povijest rodnog grada

i život njegove zaštitnice, sv. Kinge. Počeo sam prikupljati bilješke za monografiju o sv. Kingi i St. Sącu te proučavati pjaštovsko razdoblje i vrijeme prvih Jagelovića, kada su Stary i Nowy Sącz igrali važnu ulogu.

Išlo je to teško i sporo budući da sam mogao crpiti samo iz mršave, iako zanimljive samostanske knjižnice. Zato sam više slikao. Vratio sam se i hrvatskoj književnosti. Dugo sam vremena imao vrlo udobno radno vrijeme jer nije bilo skoro ništa za raditi. I tada sam čitao Kumičića, jedan roman za drugim (imam nekoliko svezaka). Išlo mi je teško, pa opet priručnik za samoučenje u ruke i rječnik. Ubrzao sam. Pokušao sam opet prevoditi. Tada sam preveo J. Kozarca »Tri dana kod sina«. Iz bojazni da me ne otpuste s posla, složio sam se prihvatiti mjesto kolodvorskog blagajnika u N. Sączu. Bilo je to dobro vrijeme unatoč neprestanoj devalvaciji naše marke. Nagomilalo se i posla u uredu, iako sam još uvijek mogao čitati i čitao sam i u uredu hrvatske, a kod kuće poljske knjige. Počeo sam prevoditi Tomićeva »Zmaja od Bosne«, notes bilježaka o povijesti St. Sącza i sv. Kinge sve je više bubrio, kad sam brzojavno premješten (ožujak 1925) u upravu željeznica, ali ne u Krakov, o čemu sam maštao stupajući u službu na željeznici, već u Katowice.

Tu su novi i posve strani odnosi i sredina, posve drugi posao sudskog referenta u vrijeme promjene zakonodavstva, ponovno zakočili tijek mog rada. Tek negdje za godinu dana, ušavši u taj novi ritam u koji sam bio ubačen, ponovno sam se prihvatio svoga nekadašnjeg rada. Iz povijesnih bilježaka napisao sam nekoliko skica za novosondecki »Kurjer Podhalański«, iako sam napokon posve odbacio to polje, a više i ozbiljnije sam se zainteresirao, s već određenim ciljem, hrvatskom književnošću. Na to je s jedne strane utjecalo slabljenje kontakta s rodnim krajem i još veći nedostatak potrebnih knjiga, a s druge opet strane zapažanje da naše knjižarsko tržište sve više zasipaju sve brojniji prijevodi iz stranih književnosti, prijevodi često posve bezvrijednih stvari. Uzalud sam po svim knjižarskim katalogima tražio prijevode iz hrvatske književnosti (u taj sam čas samo o njoj imao kakvu-takvu predodžbu i ona me privlačila). Uopće je sa slavenskih jezika malo prevođeno i objavljivano, a ako se tako

nešto i događalo, to su gotovo bez izuzetka bili autori boljševici i sve to smeće, često jednostavno pornografija i najnezdravija senzacija, prodavalo se u tisućama primjeraka, nametalo se u svim reklamama, knjižarskim izlozima, bibliotekama i knjižnicama, željezničkim kioscima. Probudilo je to u meni želju da zapunim tu prazninu u našoj prijevodnoj književnosti kakvom sam smatrao potpuni nedostatak prijevoda iz jugoslavenskih književnosti, u nas posve nepoznatih.

Međutim, moje su informacije, utemeljene isključivo na gođistima »Świata Słowiańskiego«, bile previše fragmentarne i mršave te su se usto odnosile samo na predratnu književnost, a od knjiga koje sam imao u svojoj knjižnici, u tom času ništa nije bilo pogodno za prevođenje i oglašavanje. Htio sam upotpuniti svoje spoznaje, nabaviti neki udžbenik povijesti hrvatske književnosti (jer sam samo na nju tada mislio) i nekoliko knjiga, kako bih se moga prihvatiti posla koji me privlačio, jer su mi ranije prevedene novele J. Kozarca »Tri dana kod sina« i Leskovača »Bez doma« objavljene u ovdašnjoj »Polsce Zachodniej«, a g. Alberti, koji je upravo započeo u svojoj »Slavenskoj biblioteci« oglašavati svoje prijevode čeških autora i u prospektu obećavao da će povesti računa također o književnostima južnih Slavena, s veseljem je pozdravio i prihvatio moju ponudu suradnje. Tada još ni sam nije imao nikakva plana i nije poznao književnost Jugoslavije. Obratio sam se dakle zagrebačkoj knjižari, iz koje sam još za austrijskih dana pribavio neke knjige, s molbom da mi pošalju neki knjižarski katalog i daju adresu kakva književnog časopisa. Nisam dobio odgovor, iako sam pisao još dva puta. Obraćao sam se potom različitim osobama i institucijama, i kod nas u domovini, i u Zagrebu, moleći makar da mi daju adresu neke zagrebačke knjižare iz koje bih mogao nabavljati knjige, raspitujući se za časopise i udžbenike i sl. Nitko mi nije odgovorao. Uspio sam se preko jedne krakovske knjižare pretplatiti na »Vijenac« – dobio sam svega jedan svezak jer je časopis baš tada prestao izlaziti. Na taj sam se isti način pretplatio na »Savremenik«. Međutim, on je izlazio tako neredovito i u tako dugim razmacima da sam imao osjećaj da me knjižara vara. Otkazao sam dakle pretplatu. Istodobno mi je posao išao od ruke jer sam

sve jasnije osjećao da ima dosta toga za uraditi, još skoro sve, a konjunktura na izdavačkom tržištu, još uvijek povoljna, može prestati.

U našim sam se dnevnicima s vremenom susreo s imenom prof. Ileačića. Pisao sam mu dakle potkraj svibnja 1928. godine. I tek mi je on prvi odgovorio, dao adresu knjižare Z. i V. Vasića, dao upute, poslao nekoliko knjižarskih kataloga. Štoviše: u dnevniku »Riječ« naveo je nekoliko ulomaka iz moga pisma, dodajući svoje napomene. Uskoro potom dr. Nikola Andrić mi je poslao dvije Lovrićeve knjige i dvije Marina Bege iz svoje »Zab. Biblioteke«, a 3-4 mjeseca kasnije poslao mi je svoje knjige autor »Dnevnika jednog magarca«, g. A. Dukić. Uz posredovanje dr. Andrića započeo sam korespondenciju s Lovrićem i Begom, a kasnije s Verkom Škurla-Ilijić. I tek tada počeo sam pravo raditi.

No, izdavačka se konjunktura nažalost počelo postupno pogoršavati, pa je sada došlo do skoro potpunog zastoja. Prošlogodišnji veliki poljsko-jugoslavenski kongres, iako je u nas ostavio glasan odjek i pobudio interes našeg društva i za jugoslavenske književnosti, nije u tom smislu donio gotovo nikakvih plodova. Na sve moje ponude nakladnicima, ako mi je uopće i odgovoreno, odgovor je glasio: naravno, interes je porastao, javnost povremeno pita za prijevode jugoslavenskih autora, ali u sadašnje vrijeme ne možemo se angažirati na novim izdanjima – možda ćemo to iskoristiti kasnije, kada se gospodarski uvjeti poprave.

Čekam dakle na to popravljanje, a u međuvremenu se tješim da sam, štogod bilo, uspio skrenuti pozornost makar nekim redakcijama na jugoslavensku književnost, da je osnovan takav nakladni zavod o kakvom sam maštao, naime »Biblioteka Jugosłowiańska«.

Do sada sam uspio objaviti sljedeće prijevode, članke i bilješke:

1. J. Leskovar »Bez domu«
– »Polska Zachodnia«,
siječanj 1928.
2. J. Kozarac »Trzy dni
u syna« – ib, svibanj
1928.

3. O Słowencach
(povodom nastupa
»Glazbene Matice« iz
Ljubljane) – ib, rujan
1928.

4. B. Lovrić »But«
(»Cipela« iz toma
»Šareno kolo«) –
»Ilustr. Kuryer Codz.«,
veljača 1929.
5. B. Lovrić »Rozszalałe
auto« (»Pobješnjeli
auto«) – ib. 22/7 929
6. Božo Lovrić (Povodom
25-godišnjice
književnog rada) – "
7. M. Nikolić: »W wylję«
(Na badnjak) – ib.
25/&2 1929
8. Artykuł o A. Dukiću
i šaka aforizama
iz njegove knjige
»Pogledi« – ib. 13/1
1930
9. »Polska wzorem
dla Chorwacji« (o
književnim nagradama,
ref. O art. Dra
Benesića objavljen u
»Hrvatskoj Reviji«)
– »Wiomości
Literackie« 23/2 1930
10. Josip Juraj Strossmayer
(Povodom 25
godišnjice smrti) – I.
Kuryer Codz. 7/4 1930
11. B. Lovrić »Tadija i
wilk« – »Tęcza« Nr. 21
z 1930
12. Verka Skurla-Iljić
»Babcia« – »Czas«
rujan 1930.
13. »Kamilo, śmiejący
się syn« _ »Gazeta
Warszawska« 19/6
1930
14. Vl. Nazor »Morska
latarnia« (»Svetionik«
iz ciklusa »Sinovi
mora«) – tjednik »Na
Szerokim Świecie« nr.
52 z 1930 r.
15. B. Lovrić »Mały
Pawelek« – tjednik
»Tęcza« nr 5 z 31/1
931
16. »Dobry przyjaciel«
(o Drze Benesiću) –
»Polonia« 8/2 1931
17. »Panorama literatury
jugosłowiańskiej« –
»Tęcza« nr 17 iz dana
15/4 1931
18. »Arcydzieło
jugosłowiańskiej poezji
w polskim przekładzie«
(Mažuranić »Śmierć
Smail-agi Cengića«) –
»Polonia« 12/6 1931
19. »Jugosłowiański
poemat narodowy w
polskim przekładzie«
(dtto) – »Polska
Zachodnia« 14/6 1931
20. Veljko Petrović
»Grubjański
tramwajarz« (»Namćor
tramvadžija« iz

- »Iskušenja«) – tjednik
»Šwiat« nr. 34 z 22/8
- 21.** »Polonica
jugosłowiańskie« –
»Gazeta Literacka« nr.
3 1/12
- 22.** Nikola Vlatković »B.
Lovrića 'Syn'« – »Mysł
Narodowa« nra 58 i 59
z 13 i 20 grudnia 1931
- 23.** »Chorwacka rozprawa
o morzu w naszej
literature« – Il. Kuryer
Codz.« 21/12 1931
- 24.** Veljko Petrović
»Pokusa« (»Iskušenje«)
– »Šwiat« Nr. 2 9/1
- 25.** »Historja jugosl.
'Udruženja žel. cin.
kr. Jugoslavije'« –
»Czasopismo« (organ
Zw. urzędników kolej),
nr. 3 1/2 1932.

U rukopisu pak imam sljedeće prijewe:

1. B. Lovrić: Zemsta
Pawełka	15. J. Makanec: Profesor
na letnisku
2. " : Ema (obje nowee, kao
i prethodne, objavljene,
iz toma »Šareno kolo«)	16. A. Đukić: Z dziennika
jednego osła
3. " : Morze	17. " : Poglądy na życie i
świat
4. " : Kobiety	18. B. Stanković: Nocą
5. " : Gdy grzesnica kocha	19. " : W winnicach (obje
iz toma »Vrela krv«)
6. " : Syn	20. " : Boży ludzie
7. " : Odkupiona	21. " : Nieczysta krew (za
»Bibl. Jugosl.«)
8. " : Spadkobiercy	22. V. Skurla-Iljić:
Sefardowie sarajewscy
9. " : Kapitan Niko (od 4-9
scenskih djela)	23. " : Msze gregorjańskie
10. Marin Bego: Ver
sacrum	24. " : Matka
11. " : Odszkodowanie	25. " : Opowiadka o małej
Bodze (sve iz toma
»Djevičanstvo«)
12. " : W oczekiwaniu	
13. Miroslav Hirtz:
Tajemniczy wybawiciel	
14. Fr. Levstik: Martin
Krpan	

26. Vl. Nazor: Woda (iz ciklusa »Na ostrvu žedi«)
27. " : Pierścień (iz ciklusa »Mladost, sunce, ljubav«)
28. Br. Nusić: Miłość (»Sevdah«)
29. " : Wrogowie (»Dušmani« – obje iz ciklusa »Ramazanske večeri«)
30. A. Kovačević: Właściwą drogą
31. " : W podróży o podróży
32. Ivana Brlić-Mažuranić: Rybak Palunko
33. " : Pod choinką
34. " : Emaus
35. M. Krleža: Prymicje Alojza Ticzka (»Mlada misa A. T.«)
36. " : W agonji (za Teatar Polski A. Szyfmana – trebalo je biti izvedeno još prošle sezone, ali se nešto odgađa)
37. St. Sremac: Święteczna pieczeń (za »Bibli. Jugosł.«)
38. I. Kozarac: Niedolega (Kukavac)
39. Đuro Vilović: Dekanowiecki jegomość
40. " : Zamknięte okna (Trista Vica)
41. " : Poskromiciel śmierci (iz toma »Hrvatski sjever i jug«)
42. Veljko Petrović: Współczucie (Saučešće)
43. " : Ziemia
44. " : Zapalone zboże
45. Branko Lazarević: B. Stanković (za »Bibl. Jugosł.« Kao uvod »Nieczystej krwi«)
46. Josip Horvat: Nocne tajemnice morskich głębi
47. " : Obumarły Perast (iz toma »Lijepa naša...«)

Imam pak na dovršetku: Dragiša Vasić »Crvene magle«, a započeto: Vl. Nazora »Veli Jože« i »Šarko«.

Nije to mnogo i uglavnom su to sitne stvari, posebice one objavljene – i različite vrijednosti. Vidjevši naime kako je teško pronaći nakladnika za roman, prevodim više novele različite vrste i nastojim ih smjestiti u feljtonima dnevnih novina. Ali i to teško uspijevam. Teško je ugoditi različitim redakcijama koje obično čak uopće ni ne odgovaraju. Događa se čak da nešto objave, a uopće ne obavijeste, makar uvijek stavljam frankiranu

kovertu za odgovor – i tek slučajno saznajem da mi je negdje nešto tiskano. A o isplati honorara šteta i govoriti.

U najskorijoj budućnosti planiram prevesti izbor novela Veljka Petrovića, »Hanku« Zofke Kveder, Andrićev »Ex ponto«, »Lijepu našu...« J. Horvata, Vilovićevu »Međimurje« i Šimunovićeva »Alkara«. Namjeravao sam prevoditi izbor Krležinih novela, ali sam negdje čitao da navodno Papierkowski to već radi, a također i Đalskoga netko drugi već prevodi. Bližih pojedinosti nisam do danas uspio doznati. Htio bih također u nizu feljtona našim čitateljima predstaviti nekoliko važnijih osoba i događaja iz vaše starije i novije prošlosti, napisati povijest nekoliko važnijih gradova i sl. Također me zanima vrlo tragičan tijek zbivanja iz svjetskog rata na području Jugoslavije, napose tragedija Srbije. Ali da li i kada ću sve to obaviti – teško je naravno reći, tim više jer mi je teško pribaviti kakvu novu knjigu. Svojedobno – čak ne tako davno – sam se pretplatio na »Srpski književni glasnik« i »Hrvatsku reviju« i svaki kvartal nabavljao paket knjiga od Vasića u Zagrebu. Nakon harakirija koji je izvršen nad našim plaćama prošle godine (izgubio sam blizu 40%), unatoč tomu što sam dobio viši položaj u činovničkoj hijerarhiji, mjesto voditelja financijskog odjela naše direkcije željeznica, jedvice mogu zadržati jedan jugoslavenski časopis (»Život i rad«), a poljske sam otkazao s izuzetkom najjeftinije »Gazete literacke«. Ni od novih knjiga ništa za dulje vrijeme. Pa ipak možda će se opet nekad popraviti i neće uvijek biti tako loše. Uostalom, zašto to pišem? I tako sam se raspisao preko svake mjere. Oprostite mi na brbljavosti, no ipak se tako rado vraćam u mlađe dane i to kako se živjelo i živi nadalje. Uostalom, tek sam sada prvi put uspio gledati tako unatrag.

Na kraju ću spomenuti da sam o Vašoj raspravi »Poljsko slavenofilstvo...« napisao odmah nakon njezina čitanja duži članak, koji mi je na kraju obećala objaviti »Myśl Narodowa«, iako dosad čekam uzalud, ali strpljivo. Kad objave, ponovno ću poslati primjerak. Bit ću također vrlo zahvalan, ako biste bili tako ljubazni da mi nešto o sebi napišete u tom smislu – makar i ukratko.

Molim da primite izraze dubokog poštovanja i srdačne pozdrave, odani *Wiktor Bazielich*.

Katowice, dnia 7/II 1932 r.

Dr. Ivan Esih Zajreč
Mnogo Poštovani Gospodine!

Przepraszam, że dziś dopiero odpisuję. Różne inne prace i okoliczności nie pozwoliły mi na to wcześniej. A korzystając z Pańskiej znajomości naszego języka, piszę po polsku dla łatwiejszego wyślowienia, a na marginesie dla łatwiejszego czytania.

Przedwznesnie moze jeszcze pisac o moich pracach, bo zakres ich i wyniki zbyt jeszcze sa skromne - skromne jak i srodki, jakie miadem i mam do dyspozycji. Lecz trudno nie odpowiedziec na wezwania i prosbe zadość nie uczynić.

Więc oto moje curriculum vitae:

Wszystko to moje curriculum vitae:
Pochodzi ze Starego Sącza, małego lecz starego miasteczka podkarpackiego, którego początki sięgają gdzieś jeszcze czasów Fenician, którzy dolinę Popradu i Dunajca ogarnęli nad Bałtyk po burzliwym. Tu się urodziłem w 1892 roku, który był 600 rocznicą śmierci św. Kunegundy /Kingi/, córki Beli IV, a żony naszego księcia Bolesława Wstydliwego. Tutaj to, w St. Sączu, ufundowała ona wspód z małżonkiem swoim klasztor Klaryszek, a owdowiawszy, resztę lat swego bożego życia w nim spędziła i dokonała i tu też została pochowana. Z jej to inicjatyw - jak twierdzi prof. Bruckner - zrodziła się tutaj nasza najstarsza pieśń „Bogurodzica”. Gimnazjum ukonczyłem w pobliskim Nowym Sączu, założyłem w 1892 r. przez Wacława II, ówczeskiego króla i polskiego króla, a współzawodnika Władysława Łokietka, - na przykład św. Kingie i St. Sączowi, który stał wiernie po stronie swego rodzinnego monarchy.

W gimnazjum, które wówczas nie dawalo, do tego najmniejszych sposobności, nie interesowałem się Słowiańszczyzną, i bywam może przeszedł, i później mimo trzech sprawdów, by nie było właśnie na parę miesięcy przed moją maturą, którą złożyłem w 1911 r., rozchorowałem się, i ciężko brat mojej matki, a mój wujek, ksiądz Franciszek Kacz, przecho-
dził do nas, a później, w dzień mojej matury, zmarł na czas choroby. Przez włoskiego i niemieckiego znał wszystkie języki słowiańskie i szło też czasopism obcych, głównie czeskie, słoweńskie, a także i litewskie. Interesowały go sprawy polityczne, społeczne, słoweńskie i litewskie, a także literatura piękna. Podróżował dość dużo po krajach słowiańskich, brał stale udział w zjazdach welschredkich, pisał w korespondencji i artykuły do różnych pism polskich, korespondował z różnymi działaczami na polu słowiańsznawstwa, tek. polskimi, jak i czesko-słowiańskimi. Zdzisławski, T. St. Grabowski, Cerny, Benesid i inne, również i kłusaczki beletrystyki chorwackiej i czeskiej. W testamentem zważył, że całą swoją bibliotekę. Niestety tak bibliotekę, jak i stanienie zdekompletowanym. Sam wuj zresztą nie dbał wiele o wszelkie wości do drugiej urzędów przeniesienia, z jednej miejscy po nie chiożąc urzędów, kłusaczki, a później i swoich papierów, Nie dbał też nigdy o to, by mu zwłaszcza wypożyczone książki, w czasie 7-miesięcznej choroby poza parafją w mieszkaniu jego obrot

Wiktor Bazielich na polju promocije kulture nakon 1945.

U rukopisnom odjelu Jagelonske knjižnice u Krakovu nalazi se Bazielichova ostavština. Radi se o deset omota neravnomjerna opsega u kojima su rukopisi i strojopisi. Uglavnom su to pisma što ih je Bazielich dobivao od svojih hrvatskih, slovenskih i srpskih, odnosno bosansko-hercegovačkih korespondenata, kao i kopije pisama koja je on njima pisao, te materijali poljsko-jugoslavenskoga društva prijateljstva u Katowicama, gdje je Bazielich živio i radio kao visoki željeznički činovnik te bio u upravnim strukturama tog društva. Ostavština je u posjed Jagelonske knjižnice došla 1956. godine, nekoliko godina nakon što se Bazielich prestao dopisivati sa svojim prijateljima iz Jugoslavije (1948). Pretpostavljam da ju je kao depozit knjižnici svoga nekadašnjega Jagelonskog sveučilišta dao sam Bazielich, a nakon njegove smrti postala je dio knjižničkoga fonda.

Wiktor Bazielich se rodio 22. studenoga 1892. u Starom Sączu, gdje je pohađao pučku školu i gimnaziju. Završio je studij prava na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu. Većinu radnoga vijeka proveo je kao činovnik Poljskih željeznica u Katowicama. Bio je oženjen i imao djecu. Nakon Drugoga svjetskog rata djelovao je kao aktivan član

poljsko-jugoslavenskog društva u Katowicama. Umro je 3. rujna 1963. godine, a pokopan je na gradskom groblju u Krakovu. Proučavao je prošlost rodnoga grada i okolice – napisao je više desetaka članaka o tomu, a posmrtno su mu objavljene i dvije knjige, *Historie Starosądeckie* (Wydawnictwo Literackie, Kraków 1965) i *Starosądeckie domy rynkowe* (1996). Kao zaslužnom istraživaču povijesti Staroga Sącza, sugrađani su mu se odužili tako da su po njemu nazvali gradsku knjižnicu i jednu ulicu. No njegova bogata ostavština nije još cjelovito valorizirana niti korištena u dovoljnoj mjeri.

Popis Bazieličovih hrvatskih korespondenata uistinu je velik, od manje poznatih i danas već zaboravljenih književnika i književnica, poput Marina Bege ili Ante Dukića, do književnih i kulturnih veličina poput Miroslava Krleža, Milana Begovića, Ivane Brlić Mažuranić ili Julija Benešića i Frana Ilešića. Dopisivao se i sa srpskim, bosansko-hercegovačkim te ponekim slovenskim književnicima i kulturnim djelatnicima, primjerice Đorđem Živanovićem, Veljkom Petrovićem, Hamzom Humom, Isakom Samokovlijom i dr.

U jednom sam tekstu nedavno opisao Bazieličove napore na promociji hrvatske i, općenito, jugoslavenske kulture u predratnoj Poljskoj. Poznati hrvatski polonofil, diplomat Julije Benešić, Bazieliča naziva „oduševljenim našim prijateljem“ koji godinama prevodi hrvatske i srpske novele te se muči da ih plasira po poljskim časopisima. Na početku tridesetih godina dvadesetog stoljeća Bazielič je stupio u kontakt s Ivanom Esihom. Nakon uspostavljena kontakta slijedila je izmjena nekoliko pisama, a u

jednome od njih Bazielić je opširno opisao svoj dotadašnji rad – poslao je svoj životopis i bibliografiju prijevoda na ukupno sedam stranica A-4 formata, pisanih strojopisom. Taj autobiografski zapis inače postoji u nekoliko varijanta i u košuljicama s drugim korespondentima, primjerice Julijem Benešićem. Očito je Bazielić u počecima suradnje želio što detaljnije informirati svoje nove prijatelje i korespondente o sebi i svojoj književno-prevodilačkoj djelatnosti.

U svome životopisu Bazielić navodi da je hrvatski jezik naučio samostalno, iz knjiga što ih je naslijedio od svoga ujaka, svećenika Franciszeka Kacza, župnika u mjestu Straconka kod Bielsko-Białe. Ambiciozni mladić Wiktor Bazielić započeo je čitati i, uz pomoć rječnika i priručnika za samoučenje jezika, pomalo prevoditi neka djela. Isprva je prevodio s češkoga i svoje je prijevode slao potpisane ujakovim imenom, vjerojatno se želeći predstaviti već poznatim imenom. Jedna novela iz ciklusa *O posljednjem poljskom pokretu* češkog pisca i poznatog promotora češko-poljskih veza Edwarda Jelineka (1855-1897) objavljena je u lavovskom *Kurieru Lwowskim*. Ubrzo je odustao od rada na češkim prijevodima jer ujakova biblioteka nije obilovala češkim koliko južnoslavenskim djelima. Prešao je na samostalno učenje i prevođenje hrvatskih i srpskih autora. Oko toga se jako trudio, molio je svoje korespondente da mu pomažu u boljem razumijevanju nekih dijelova tekstva koje je prevodio, da mu napišu gdje griješi u hrvatskome i dr. Izrazito se trudio oko toga da prikaže svoju važnost na polju hrvatsko-poljskog zbližavanja te da ostavi dobar dojam o sebi i svome radu.

Bazielichova korespondencija s hrvatskim i ostalim korespondentima iz međuratne Jugoslavije, mahom književnicima i osobama iz svijeta kulture, započela je potkraj dvadesetih godina i trajala do pred Drugi svjetski rat. U teškim ratnim vremenima bila je prekinuta, a nakon završetka rata Bazielich je ponovno pokušao uspostaviti stare veze. Njegova su poratna pisma puna ljubavi i brige za stare prijatelje, a reakcije na dobivene odgovore pršte od sreće i zadovoljstva što je saznao da je neka osoba preživjela strahote rata.

Iz materijala u Bazielichovoj ostavštini razvidno je da mu novac nije bio nevažan te da je smatrao kako je red da bude nagrađen za trud i rad koji mu je očito oduzimao dosta slobodnog vremena. U njegovoj se ostavštini mogu pronaći brojni koncepti pisama što ih je slao različitim izdavačima ili uredništvima časopisa u kojima se raspitivao o svojem honoraru, isticao kako je već izgubio strpljenje čekajući ionako minoran novac i slično. Iz cijele se korespondencije stječe dojam da je Bazielich bio moralna osoba, koja se – istina – na različite načine proguravala kroz život te bez ustručavanja pisala i velikim književnicima ili znanstvenicima i visokim diplomatskim službenicima, ali je uvijek vodio računa i o tomu da njegovi „prijatelji“, kako ih je često nazivao, budu materijalno zadovoljeni.

Wiktor Bazielich očito nije imao nekih posebnih ideoloških niti političkih skrupula, pa se tijekom rata dopisivao i s Poslanstvom Nezavisne Države Hrvatske nudeći prijevod *Ognjišta* Mile Budaka, s kojim je inače dopisivanje započeo još 1931. godine. S druge strane, njegov najveći prevodilački rad nakon rata bio je prijevod Nazorova

dnevnika *S partizanima*. Bila je to uopće prva knjiga nekoga hrvatskog autora koja je trebala biti tiskana nakon rata u Poljskoj. U vezi s radom na prijevodu Bazielich se dopisivao s različitim službenicima jugoslavenskoga veleposlanstva u Varšavi, kao i s poljskim izdavačkim kućama, kojima je nudio prijevod. Kada je napokon uspio pronaći izdavača, varšavskog nakladnika „Książka“ i nakon što je Nazorova knjiga već bila korigirana i pripremljena za tisak, pa čak i otisnuta, došlo je do raskida jugoslavensko-poljskih političkih veza zbog Rezolucije Informbiroa i cijela je naklada uništena.

Tek što je rat završio, Bazielich se u ljeto 1945. javio Društvu radničkih sveučilišta u Varšavi, pozivajući se na poziv objavljen u časopisu *Odrodzenie*, s prijedlogom da napiše popularnu brošuru o Jugoslaviji. Tražio je da mu se javi termin, opseg, eventualne ilustracije te iznos honorara i dr. Dva dana kasnije pisao je Odjelu suradnje s inozemstvom Ministarstva kulture i umjetnosti. Ukazao je na svoju „spremnost na suradnju oko upoznavanja našega društva s književnošću i kulturnim pitanjima Jugoslavije“. Ustvrdio je da je prije rata bio jedan od prvih u Poljskoj koji su radili na tom planu: „Bio sam aktivan napose kao prevoditelj, a od radova koji su objavljeni osim nekoliko pripovijesti i desetak skica, feljtona i informativnih članaka u dnevnim novinama i u časopisima, priredio sam i prijevod tako teškoga romana poput ‘Nečiste krvi’ B. Stankovića [...] te prijevod tragedije ‘U agoniji’ M. Krležę [...]“ U vrijeme rata Bazielich je nastavio prevoditi djela različitih hrvatskih autora i odmah po njegovu svršetku imao je nekoliko dovršenih radova.

U rujnu 1945. pisao je uredništvu *Odrodzenia* i predlagao da objave njegov članak „Nešto o književnosti u ‘nezavisnoj Hrvatskoj’“: „Kad se već piše o francuskoj ili sovjetskoj književnosti, o Mađarima, smatram da bi valjalo dati i ponešto o našim južnim pobratimima, kod kojih smo oduvijek nailazili na vruće simpatije.“ Smatrao je također da bi bilo dobro ako bi netko napisao nešto i o Srbima. Kao istinski slavenofil, Bazielić je isticao kako najvažniji društveno-književni tjednik mora imati mjesta za slavenska pitanja. Ne dobivši nikakav odgovor na svoje prijedloge, mjesec kasnije pisao je ponovno i pitao hoće li njegov članak biti objavljen. Isti je članak krajem studenoga poslao i u *Tygodnik Powszechny*. Upravo je tada, dva dana nakon što je poslao članak u drugi časopis, dobio negativan odgovor *Odrodzenia*. Uskoro mu je jednak odgovor stigao i od urednika *Tygodnika Powszechnego*, koji mu je pisao da članak „ne odgovara propozicijama“ koje su prihvaćene u tom časopisu te da je za njihove čitatelje isuviše općenit.

Bazielić se nije dao smesti – već nekoliko dana nakon što je dobio i drugi negativan odgovor svoj je uradak poslao novome časopisu – bilo je to *Życie Literackie* u Poznańu. Koristio se istom formulom o simpatijama južnih Slavena („pobratima“) prema Poljacima. Izgleda da je u tom časopisu članak napokon i objavljen jer je nekoliko mjeseci kasnije Bazielić dobio molbu tajnika uredništva *Życia słowiańskiego* u kojem se ovaj poziva na urednika Henryka Batowskog te traži od Bazielića neka pošalje sličan tekst kao što je onaj o hrvatskoj književnosti objavljen u *Życiu Literackim*; „makar i to sâmo, samo u nešto izmijenjenom obliku“. Tu je molbu Bazielić rado prihvatio te se odmah

javio i obećao da će kroz nekoliko dana poslati „nešto promijenjen i dopunjen članak o književnosti u ‘nezavisnoj’ Hrvatskoj“. Nepunih tjedan dana kasnije poslao je taj članak. Ubrzo potom *Życiu słowiańskiemu* poslao je kratak tekst (noticu) „Vojne štete u muzejima i bibliotekama Srbije“. Nekoliko mjeseci iza ovoga Bazielić je doživio još jednu satisfakciju glede svoga članka. Urednik Poljskog radija Jakub Kołodziej pisao mu je hvaleći njegov članak: „Izvršno ste to obradili, gospodine; iako je tema vrlo skliska, i sjajno ste to obavili.“

Nakon rata Bazielić je bio član Saveza poljskih književnika, aktivan u Šleskom odjelu u Katowicama. Osim jugoslavenskim stvarima, zanimao se i poviješću rodoga kraja – Staroga Sącza, kao i poviješću pokrajine gdje je već niz godina živio – Šleske. Naručivao je knjige, čitao i potom pisao. Planirao je da će članovima Društva jugoslavensko-poljskog prijateljstva u Katowicama, „čim dobijemo prostorije“, omogućiti korištenje svoje bogate privatne biblioteke u kojoj je bilo nekih 400 primjeraka knjiga različitih jugoslavenskih autora.

Kao i mnogi drugi suradnici krakovskog tjednika *Odrodzenie*, i Bazielić je u listopadu 1946. dobio pitanje u anketi o temi aktualnih radova poljskih znanstvenika i pisaca. Brzo je odgovorio da njegovi interesi idu u dva smjera: „1) povijesti jednoga od najstarijih poljskih gradova, moga rodnog Staroga Sącza, zajedno sa samostanom klarisa koji je bio tamo tijekom pet stoljeća, kao i 2) poljsko-jugoslavenskih odnosa i književnosti Hrvata i Srba“ Na drugom je polju imao, kako piše, velik dio teksta „vlastite brošure ili čak knjige“ o poljsko-jugoslavenskim političkim

odnosima u prošlosti, prijevod dnevnika Vladimira Nazora *Spartizanima* i neveliki roman Hamze Hume *Grozdanim kikut*, kao i nešto prijevoda koje je dovršio još u predratno vrijeme *Čudnovate zgođe šegrtu Hlapića* (*Dziwne przygody szewczyka Wojtusia*) Ivane Brlić-Mažuranić („vrlo drag i mudro napisan roman za djecu između 8 i 10 godina“), zbirku aforizama Antuna Dukića *Pogledi na život i svijet* (*Poglądy na życie i świat*), nekoliko pripovijesti Veljka Petrovića i Vladimira Nazora te tragediju Miroslava Krleže *U agoniji* (*Baronowa Lenbach*) te druge radove. Namjeravao je dovršiti i prijevode pripovijesti M. Krleže *Vražji otok* te je objaviti zajedno s prijevodom *Mlade mise Alojzija Tička*, koji je gotov; potom bi želio prevesti nekoliko pripovijesti Vladimira Nazora i objaviti ih s već prevednim pripovijestima toga autora u zasebnoj knjizi; a bio je spreman i nastaviti rad na prijevodu opširnog djela Branislava Nušića *Godina 1915* – ima već dosta prevedenoga teksta, ali nije siguran je li – nakon preživljavanja strahota II. svjetskog rata – ova tema Poljacima nadalje zanimljiva.

Bazielich je naprosto bio zaljubljenik u Jugoslaviju i njene narode, povijest i kulturu, te se svim silama trudio oko njihove promocije u Poljskoj. Veselio se jugoslaven-skim blagdanima i sudjelovao u organizacijama proslava, kao primjerice u proslavi Dana Republike 1946. godine. Svečanu akademiju tim povodom opisivao je kao „lijepu“ i pripremljenu u vrlo kratkom vremenu – „a unatoč tomu uspjeli smo je prirediti na zadovoljstvo gledatelja“. U jednome od svojih pisama tužio se da Glavni odbor Društva poljsko-jugoslavenskog prijateljstva u Varšavi nije dostavio nikakav materijal za tu svečanost – „naprosto nas je

sabotirao i sabotira nas i dalje“ te se činilo kako proslava u Katowicama neće uspjeti, ali „za doslovce 10 dana nas smo dvojica, tajnik i ja, uspjeli organizirati posve ugodnu večer. No to nas je koštalo vremena i zdravlja!“

Bazielich je aktivno sudjelovao u pripremi i praćenju jugoslavenskih književnika Desanke Maksimović, Isaka Samokovlije, Vjekoslava Kaleba i Blaže Koneskoga, koji su potkraj listopada 1947. gostovali u Poljskoj. Morao je biti neobično sretan kada je na početku prosinca dobio razglednicu iz Beograda na koju su se potpisali D. Maksimović, Koneski i Samokovlija te drugu iz Zagreba od Kaleba. Uzvratio im je pozdrave i zamolio da mu pošalju tekstove o svojim dojmovima iz Poljske ako ih napišu. Kaleba je obavijestio da je pokušao objaviti prijevod jedne njegove novele u *Odrodzeniu*, ali mu je tekst vraćen te da će ga pokušati plasirati negdje drugdje.

Bazielichu su se obraćali drugi poljski djelatnici na promociji jugoslavenskih literatura tražeći od njega pomoć za „informacije u pitanjima nabavljanja ili pak dijeljenja jugoslavenske poezije ili proze [...] kao i kakve su mogućnosti dobivanja književnih časopisa“. Povremeno su ga molili za pomoć u prijevodu korespondencije, kao primjerice uredništvo *Trybuny Robotniczej* u Katowicama. Na takva je pisma Bazielich brzo odgovarao, pišući o poteškoćama u pronalaženju jugoslavenskih knjiga, a osobito časopisa. Prema njemu, najbolji je način da se nabave takve publikacije išao preko jugoslavenskog veleposlanstva u Varšavi, iako je i tamo bilo toliko malo toga da nisu znali „kako i koga opskrbiti tim materijalom“. Bazielich je izražavao spremnost da učini dostupnom svoju vlastitu biblioteku.

Katkad su se Bazielichu obraćali i tražili od njega tekstove, kao primjerice glavni urednik književno-društvenog tjednika *Odra* Wilhelm Szewczyk, koji ga je u travnju 1947. molio za daljnju suradnju: „osobito nam je stalo na stalnoj kulturnoj kronici Jugoslavije“. Na odgovor nije trebalo dugo čekati – već nakon dva dana Bazielich je zahvalio na pozivu na suradnju u *Odrzi* i obećao „neku vrst kronike“. Mogao je pozivati se na to i na različitim stranama moliti jugoslavenske novine i druge publikacije.

Već u ljeto 1945. Bazielich je pokušao ponovno uspostaviti kontakt sa svojim predratnim korespondentima, ali nije dobivao odgovore: „A tako bih želio opet uspostaviti stare veze i započeti rad na nekima od novijih vrijednih djela.“ Od inozemnog odjela Ministarstva kulture i umjetnosti tražio je pomoć u tim stvarima. Pisao je i Marianu Jakubecu, atašeu u poljskome veleposlanstvu u Beogradu. Molio ga je „za ljubazno olakšavanje u uspostavi kontakata s književnim sferama u Jugoslaviji, koji su bili prekinuti tijekom rata“. Nije mu bila poznata sudbina njegovih predratnih poznanika – pisao je nekolicini, ali do kraja rujna 1945. nije dobio nikakvu povratnu informaciju.

Na početku listopada 1945. obratio se Jerzyju Pogonowskom, odvjetniku u Krakovu, predratnom prevoditelju i Benešićevu prijatelju, zahvaljujući za pozdrave koje je od njega dobio preko svoga prijatelja Kałkowskog: „Ganut sam i iznenađen time što se, usprkos tolikim gubicima i katastrofama, nakon toliko godina još sjećate moga skromnog lika pored tako istaknutoga čovjeka kao što je dr.

Benešić“ pisao je i pitao o sudbini svojih jugoslavenskih prijatelja te molio Pogonowskog za pomoć u njihovu pronalženju. Već je znao da su umrli Nikola Andrić i Fran Ilešić. Pogonowski mu je odmah odgovorio da u tom trenutku nema nikakve korespondencije „iz slavenskih zemalja“.

Bazielich je u jesen 1945. stupio u kontakt s Labudom Kusovcem, atašedom za štampu jugoslavenskog veleposlanstva u Varšavi, te je od njega očekivao pomoć „u obnovi odnosa s Jugoslavijom i daljnje suradnje“. Jugoslavenskom je diplomatu pristupio vrlo oprezno, ispričavao se što mu možda dosađuje i oduzima vrijeme. U kratkim je crtama opisao svoju predratnu djelatnost na promociji poljsko-jugoslavenskih književnih i kulturnih veza kao sekretar Poljsko-jugoslavenskog društva i prevoditelj raznih autora, napose naglašavajući svoje prijevode Stankovićeve romana *Nečista krv* i Krležine drame *U agoniji*, koji su „kod poljske čitalačke publike imale veliki uspjeh“. Žalio se da su ratne neprilike i nacistička okupacija obiju zemalja poremetile i kulturne odnose, pa u Poljskoj trenutno nedostaje informacija o „bratskom nam narodu sa Slovenskog Juga“, a osobito se nedostatak takvih vijesti osjeća u Šleskoj. Smatra da je to velik nedostatak za Poljake te da bi prekinute književne veze s Jugoslavijom valjalo nastaviti: „Danas, kažem, kad smo pobedili i uništili nemački fašizam, krajnje je vreme, da bi obnovili pored ostalog i literarne veze.“ Od jugoslavenskog diplomatskog izaslanika za tisak očekivao je i pomoć u obnovi starih i stvaranju novih kontakata. Molio ga je novine i književne časopise te knjige tvrdeći da bi članci iz jugoslavenskih novina koje je voljan prevoditi na poljski svakako „naišli na veliko interesovanje kod naše čitalačke publike“.

Poljski kulturni poslenik nije morao dugo čekati na odgovor – Kusovac je odgovorio već nakon desetak dana. Ističući svoju neobičnu radost „jer pišete jednim lepim srpskim jezikom i jer izražavate želju da radite na zbliženju naših dvaju bratskih Slovenskih naroda“, Kusovac Bazilichu piše da je prije desetak dana bio s ambasadorom Božom Ljumovićem u Katowicama i Krakovu te žali što nije znao za nj jer bi ga u tom slučaju sigurno potražio i porazgovarao o svemu što ga zanima. No, budući da je propala prilika da se osobno sretnu u Katowicama, Kusovac ga je zamolio neka dođe u Varšavu na razgovor.

Uskoro je Bazilich iz jugoslavenskog veleposlanstva počeo primati novine i magazine te propagandne brošure. Zahvaljivao je za poslane materijale, dalje moleći da mu šalju književne časopise, prije svega iz Srbije, Hrvatske te Bosne i Hercegovine. Višekratno je ponavljao svoju molbu naglašavajući da ga zanimaju „lijepa književnost i umjetnost“. Tvrdio je da ga poslane jugoslavenske novine „slabo zanimaju“, ali je iz njih doznao, primjerice, da su rat preživjeli njegovi poznanici književnici Veljko Petrović i Hamza Humo te im je odmah napisao pisma. Također je doznao da je živ i veliki slovenski pjesnik Oton Župančič te da je srpski političar Milan Popović optužen za suradnju s Mađarima i četnicima Draže Mihailovića. Još ni početkom prosinca 1945. nije imao nikakvih vijesti o svojim hrvatskim znancima.

U proljeće 1946. Bazilich nastavlja potragu za svojim jugoslavenskim prijateljima. Između ostalog, na srpskom jeziku piše Veljku Petroviću u Beograd, sretan jer je u jednom broju *Politike* uočio njegovo prezime i shvatio da je

preživio rat. Bazielić ističe da se on i Petrović nikad nisu osobno susreli, ali su se dopisivali kad je prevodio Petrovićeve novele. Poželio mu je puno uspjeha u radu te ga molio da mu pomogne u uspostavi starih veza, tj. da mu pošalje adrese nekih osoba i institucija od kojih bi mogao tražiti znanstvene i kulturne časopise, koji mu nedostaju u njegovu literarnom i kulturnom radu. Osobito ga zanimaju adrese povjesničara i numizmatičara jer ga zanima povijest jugoslavenskih naroda te numizmatika. Pita ga i o tomu postoji li društvo poljsko-jugoslavenskog prijateljstva. U ovom pismu Bazielić se žali i na poteškoće u poštanskom prometu između Poljske i Jugoslavije, pa odgovor očekuje preko ambasade u Varšavi. Sâmo pismo poslao je preko jednog delegata neke komisije s kojim se upoznao, a koji se sada vraća u Jugoslaviju. Također, nudi Petroviću pomoć u pribavljanju stvari iz Poljske. Potkraj 1946. uredništvu *Dziennika Zachodniego* u Katowicama poslao je prijevod Petrovićeva romana *Zemlja*, ističući da bi to moglo biti „prvo veće književno djelo jugoslavenskog autora tiskano kod nas nakon rata, jer – osim nešto stihova – iz jugoslavenske književnosti dosad nije ništa objavljeno“.

Bazielić je bio ugodno iznenađen kad je od Ante Dukića u jesen 1946. dobio njegovu knjigu *Zov Kvarnera*. Odmah mu je napisao opširno pismo u kojem ga izvještava kako ga je već tražio, pisao mu dopisnicu i pitao Ivana Esiha za nj, da je tražio njegovo ime po hrvatskim novinama i časopisima što ih povremeno prima od jugoslavenskog veleposlanstva – i sve uzalud: nigdje nije naišao na trag o njemu. Već uvjeren da Dukić nije više među živima, još je više bio sretan kad mu je pristigla knjiga: „Iznenađili ste me i

obradovali mnogo! Hvala vam na ovoj knjizi i Bogu hvala, da ste živ!“ Opisivao je dalje kako je „strahovito opterećen različitim poslovima u uredu, u poljsko-jugoslavenskom društvu pa i mojim književnim i istorijskim radovima“, pa se stoga malo i neredovito dopisuje s jugoslavenskim prijateljima – dosad je u vezu stupio tek s Ivanom Esihom. Zamolio ga je za informacije o Boži Lovriću i o smrti Frana Ilešića te za novo izdanje njegove knjige *Pogledi na život i svijet* – nudi da će preurediti svoj prijevod, pa potražiti nakladnika.

U prosincu 1946. iskoristio je priliku kada je Julije Benešić odlikovan visokim poljskim ordenom te mu je po treći put pisao nakon rata. Informirao ga je kako će mu to odlikovanje poljska vlada dati na prijedlog koji je upravo on, Bazielič, poslao Glavnom odboru Društva poljsko-jugoslavenskog prijateljstva i Glavnom odboru Saveza poljskih književnika. Nekoliko je tjedana kasnije Bazielič dobio Benešićev odgovor – sjećao ga se: „nedavno sam razgovarao o Vama s dr. Esihom“, ali kaže da nije primio nikakva njegova pisma. Isticao je kako nije odmah razumio čestitke koje mu je Bazielič poslao. Kada mu je poljska državna delegacija prilikom posjeta Zagrebu u rujnu predala zlatni križ, nije znao kakvo je to visoko odlikovanje – sad to zna. Molio je Bazieliča neka mu pošalje časopis *Życie słowiańskie*, nr 7/8, te mu pisao o svome radu na poljskim temama.

Velik dio slobodnoga vremena Bazielič je posvećivao promociji jugoslavnske kulture. U drugoj polovici ožujka 1946. od Pokrajinskog odbora Poljskoga zapadnog saveza (*Polski Związek Zachodni* – PZZ) u Katowicama dobio je

pismo u kojemu su ga upozoravali neka redovito dolazi na sjednice tog upravnog tijela ili odustane od članstva. No on se opravdavao drugim obvezama, napose radom na promociji jugoslavenske književnosti i kulture, te je tvrdio da je upravo on, „kao jedini predratni član uprave Poljsko-jugoslavenskog društva u Katowicama“, zajedno s inž. Chomiakowim omogućio da se u tom gradu osnuje Društvo poljsko-jugoslavenskog prijateljstva. Izabran je za tajnika regionalnog odbora. Zadužili su ga da napiše informativnu brošuru o Jugoslaviji, a od jugoslavenskog je veleposlanstva dobio narudžbu da priredi prijevod knjige Vladimira Nazora *S partizanima* – i nastoji brzo završiti taj prijevod. S druge strane, od Slavenkog odbora u Varšavi također je dobio nekoliko narudžbi prijevoda, a i časopis *Życie Słowiańskie* „također želi surađivati sa mnom“. Koliko je Bazielić bio zaronio u rad na jugoslavenskim temama svjedoči i njegova tvrdnja da „jugoslavenska ambasada želi objaviti širu verziju moga referata o poljsko-jugoslavenskim političkim odnosima, koji sam održao 27. o. m. na inauguraciji Društva poljsko-jugoslavenskog prijateljstva u Katowicama“. Budući da iz tih razloga nije imao više dovoljno slobodnog vremena, Bazielić je odustao od članstva u Pokrajinskom odboru PZZ-a.

U proljeće 1946. Bazielić je radio na toj široj verziji svoga referata o poljsko-jugoslavenskim odnosima i tri mjeseca kasnije, krajem lipnja, poslao ju je svom direktoru Edmundu Odorkiewiczu, zastupniku Zemaljskoga narodnog vijeća. Ipak, šira verzija referata nije bila gotova – u jesen je tvrdio, odgovarajući na anketu *Odrodzenia*, da je „možda $\frac{3}{4}$ gotovo, ali uz ograničene mogućnosti rada

na takvoj temi u Katowicama, osobito zbog nedostatka jugoslavenske povijesne literature, teško je doći do kraja.“ Za dovršavanje tog teksta obratio se i Benešiću na početku 1947: „molim pomoć u osvjetljavanju i predstavljanju tih pitanja ili tako da mi pošaljete odgovarajuću literaturu, kao posudbu ili kao razmjenu, ili tako da mi pripremite izvode i kopije, ili na kraju krajeva preko pisanih informacija ili tako da me povežete s nekim povjesničarom.“ No tako zahtjevnu molbu Benešić nije mogao ispuniti.

U to je vrijeme Bazielić pojačavao svoju djelatnost na promociji međusobnih odnosa i prijevodima djela južnoslavenskih književnosti. U srpnju 1947. obratio se uredništvu tjednika *Wieś* s prijedlogom da objave njegov tekst o Mihovilu Pavleku Miškini, „najistaknutijem jugoslavenskom, a posebno hrvatskom seljačkom književniku, kojega su ubili fašistički ustaše“ te prijevode četiri njegova djela. Mjesec dana kasnije raspitivao se kakva je sudbina njegova teksta i prijevoda. Krajem rujna doznao je da će u tom tjedniku objaviti tri njegova prijevoda Miškininih radova. No kako se to nije dogodilo do polovice prosinca, urgirao je kod uredništva da se ubrza objavljivanje. U jesen 1947. ponovno se obratio uredništvu *Wiesi*, predlažući da se njegov tekst o Miškini objavi u povodu posjete grupe jugoslavenskih književnika Poljskoj te uzvratnoga posjeta poljskih pisaca Jugoslaviji. Poslao je tada prijevode Miškininih pripovijesti u *Trybunu Robotniczu* u Katowicama, *Dziennik Zachodni* u Katowicama te u neke druge novine, moleći da budu objavljene. U prosincu je saznao da je *Wieś* objavila njegov članak „Mihovil Pawlek-Miszkin, chowacki chłop-literat“ te je zatražio autorski primjerak tjednika i

honorar. Žalio se Esihu da je „morao“ opskrbiti jugoslaven-
skim materijalima čak sedam tjednika, a samo je *Odra* po-
svetila tomu nešto više mjesta te je *Wieś* objavila članak o
Miškini. Tvrdio je također da „dolazak Vaših književnika
nije bio dobro pripremljen, niti na vrijeme najavljen“.

Jugoslavenskom veleposlanstvu u Varšavi Bazieli-
ch se nudio za suradnju na prevođenju i drugim kulturnim ak-
tivnostima, a zauzvrat je očekivao novine, časopise, knjige
i druge publikacije koje bi mu olakšale njegovu književnu
djelatnost. U veljači 1946. primio je dopis savjetnika ve-
leposlanstva Uroša Kraighera s upitom da pošalje svoju
kratku biografiju i popis radova, osobito onih iz područja
poljsko-jugoslavenskih odnosa. Počeo je dobivao veći broj
periodičkih publikacija, pa u svibnju 1946. zahvaljuje Kra-
igheru na poslanim časopisima (*Republika*, *Naša književ-
nost*, *Radio-Beograd*, *Letopis Matice srpske* i dr.) te moli da
mu se šalju i dalje, a katkad i pokoja knjiga. Bazieli-
ch je održavao i osobne kontakte s predstavnicima jugoslaven-
skog veleposlanstva. U svibnju 1946. javio se Bogdanu Po-
poviću, s kojim se ranije vidio, i poslao mu obećani prijepis
iz jednog članka Augusta Sokołowskog o poljskim časni-
cima u Karađorđevu ustanku. No nije dugo bio zadovo-
ljan kao u proljeće 1946. – krajem godine izražavao je svo-
je razočarenje jer od „veleposlanstva već dva mjeseca nije
primio čak ni novine“. Od novoga je veleposlanika očeki-
vao poboljšanje – „možda će on uvesti kakve bolje odnose
i običaje“.

Poticaj koji je doveo do toga da se Bazieli-
ch zainteresira za prevođenje dnevnika Vladimira Nazora *S partiza-
nima 1943-1944*, dao je Jerzy Pogonowski, zapravo jedna

njegova notica o Nazorovu dnevniku: „Vrlo bih rado preveo tu stvar, osobito jer sam već objavio nekoliko prijevođa djela tog autora.“ Kad je zamolio Pogonowskog da mu posudi Nazorovu knjigu za prevođenje, ovaj mu je odgovorio da nije njegova, nego ju je nakratko dobio od Vilima Frančića, lektora srpsko-hrvatskog jezika na Jagelonskom sveučilištu u Krakovu. Nazorovu je knjigu Bazielić pokušao dobiti i od atašea Kusovca, ističući da je pjesnika Nazora „pre rata prevodio na poljski jezik i baš zbog toga a i zbog aktuelnosti stvari koje opisuje, vrlo rado bih preveo i ovu knjigu, jer smatram, da bi ona naišla kod nas na dobar prijem“.

U svome je nastojanju Bazielić uspio – već nakon nekoliko dana primio je Nazorovo djelo i odmah ga pročitao s „velikim zadovoljstvom“, napose jer je o njegovu odlasku u partizane čitao još tijekom rata u nekim sarajevskim novinama koje su mu slučajno dopale u ruke u Krakovu: „Čudio sam se tada ovome starom pjesniku, a danas se čudim još više, kako je mogao da podnese sve te poteškoće partizanskog života“. Dobivši i pročitavši knjigu, procijenio je da prevođenje „ne će biti laka stvar zbog različitih skraćenica“ (sic).

Dva mjeseca kasnije, krajem veljače 1946, Bazielić je pisao gospođi Sobierajskoj u Društvu poljsko-jugoslaven-skog prijateljstva u Varšavi i izrazio spremnost da započne rad na prijevodu Nazorova dnevnika, ali „isključivo na jasnu pisanu narudžbu, jer u tom slučaju moram odgoditi sve ostale svoje radove“. Računao je da može započeti tijekom sljedećih nekoliko dana, a što se tiče roka dovršetka, naveo je: „uzimajući ipak u obzir da poljskom čitatelju

valjda dodati neka tumačenja teksta, smatram da gotov prijevod mogu u strojopisu dostaviti ne prije nego za tri, tri i pol mjeseca.“ Budući da je „Nazorovo ime kod nas slabo poznato“, Bazielich je smatrao kako je potreban predgovor poljskome izdanju u kojem bi bilo predstavljeno njegovo djelo i politička važnost. Predlagao je da predgovor napiše Vilim Frančić, ali je isticao i da se treba dogovoriti s ljudima iz jugoslavenskog veleposlanstva u Varšavi jer je upravo s njihove strane došla inicijativa da se ta knjiga prevede. Pitao je i da mu se javi visina honorara na koji može računati te obećavao da će poslati popis svojih još neobjavljenih prijevoda iz jugoslavenskih književnosti.

Potkraj srpnja 1946. Bazielich je obavještavao Kusovca o situaciji s prevođenjem knjige toga „Velikog Pjesnika Hrvatske“ i „nestora jugoslavenskih pisaca“, kako ga je nazivao – preveo je već oko 90 stranica. Opravdavao se za odgodu termina dovršetka svoga rada: „cijeli bi prijevod bio već davno gotov da u posljednjih nekoliko mjeseci nisam morao na službena putovanja i da nisam imao nekih drugih poslova koji mi oduzimaju puno vremena“. A jedan od tih drugih poslova koji su mu smetali u prevođenju Nazorova dnevnika bio je rad na proširenju referata o poljsko-jugoslavenskim političkim odnosima. Mnogo je radio na izvorima, dnevnicima i povijesnim monografijama: „do poljskih danas ne mogu uvijek doći, a jugoslavenske mu mi posve nedostupne“.

Radeći na prijevodu *S partizanima*, Bazielich je napisao i jedan članak o Nazoru, posvećen njegovu sedamdesetom rođendanu. U kolovozu 1946. poslao ga je u časopis *Odra* s molbom da bude objavljen: „ako nije dobar, molim da ga

bacite u koš, a ako jest, molim da mi pošaljete dva autorska primjerka.“ Članak je objavljen jer je već potkraj kolovoza obavještavao Kusovca o tom s molbom da jedan primjerak teksta pošalje s pozdravima Nazoru. Kusovac je to i učinio – članak je poslao diplomatskom poštom.

U jesen 1947. Bazielič je završio rad na prijevodu Nazorova dnevnika. S jedne je strane već dugo na tom radio, a s druge su ga požurivali iz veleposlanstva u Varšavi. Kusovac je s njime o tom razgovarao na zasjedanju Odbora Poljsko-jugoslavenskog društva u Varšavi, a potom ga je požurivao i pismima – tvrdio je da se s jednim poljskim nakladnikom pregovara o objavljivanju knjige.

Tekst Bazieličova prijevoda bio je napisan rukom, a ne prepisan strojem kako je to želio Kusovac. Prevoditelj se opravdavao da za prepisivanje nema „niti vremena, niti novca“. Uopće, Bazielič se opravdavao da je bio „strašno opterećen najrazličitijim poslovima da bi zaradio za svakodnevni kruh, kao i brojnim brigama i smetnjama“, a s druge je strane dosta vremena trebao za objašnjavanje Nazorova teksta u fusnotama. Od veleposlanstva je očekivao u najmanju ruku „nekakav predujam na račun honorara“. No očito su mu iz Varšave sugerirali da je potrebno predati rukopis u ispisu pisaćim strojem, pa ga je dao Nikoli Sanduloviću u Rybniku da to učini. Nekoliko tjedana kasnije mogao je poslati ispis atašeu Kusovcu, žaleći da to nije učinio osobno kada je početkom prosinca bio u Varšavi na jednom službenom sastanku u Ministarstvu komunikacija. Strojopis prijevoda Bazielič je pomno pregledao i na marginama označio korekture: „Stilskih ili jezičnih pogrešaka nije bilo mnogo. Golema većina pogrešaka proizlazila

je iz pogrešnog čitanja rukopisa – osoba koja je prepisivala, kao što vidim, ne zna srpsko-hrvatski i nema pojma o jugoslavenskim nazivima i prezimenima.“

Predajući prijevod Nazorova dnevnika Bazielich je zamolio Kusovca neka mu dopusti da sam obavi korekturu, makar posljednju: „u knjizi je mnoštvo jugoslavenskih prezimena, imena i naziva, s kojima nažalost niti poljski čitatelji, čak ni visokoobrazovani, niti tiskari išta znaju...“ Mjesec dana kasnije pitao je svoga jugoslavenskog korespondenta zbiva li se štogod s Nazorovom knjigom – „je li već u tisku, a ako jest, tko će je objaviti?“. Tada je očito još živio u nadi da će se jugoslavenska ambasada pobrinuti za objavljivanje Nazorova dnevnika. Pisao mu je i na početku ožujka 1947. pitajući ga što je novoga s njegovim prijevozom, je li strojopis predan u tisak, tko će biti nakladnik te hoće li se uključiti kakve ilustracije. Pitao je i o mogućnosti da dobije „neakav predujam“ na račun honorara za prevoditelja („to mi je zbilja vrlo potrebno“). Odgovora na to pismo u Bazielichovoj ostavštini nisam pronašao. Kusovac je očito već bio vraćen u Beograd, a na mjesto novoga atašea za informiranje i kulturu stigao je Radomir Šaranović.

Stoga se Bazielich obratio veleposlanstvu službenim upitom te je na početku travnja 1947. dobio i službeni odgovor, koji je – „po naredbi ambasadora“ – potpisao ataše Ratko Pešić. U tom se dopisu navode uvjeti što ih je ponudio Zavod za autorsko-pravno posredništvo u Beogradu pod kojima se na poljskome može objaviti Nazorov dnevnik: autorski honorar 10% od bruto cijene knjige, plaćanje honorara po izlasku knjige te 15 primjeraka knjige za autora.

U srpnju 1947. Bazielich je od atašea Šaranovića dobio kratak dopis sljedećeg sadržaja: „Obavešteni smo da ste preveli na poljski jezik dnevnik ‘S partizanima’ od Vladimira Nazora, pa kako u vezi s tim je potrebno odobrenje od autora za prevodjenje, kao i ugovor za štampanje pomenutog dela, molimo Vas da nas izvestite kako izgleda stvar sa tim prevodom, kao i to da li i kada imate namjeru objaviti pomenuto delo.“ Tjedan dana kasnije, 18. srpnja 1947, Bazielich opširno odgovara: „hitam pojasniti i podsjetiti, da sam prijevod načinio na inicijativu i na prijedlog Ambasade u osobi Dra Kusovca s kojim sam o toj stvari vodio mnoštvo razgovora i korespondencije“; iz jednoga Kusovčeva pisma čak je proizlazio da je našao i nakladnika („što mi je napose kasnije potvrdio i usmeno, potvrđujući da brigu o objavljivanju knjige preuzima Ambasada“). Nakon što je predao prijevod, Bazielich dulje vrijeme nije imao kontakte s Kusovcem, a tek je u travnju doznao kako je Kusovac povučen iz Varšave te je tom prilikom usmeno informiran kako sam treba potražiti poljskoga nakladnika: „Uspostavio sam dakle korespondenciju s nakladničkom kućom Spółdzielnią Wydawniczą ‘Książka’ i na njihovo traženje, budući da su pokazali interes za tu knjigu, poslao sam im strojopis 28.VI. o.g.“ Istovremeno je potkraj lipnja napisao pismo Ambasadi moleći adresu Zavoda za autorsko-pravno posredništvo u Beogradu. Naravno, sam je Bazielich snažno želio da se knjiga ukaže čim prije („makar s obzirom na moj prevoditeljski honorar“), ali nije imao na to utjecaja – osobito ga je mučila visina honorara koji je tražio autor: 10% – „bojim se neće li to našim nakladnicima izgledati previše“. Pisao je također da će potražiti drugoga nakladnika ako „Książka“ odustane.

Tako je eto u lipnju 1947. Bazielič sam počeo tražiti poljskoga nakladnika koji bi bio zainteresiran da objavi dnevnik Vladimira Nazora. Na početku lipnja obratio se nakladniku „Książka“ i kratko opisao što predlaže: dnevnik Vladimira Nazora („najvažniji hrvatski pjesnik i prozaik, nestor jugoslavenskih književnika“ – Bazielič ga krivo naziva „šefom“ Narodne Republike Hrvatske; ipak Nazor nije bio glavna osoba u komunističkoj Hrvatskoj nakon rata, već „samo“ predsjednik parlamenta – Sabora NR Hrvatske). Uskoro je Bazielič dobio pozitivan odgovor od varšavskoga nakladnika. Napokon je imao izdavača za svoj prijevod. Potkraj lipnja poslao je u Varšavu strojopis knjige, a u rujnu je trebao otići u Varšavu potpisati ugovor. Potpisao ga je 15. rujna, a već dva tjedna potom molio je da mu se brzo pošalje predujam u visini 25% od honorara jer „hitno trebam gotovinu za plaćanje prve rate za namještaj“. Nakon nekoliko mjeseci Bazielič još nije dobio potpisan ugovor, niti je bilo poznato kad će se knjiga koju je preveo napokon i objaviti te je pitao nakladnika naglašavajući da o tom želi obavijestiti jugoslavensko veleposlanstvo i samog autora koji „također mene pita o tom“. No u Bazieličovoj ostavštini nisam pronašao nikakvo Nazorovo pismo – možda je Bazielič to napisao samo da pritisne nakladnika. U siječnju 1948. Bazielič je pisao svome nakladniku da će „to biti prva jugoslavenska knjiga koja izlazi u Poljskoj nakon rata, kao i da je njezin češki prijevod izašao već prije godinu dana“. Je li ovo pismo ubrzalo stvari u Varšavi, ili pak nije na to utjecalo, teško je kazati, no već nakon samo tjedan dana Bazielič je primio dopisnicu s obaviješću da će špalte za korekturu dobiti u veljači – i trebat će ih čim prije vratiti kako bi knjiga mogla u tisak.

Napokon je u travnju 1948. Bazielich obaviješten da je Nazorova knjiga u tisku, ali su ga upozoravali: „Imamo ipak mnogo rezervi u vezi s pisanjem ili značenjem nekih izraza, koje bi valjalo usporediti s izvornikom.“ Dobio je listu pojmova koje treba provjeriti s molbom da što prije napravi korekturu. Iako je u uvodu ovoga pisma napisano da je upita puno, bilo ih je tek petnaestak i nisu se činili tako strašnima. Već nakon tjedan dana Bazielich je odgovorio i poslao korekture. Bio je zadovoljan: „Raduje me što se knjiga napokon tiska, molim da mi korekture pošaljete čim prije jer imam mnogo posla.“

Na početku svibnja Bazielich je iz lódžke uprave izdavačke kuće „Książka“ primio grafički prijelom knjige *Walka z partyzantami* (*Borba s partizanima*), poljski prijevod i hrvatski izvornik s molbom da prevede potpise pod ilustracijama. Bazielich je proveo zadnju korekturu, označio i naveo naslove pojedinih ulomaka te ponovno zamolio da bude uklonjen ulomak „Podzemna Bosna“, kako je to želio i sam Nazor. Njegova se glavna primjedba odnosila na naslov knjige – ne *Walka z partyzantami*, kako je bilo napisano u špaltama i u pismu od 7. svibnja 1948, već *Z partyzantami* (*S partizanima*). Priredio je i potpise pod ilustracije. S njegove je strane knjiga bila gotova i mogao je samo s nestrpljenjem čekati autorske primjerke. U jednom pismu Kulturno-tiskovnom odjelu jugoslavenskog veleposlanstva u Varšavi polovicom lipnja pisao je da je knjiga u tisku. Vjerojatno želeći povećati svoju važnost, pisao je da mu se čini kako „će to biti prva jugoslavenska knjiga objavljena u Poljskoj nakon rata.“ Na veliku njegovu žalost, to se nije dogodilo – knjige tijekom ljeta nije bilo, a nije stizao niti honorar.

Upravo u času kad je Bazielich svome nakladniku slao korigirane špalte i s veseljem obavještavao jugoslavenske diplomate o tomu da je knjiga napokon u tisku, sukob između jugoslavenskog političkog vodstva na čelu s Josipom Brozom Titom i političkih vlasti zemalja „narodne demokracije“ u Informbirou pod Staljinovim nadzorom dosežao je vrhunac – došlo je do Rezolucije Informbiroa, potom i do V. kongresa KPJ. Okolnosti za tiskanje partizanskog dnevnika jednog od najviših političkih rukovodilaca jedne jugoslavenske republike promijenile su se u potpunosti te više nije bilo oportuno objaviti bilo kakvu knjigu autora iz Jugoslavije, a kamoli ovakvu. Bazielich je to očito shvatio pa je polovicom rujna pisao upravi izdavačke kuće „Książka“ te je, pozivajući se na sporazum sklopljen između Sindikata poljskih književnika, čiji je bio član, i Poljske zajednice nakladnika od 25. svibnja 1947, molio da mu se pošalje ostatak honorara u iznosu od 36 000 złota: „Dakle, s moje strane nema nikakva kašnjenja niti je mojom krivicom došlo do otezanja s objavljivanjem knjige.“ Očekivao je svoj honorar u tijeku iduća dva tjedna. Istoga se dana drugim kratkim pismom obratio nakladniku „Książka“ i molio odgovor što se zbiva s prijevodom romana Hamza Hume *Grozdanin kikut*.

U jesen je bilo posve jasno da je cijeli projekt propao – u jednom pismu Juliju Benešiću Bazielich je isticao kako „sigurno više neće izaći moj prijevod Nazorove knjige ‘S partizanima’“. Najvećem hrvatskom polonofilu opisao je i situaciju u Poljskoj glede odnosa prema Jugoslaviji: „Sada se kod nas vrlo rijetko i vrlo malo piše o vama i gotovo isključivo o političkim pitanjima. Pitanja s polja kulture i umjetnosti stavljena su posve u stranu.“

Tijekom ljeta i jeseni 1948. godine Bazielič se javio s nekoliko pisama svojim hrvatskim prijateljima, ističući da je duboko nesretan zbog novonastale situacije. Prema podacima u *Enciklopedii Sąddeckoj*, a zapravo posve očekivano, Bazielič je došao pod istragu tajne političke policije zbog svojih raširenih kontakata s osobama iz Jugoslavije. Moguće je da se negdje u arhivima poljskih tajnih službi čuvaju i zapisnici tog istražnoga postupka.

Bazielič nije bio osobito literarno nadaren, ali je bio marljiv i neizmjereno uporan u svojim nastojanjima. Nije se dao smesti brojnim odbijenicama koje je dobivao od uredništava uglednih časopisa – ako ne bi uspio na jednom mjestu, svoje bi tekstove slao drugima i tako sve dok netko ne bi popustio. Katkad je bio neumjeren u zapitkivanju kakva je sudbina njegovih tekstova, hoće li biti objavljeni, pa onda i povremeno pozivanje na to da je osobno dobio odobrenje autora ili da je kakav prijevod rađen u dogovoru (ili na prijedlog/narudžbu jugoslavenskog veleposlanstva). Nije mnogo mario za primjedbe poput one koju je dobio od uredništva *Odrodzenia* u Krakovu da je njegov „stilski pristup loš, jednako i u prijevodima“ te neka svrati pozornost na stilsku formu.

Iako Wiktor Bazielič zasigurno nije bio izvrsnim već prije dosta lošim prevoditeljem, o čemu svjedoče i međuratni zapisi Julija Benešića, neosporna je vrijednost njegova rada na prevođenju i promociji hrvatske i srpske kulture u međuratnoj Poljskoj i neposredno nakon Drugoga svjetskog rata. Njegova je ostavština svakako važna za

bolje poznavanje hrvatsko-poljskih i srpsko-poljskih kulturnih veza. Iz nje se vide ne samo konkretna nastojanja jedne osobe na prevođenju i promociji hrvatske i srpske književnosti u Poljskoj, poglavito uspjesi i/ili neuspjesi tih nastojanja, nego se vidi i da su hrvatski i srpski književnici i znanstvenici rado čitali i pisali na poljskome, da su rado pratili poljsku kulturnu i znanstvenu produkciju, da su snažno željeli biti prisutni i na području Republike Poljske.

Uporne molbe koje je Bazielich upućivao jugoslaven-skom veleposlanstvu u Varšavi da mu šalju književne časopise i druge publikacije, među ostalim i knjige, svjedoče donekle i o indolenciji jugoslavenske diplomacije na polju kulture. Organizacijske slabosti te diplomacije potvrđuje i činjenica da u prvim poratnim godinama, nakon sukoba 1948. i kasnije, u Poljskoj nije bila objavljena niti jedna knjiga autora iz Jugoslavije. U tom je razdoblju u Hrvatskoj bilo objavljeno nekoliko prijevoda s poljskoga: primjerice *Lutka* B. Prusa (1946), *Pripovijesti* S. Žeromskog (1947), *Pepeo i dijamant* J. Andrzejewskog (1949). Hrvatsko-poljsko društvo prijateljstva objavilo je 1948. opsežnu knjigu *Današnja Poljska*. Naravno, nakon prekida odnosa slične aktivnosti su oslabile. Moguće objašnjenje ove disproporcije jest prisutnost Julija Benešića na hrvatskoj kulturnoj sceni i njegova pozicija koja je bila nesumnjivo mnogo značajnija i utjecajnija od pozicije Wiktora Bazielicha u Poljskoj.

Poznati Poljaci u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća

Mnogi je prosječan poljski turist iskreno oduševljen hrvatskim prirodnim i povijesnim ljepotama. I nemalo začuđen zašto su nam stare crkve i ostali spomenici kulture zatvoreni čak i usred sezone. Poljaci, naime, odmalena uče posjećivati muzeje i obilaziti kulturne spomenike u svojoj zemlji, pa to često žele činiti i na mjestu odmora. Zasigurno i ovdje u Opatiji i susjednom Lovranu brojni poljski turisti danas zastaju da pogledaju mjesta gdje su svojedobno boravili neki od velikana novije poljske povijesti – Stanislaw Witkiewicz i njegov sin Stanisław Ignacy, Henryk Sienkiewicz i Józef Piłsudski.

Hrvati i Poljaci razumiju se dobro, makar im jezici i nisu toliko bliski da bi mogli komunicirati bez prevođenja. Imaju slična povijesna iskustva, slične odnose sa susjedima – Poljacima je s istoka često prijetila opasnost od Rusa, a takva su i hrvatska iskustva s velikosrpskim presizanjima u moderno i suvremeno doba. Obama je narodima od kraja srednjega i početka novoga vijeka neko vrijeme prijetila turska opasnost, a povremeno su i gubili dijelove teritorija koje su Osmanlije uključivali u svoje carstvo. Stoga se i Poljaci i Hrvati vole kititi atribucijom *Antemurale Christianitatis*. Potom, kako je kod oba naroda bio (i ostao) snažan utjecaj Katoličke crkve, i Poljaci i Hrvati nerado su

prihvaćali ateističku komunističku ideologiju i društvenu praksu socijalizma što im je nametana nakon 1945. Europske su ideje te prihvaćanje euroatlantskih integrativnih procesa i kod Poljaka i kod (još uvijek) Hrvata snažne – obje su zemlje, Poljska i Hrvatska, motori europskih integracija u širim regionalnim okvirima.

Iako geografski udaljeni jedni od drugih, Hrvati i Poljaci kroz povijest su često ostvarivali bliske kontakte, napose na kulturnom planu. Kulturni se odnosi mogu pratiti od kraja srednjeg vijeka kada je nastala legenda prema kojoj su Poljaci (i Česi) u svoju sadašnju postojbinu prišli s područja oko Krapine. Tu je legendu zabilježio tršćanski biskup Eneja Silvije Piccolomini, kasniji papa Pio II, a popularizirali su je razni poljski i češki autori, u devetnaestom stoljeću i Ljudevit Gaj. Imali smo i zajedničke vladare, od Ludovika Velikog i Vladislava Varnskoga i drugih Jagelovića do Habsburgovaca, koji su potkraj 18. stoljeća zavladaali i dijelom upravo podijeljene Poljske. U šesnaestom je stoljeću na poljskom dvoru habsburške interese zastupao Andrija Dudić Orehovički. Stotinjak godina kasnije neko je vrijeme u Poljskoj boravio Juraj Križanić, ideolog novovjekovnog slavenstva, koji je poginuo u bitki pod Bečom 1683. kada je Jan III. Sobieski spriječio osmansko zauzimanje habsburške (i hrvatske) prijestolnice. Poveznicu među Hrvatima i Poljacima činili su i brojni hrvatski studenti u Krakovu, još tamo od kraja srednjeg vijeka, sve do početka 20. stoljeća kada su, između ostalih, na tamošnjem Jagelonskom sveučilištu studirali Julije Benešić, Ivo Andrić i drugi studenti iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Na početku 19. stoljeća nastao je najbolji poljski putopis o Hrvatskoj, *Podróż po krajach słowiańskich* (*Putovanje po slavenskim krajevima*, 1811). Napisao ga je knez Aleksander Sapieha. Iako je kasnije, u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća, nastalo još dosta putopisa i putopisnih prikaza poljskih autora o hrvatskim krajevima, ovaj je ostao nenadmašen u svojoj literarnoj i povijesnoj vrijednosti. O njegovoj popularnosti svjedoči i drugo izdanje (Sanok, 1856), kao i najnovije poljsko izdanje iz 1983. Prije nekoliko godina o Sapiehinu je putopisu na Filozofskom fakultetu u Zagrebu napisan i obranjen magistarski rad, a upravo prije nekoliko dana objavljena je i knjiga nastala na temelju tog magisterija. Sapieha je putovao brodom iz Trsta prema Rijeci i dalje, sve do Dubrovnika i Grčke. Povremeno je zalazio i u dalmatinsku unutrašnjost. Kratko se zadržao u Rovinju i Puli, a kvarnerski je zaljev promatrao s brodske palube: „To je zaljev okružen planinama i stisnut s nekoliko otoka koji leže u sredini tako da za plovidbu preostaju tek tjesnaci. Iz tih razloga vjetrovi, koji pušu bilo s planina bilo s mora, uvijek prave vrtloge i uzroci su neprestanih vihora. Do Fiume se plovi desnom stranom poluotoka Istra, morem koje je stisnuto između tog poluotoka i otoka Cres. Velika planina, zvana *monte Caldiero*, ostaje po lijevoj strani.“

U četrdesetim godinama 19. stoljeća snažno su se razvili i hrvatsko-poljski politički odnosi zahvaljujući aktivnostima poljske političke emigracije oko kneza Adama Czartoryskog. Nakon neuspjela ustanka 1830-1831. Czartoryski je organizirao pravu izbjegličku vladu u Parizu i uz svesrdnu je francusku pomoć započeo široku diplomatsku

djelatnost na obnovi poljske države. Njegovi su agenti preplavili Europu, a nekoliko ih je boravilo u Zagrebu te drugim dijelovima Hrvatske i susjednih južnoslavenskih zemalja: prije svega František Zach, potom Karol Gregorowicz, Ludwik Zwierkowski – Lenoir, Ludwik Bystrzowski i dr. U sklopu tih radionica nastalo je i Garašaninovo *Načertanije*, tajni plan proširenja Kneževine Srbije iz 1844. godine. U ostavštini kneza Czartoryskog u Narodnom muzeju u Krakovu pozorni bi istraživač zasigurno našao još nepoznata materijala o hrvatsko-poljskim i poljsko-južnoslavenskim odnosima uoči i u vrijeme revolucije 1848-1849. godine.

U drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća političke su, ali i kulturne i ostale veze među dvama narodima dospjele na vrhunac, napose kada se radi o odnosima među onim dijelovima Poljske i Hrvatske koji su se nalazili u austrijskom dijelu Dvojne Monarhije, dakle između Galicije i Dalmacije, odnosno Istre. Hrvatski i poljski narodni zastupnici susretali su se i surađivali (ili ne, ovisno o političkim odnosima) na zasjedanjima Carevinskog vijeća i ostalih tijela središnje državne uprave Austro-Ugarske. Hrvati su znali biti nezadovoljni „uskogrudnim“ ponašanjem poljskih političara, koji su vodili računa prvenstveno o poljskim nacionalnim interesima, zanemarujući u nas često popularno „slavensko stanovište“. U hrvatskim se novinama iz tog vremena mogu čitati mnogi kritički članci o politici poljskih političara, ali se redovno isticalo kako se te ocjene ne odnose na cjelokupan bratski poljski narod.

Hrvatski i poljski novinari i kulturni te pokoji politički djelatnik mogli su se upoznati i na kongresima slavenskih

novinara Austro-Ugarske, koji su se održavali između 1898. i 1912, kao i na kongresima neoslavista u Pragu 1908. i Sofiji 1910. godine. Jedan od slavenskih novinarskih kongresa, šesti po redu, održao se u svibnju 1905. u Opatiji i Voloskom. Prema izvješću zagrebačkoga oporbenog dnevnog lista *Obzor*, bila je to „najsajjnija manifestacija slavenskog bratimstva”. Na kongresu su sudjelovali, između ostalih, i Poljaci Tadeusz Stanisław Grabowski i Maryan Zdziechowski, koji je bio i potpredsjednik kongresa. U svome je govoru, izašlome i kao poseban otisak *Obzora*, profesor Zdziechowski naglasio važnost nove faze u odnosu između Poljaka i Rusa te veliku važnost poljsko-ruskog kongresa u Moskvi kojem je netom predsjedavao. Na svečanom su ručku u Grand-hotelu u Opatiji izmijenjene brojne zdravice i prigodni govori. Tom je prigodom Grabowski nazdravio hrvatskom jeziku i književnosti te novom hrvatsko-poljskom zbližavanju i bratimstvu. Uzvratio mu je Ksaver Šandor Gjalski ističući zasluge Poljaka i poljske književnosti za Hrvate. I Julije Benešić pridružio se zdravicama. Nakon razgledavanja Opatije slijedio je večernji koncert i ples u Narodnom domu.

Jedan od važnih promotora hrvatsko-poljske suradnje u ovo doba bio je gimnazijski profesor Bronisław Grabowski. Danas zaboravljen – osim uskog kruga specijalista, gotovo da nitko nije ni čuo za nj – Grabowski je u zadnjim desetljećima 19. stoljeća bio među najaktivnijim prevoditeljima i autorima koji su predstavljali hrvatsku (i češku) književnost u Poljskoj, a njegovo je ime bilo široko poznato hrvatskoj kulturnoj javnosti. Istražujući svojedobno zagrebačko novinstvo s kraja stoljeća, nailazio sam na povremene

vijesti o tomu da „znameniti“ profesor Grabowski dolazi u Zagreb i Hrvatsku, kao i informacije o tomu s kime se susreo, što novoga radi na promociji hrvatske književnosti u Poljskoj i slično. Njegova se bogata ostavština stjecajem okolnosti našla u Pragu, u Literarnom arhivu spomenika narodne pismenosti. Veći dio korespondencije s hrvatskim književnim i kulturnim djelatnicima objavio je Milorad Živančević u jednom svesku *Rada JAZU*.

Opatija i susjedna istarska turistička mjesta na početku su dvadesetoga stoljeća bila snažan magnet za pripadnike političke, gospodarske i kulturne elite Dvojne Monarhije. Austro-Ugarska bila je zapravo Europa u malom – austrijski Nijemci i Mađari imali su doduše nešto veća prava od ostalih nacija, Talijana, Rumunja i velike slavenske porodice: Čeha, Poljaka, Slovaka, Ukrajinaca, Hrvata, Srba, Slovenaca... Kada je 1878. Monarhija dobila na upravu Bosnu i Hercegovinu, tamo je prispio velik broj Čeha i Poljaka, koji su preuzimali i najodgovornije dužnosti u upravi, kulturi, gospodarstvu. U „obećanu pokrajinu“ preseljavali su se i obični seljaci iz prenapučene i siromašne Galicije. Velik broj Poljaka vratio se nakon Drugoga svjetskog rata u Poljsku.

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće brojni su pripadnici elite počeli uživati u čarima Opatije i susjednih turističkih mjesta. Dolazili su predahnuti, ali i radi liječenja. Danas, zahvaljujući istraživanjima Dalibora Blažine i nastojanjima Urszule Dzierżawske-Bukowske, postoji nekoliko tekstova o tragovima znamenitih Poljaka u Opatiji i Lovranu u tom politički burnom vremenu uoči Prvoga svjetskog rata.

Jedan od najvećih poljskih književnika, Henryk Sienkiewicz, boravio je u Opatiji, Rijeci i Lovranu u pet navrata. Obično se radilo o kraćim odmorima, tijekom kojih je veliki pisac uzimao predah ili liječio grlobolju, ali je znao i raditi na svojim djelima. O Sienkiewiczzu i njegovu djelu napisana je cijela biblioteka, o njemu bi se mogao održati cijeli ciklus predavanja: novinar i urednik, a nadalje književnik, dobrotvor, politički aktivist... Sienkiewiczovi povijesni romani odgajali su stotine tisuća mladih Poljaka i jačali njihov nacionalni identitet. Široku je popularnost uživao i u Hrvatskoj, gdje su njegove pripovijesti i romani promptno prevedeni. Tko nije čitao Sienkiewicza, makar *Kroz pustinju i prašumu* ili *Quo vadis?* Za potonje je djelo o počecima kršćanstva u starom Rimu autor nagrađen Nobelovom nagradom.

Svoje je dojmove i doživljaje s putovanja Sienkiewicz opisivao u pismima Jadwigi Janczewski, sestri svoje prve supruge. Dalibor Blažina preveo je i objavio dva Sienkiewiczova pisma s njegova prvog boravka u Opatiji u travnju 1887. godine, koja ponajbolje svjedoče o recepciji našeg mondenog lječilišta u to doba. Evo nekoliko ulomaka iz tih pisama: „Zraka i tišine ne nedostaje. Vrijeme je vrlo lijepo, zrak nešto hladniji (11 stupnjeva čitav dan, s malim promjenama), osvježavajuće i ujedno meko. Na nebu visoki bijeli oblaci, zbog čega je more blijedoplavo, vjetera nema, kiše nema, sunce proviruje kroz ove nježne oblake, katkad izviruje u cijelosti, ali ne peče. Proljeće se snažno osjeća. Breskve i mendule cvjetaju ružičasto. Planine su još uvijek tamnosmeđe, jer drva gore nemaju još lišća, ali dolje u parku čitave porodice lovora i mirte, kao i tuje, zelene se raznoliko.“ I

potom slijedi usporedba s vrtovima Monte Carla, ali, ističe Sienkiewicz, opatijski je park „ljepši jer je trnovit i zarašteniji“. Na svojim se šetnjama divio elegantnim kavanama, ali i mnogim mirnim, tihim mjestima. Upravo naglašava tu tišinu, taj mir i bijeg od gužvi i stresa življenja u velikom gradu: „velika vlada tišina; možda nije baš veselo, ali je nekako dobro i u tome je odmor“. Prognozirao je da će Opatija odnijeti prevagu nad poznatim tirolskim lječilištem Meranom – Opatija ima sve: „brda, zrak, vrlo je zaklonjena, a uz to ima i more i njegove zdrave vjetrove“. Usto je i bliža Beču, vlakom se do Rijeke dođe znatno brže. Sienkiewicz neprestano hvali povoljnu klimu i ističe da „ne poznaje mjesto koje bi bolje odgovaralo rekonvalescentima“, Opatija mu se naprosto sviđa. Veseli se kreketu žaba, oduševljen je koloritom: „Pitaš me je li more safirne boje? Ne. Prije je tirkizno, s neizmjereno delikatnim tonovima. Otoci nasuprot Opatije [...] čine se plavijim od same morske dubine. Zrak je neprestance vrlo proziran.“ Stoga Sienkiewicz poziva svoju Jadwigu da i sama dođe amo te barem nakratko pobjegne iz zasnježene, hladne, kišne i mračne Galicije. „Kad bi se u omotnicu moglo zatvoriti malo ovog sunca, mora i zraka, i poslati Ti – poslao bih ga.“

U Opatiji je uoči samoga Prvog svjetskog rata nakratko boravio i Józef Piłsudski, istaknuti poljski političar, državnik i vojskovođa. Upravo je Piłsudski bio jedan od najzaslužnijih za obnovu poljske nezavisnosti 1918, a sve do smrti 1935. bio je i najmoćnija osoba u Poljskoj. Već u ranoj mladosti iskusio je ruske kazamate i progonstvo u

Sibiru. Potom se aktivirao u redovima Poljske socijalističke stranke i postao jednim od njezinih vođa. Zbog opasnosti od novih progona prebjegao je iz ruskog dijela Poljske u austrijsku Galiciju. Radio je na pripremama za nacionalni ustanak, ali je uskoro izgubio položaj vodećega u stranci, pa je s istomišljenicima osnovao PPS – Revolucionarnu frakciju. U Lavovu je 1908. osnovao Savez aktivne borbe, a nekoliko godina kasnije i Streljački savez. Bili su to zapravo zameci Poljskih legija stvorenih tijekom rata kojima se na čelu nalazio upravo Piłsudski. S vremenom je oko njega nastao krug suradnika, pilsudčika, koji su bespogovorno slijedili svoga vođu. Na samome kraju rata preuzeo je vrhovnu vlast u novoobnovljenoj Poljskoj kao Privremeni Načelnik Države. Uspješno je obranio nezavisnost u ratu protiv Sovjetske Rusije, ali se nije najbolje snašao na planu unutrašnje politike. U svibnju 1926. proveo je državni udar i praktički do kraja života imao odlučujuću ulogu u političkom životu zemlje.

Na našoj je obali Piłsudski boravio na početku 1914. godine. Poznata su nam dva njegova pisma upućena bliskom suradniku Waleryju Sławeku u kojima je glavni sadržaj političke naravi. Piłsudski, dakle, ni u časovima odmora nije besposličario nego je intenzivno razmišljao o budućim koracima što ih treba poduzimati u borbi za poljske nacionalne interese. Izgleda da su ga čari Opatije privukle jer je isticao: „Ne žuri mi se u gužve naših poslova i problema, ali ne mogu o njima zaboraviti, a niti ne želim.“ U oba je ova pisma Piłsudski u rečenici, dvije, oslikao i svoje viđenje našeg turističkog središta. U prvome pismu, 22. siječnja, govori o strašnoj neugodnoj hladnoći koja ga je dočekala: „Vjetar sa

sjevera stalno puše, snijeg je prekrrio vrtove i neće kopniti.“ No, bilo je to samo privremeno, Opatija mu je ipak pružila sunce i lijepo vrijeme za odmor. Desetak dana kasnije, 2. veljače, Piłsudski je pisao: „Ovdje je sada jako toplo. Danas sam morao bježati sa sunca u hladovinu, tako je pržilo iako mi se čini da se vrijeme mijenja na kišovito i vlažno.“

U Lovranu je nekoliko godina boravio poznati slikar i književnik Stanisław Witkiewicz. Liječio je svoje zdravstvene tegobe – tuberkulozu izazvanu upalom pluća potkraj 1870-ih. Boravak u povoljnim klimatskim uvjetima istočne Istre vjerojatno mu je nakratko pomogao, ali nije doveo do potpunog izlječenja: Witkiewicz je u Lovranu umro u rujnu 1915. godine. Njega su tijekom ovog boravka posjećivali sin Stanisław Ignacy, poznati modernistički autor Witkacy, kao i Henryk Sienkiewicz te Józef Piłsudski.

Stanisław Witkiewicz dječaćko je doba proveo u progonstvu u Sibiru gdje je 1864. poslana cijela njegova obitelj nakon gušenja Siječanjskog ustanka. Bio je to već treći neuspješni veliki ustanak protiv ruske vlasti otkako je Poljska podijeljena, a njegove su posljedice po Poljake bile vrlo teške – tisuće prognanih, brojni izbjegli, mnogi posjedi rekvirirani. Vrativši se iz sibirskog progonstva, Witkiewicz je studirao likovne umjetnosti, isprva u Sankt Petersburgu, a od 1871. u Münchenu. Dvije godine potom otpočela je djelatnost poznatog slikarskog ateljea u Europskom hotelu u Varšavi, gdje je jedan od istaknutih aktera bio upravo Witkiewicz. Kao brojni modernistički umjetnici, i on je živa slika bijede i teških životnih uvjeta, okružen boleštinama,

gladovanjem i smjelim umjetničkim djelima. Nije navršio ni tridesetu kada je obolio od tuberkuloze koja je dovela i do reumatskog artritisa. Njegovo zdravstveno stanje nikada se više nije bitno popravilo. U osamdesetima se donekle stabiliziralo, pa se Witkiewicz oženio i dobio sina. Imao je tada i stalni posao, relativno sređene financije, počeo je odlaziti u Zakopane, danas poznato turističko odredište u Tatrama. U tom se gorštačkom gradiću nastanio i počeo promovirati tatranski stil u umjetnosti. Isticao je da se radi o prapoljskom stilu koji bi trebao poslužiti kao temelj za poljsku nacionalnu umjetnost. Mnogo je projektirao, pisao, slikao, ali se opet suočio sa siromaštvom. Bolest se počela jače manifestirati, osobito od početka 20. stoljeća. To ga je i navelo da se pokuša liječiti na jugu – izabrao je Lovran. Ovdje je boravio u dva navrata – prvo nekoliko mjeseci, od listopada 1904. do svibnja 1905; drugi put je stigao na početku studenoga 1908. i ostao tamo do smrti.

Važan izvor za Witkiewiczев životopis i njegova razmišljanja o životu jesu pisma što ih je slao sinu Witkacyju. Ta su pisma i najbolji izvor za rekonstrukciju njegova boravka u Istri, o tomu kako je vidio nju i susjedne kvarnerske otoke, Rijeku i okolicu, o tomu kakve je odnose uspostavio s lokalnim stanovništvom, što mu se kod njih sviđalo, što je kritizirao. Iz pisama, koja je preveo Dalibor Blažina, može se saznati da su Opatija i Lovran prava meka poljskih gostiju: „prepunjen(i) krakovskim i lavovskim tipovima, babama i reporterima i sve se topi u ogovaranjima“. Njegovi su opisi Lovrana i okolice vrlo slikoviti, poetski – ta ipak se radilo o nesvakidašnjem umjetniku: „Sivo nebo u prugama visi iznad Cresa u ljubičastim, prosijanim ružičastim

tonovima – pri dnu uska tamna linija, a dalje modrozeleno more nabire se i u prvom planu razbija u bijelu pjenu. Potpuno je pusto, samo negdje daleko dim iz parobroda vuče se iznad mora. Prema Fiume i ispod siva zaslona neba, naduta poput meke, iscufoane preslice, blješti snijeg, a pod njim tamni planinski lanac.“ Ili: „Tu je proljeće koje katkad počinje bivati ljetom. Ponegdje su hrastovi tako potamnje- li da izgledaju posve ljetno. U moru... ogleda se... zelenilo planina koje se s akvarijem plavetnila poigrava poput onih ptičjih krila na kojima kroz modro zelenilo i smaragd pro- sijavaju metalni tonovi u tamno modru boju.“ Naravno, Witkiewicz nije posve napustio kist, nego je povremeno oslikavao i lovransku uzmorsku okolicu.

Vrlo su zanimljiva i znakovita njegova zapažanja o su- sretima s hrvatskim stanovništvom Lovrana i okolice. Witkiewicz doduše nikada nije naučio govoriti hrvatski je- zik, ali ga je zasigurno mogao dobro razumjeti. Prigodom šetnji na svome je iskrivljenom hrvatskom znao zastati i porazgovarati sa slučajnim prolaznicima o čemu je ponešto i zabilježio. Nema spomena da se s nekim od domaćih ljudi više zbližio. Witkiewicz je sin Stanisław Ignacy i sam bo- ravio više puta u Lovranu. Poznavajući očev običaj da kroz pisma dijeli savjete sinu, možemo pretpostaviti da su njih dvojica ozbiljno razgovarala i na lovranskoj šetnici. Po- sljednji je put Witkacy bio kod oca potkraj 1913. Potom je početkom sljedeće godine Witkacyja zadesila osobna tra- gedija – njegova je zaručnica počinila samoubojstvo; usko- ro je došao rat, a putovanja su otežana pa i onemogućena.

Poljski povjesničar Henryk Batowski

U hrvatskim je novinama potkraj travnja [1997] objavljena štura obavijest kako je krakovski profesor Henryk Batowski primio visoko hrvatsko odličje Red Danice hrvatske s likom Antuna Radića, te da je riječ o prvom poljskom građaninu koji je dobio neko hrvatsko odličje. Dobio ga je „za osobite zasluge u promicanju u Poljskoj istine o agresiji na Republiku Hrvatsku i povijesnom pravu hrvatskoga naroda na vlastitu, samostalnu i neovisnu državu“.

Tko je Henryk Batowski i čime je zaslužio odličje? Zauvijek će mi ostati u sjećanju živahan stari gospodin koji je u proljeće 1993. godine došao na Srednjoeuropsko sveučilište u Budimpešti sudjelovati na znanstvenom skupu. Doletio je zrakoplovom iz Varšave, a već sljedećega dana nastavio je vlakom prema Beču, gdje su ga čekale druge obveze. Zbilja hrabro, u njegovoj osamdeset i šestoj godini života.

Za profesora Batowskog, točnije njegova djela, čuo sam otprilike na prijelazu iz osamdesetih u devedesete, kad sam se bavio balkanskom problematikom u 19. stoljeću. Naime, profesor je autor važne knjige o balkanskim državama toga doba. U pamćenju mi je ostalo kako je ta knjiga izašla negdje u predvečerje svjetskog rata, pa sam

bio nemalo iznenađen kad sam u Budimpešti vidio oglas o njegovu predavanju. Punih sat vremena profesor Batowski živahno je govorio o raspadu Austro-Ugarske, a potom se ispričao što nam neće dati prilike da mu postavljamo pitanja. Dakle, ipak se umorio! Ponudio nam je da mu eventualna pitanja postavimo pisano. Ta, bio je to iscrpljujuć dan i za znatno mlađe, a nekmoli za nj. Od ranoga jutra vodila se rasprava o posljednjim godinama Dvojne monarhije. Sâm se profesor Batowski i osobno sjećao države u kojoj se rodio davne 1907. godine. Pamtim i to kako nas je sve oduševio sjećanjima na svoje prve dopisničke dane u Čehoslovačkoj Republici potkraj dvadesetih. Valjda nitko od slušatelja tada nije bio ni rođen.

Nije prošlo ni pola godine, a profesor se pojavio u Zagrebu. Došao je s namjerom da se već tada (u jesen 1993) dogovori o suradnji među znanstvenim, napose povijesnim institucijama u Krakovu i Zagrebu. Više-manje slučajno susreo sam ga u Povijesnom institutu HAZU i podsjetio da smo se u proljeće upoznali u Budimpešti. Zamolio me da mu budem vodič po Zagrebu, odnosno da odem s njim do Instituta za suvremenu povijest, gdje se želio susresti s ravnateljem Mirkom Valentićem. Na žalost, ravnatelj nije bilo. Ostavljena posjetnica nije mogla umanjiti Valentićevo žaljenje što se nije uspio vidjeti s Batowskim.

Nakon kratke dopisničke karijere u Čehoslovačkoj Batowski je na početku tridesetih otišao raditi kao dopisnik poljskih novina iz Jugoslavije, gdje je proboravio sljedećih nekoliko godina. Početak Drugoga svjetskog rata zatekao ga je u Krakovu kao jednog od profesora Jagelonskog sveučilišta koje su Nijemci na prijevazu uhitili (lažno ih

pozvavši na otvorenje akademske godine) i poslali u logor. Njegov beogradski znanac Ivo Andrić, u to doba službenik Kraljevine Jugoslavije u Berlinu, prosvjedovao je kod njemačkih vlasti protiv toga čina.

Nakon rata profesor je nastavio sveučilišnu karijeru. Godinama je predavao suvremenu povijest, autor je brojnih knjiga i sveučilišnih priručnika, a gostovao je na mnogim sveučilištima u Poljskoj i svijetu. Bio je i kod nas, a neki su njegovi tekstovi tiskani u našim povijesnim časopisima.

Kada je započeo rat na prostorima bivše Jugoslavije, Batowski – inače jedan od najboljih poljskih poznavatelja povijesti južnih Slavena, napose hrvatske povijesti – nije ostao neaktivan. Držao je predavanja, pisao članke i novinske tekstove u kojima je svojim sunarodnjacima objašnjavao povijesne uzroke krize i sukoba među Hrvatima i Srbima, te o povijesnom razvoju Bosne i Hercegovine.

Posljednji sam ga put vidio u Krakovu u jesen 1995. godine kako brzo korača prema zgradi Poljske akademije umjetnosti, upravo one ustanove koju s našom Akademijom vežu stare veze i suradnja. Zasigurno je velika i zasluga Henryka Batowskog što se te veze sve snažnije razvijaju.

Iz magnatskog gnijezda do Napoleonova obavještajca

Jerzy Skowronek, *Z magnaciekog gniazdu do Napoleońskiego wywiadu. Aleksander Sapieha*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, str. 344 + ilustr.

Knez Aleksander Sapieha (1773-1812) zanimljiva je i zagonetna osoba poljske i europske povijesti s prijelaza iz 18. u 19. stoljeće. Kao putnik i autor putopisa o Istri, Hrvatskom primorju, Dalmaciji te Bosni i Hercegovini vrlo je zanimljiv i za hrvatsku historiografiju. Njegov je životopis tema najnovije knjige poljskog povjesničara Jerzysa Skowroneka.

U prva dva poglavlja Skowronek je predstavio rod Sapieha, litavske poljske aristokracije, te dao osnovne obavijesti o Aleksandrovim roditeljima, djetinjstvu i školovanju u Francuskoj i na dvoru njegove tetke Ane Jabłońskiej, gdje se kao mladić susretao s poznatim prirodoslovcima i čitajući brojne knjige zavolio prirodne znanosti, posebno geologiju. Potom autor govori o mladalačkim ambicijama, ženidbi te počecima Sapiehina bavljenja znanostu i njegovim prvim putovanjima. Godine 1800. Sapieha je postao jedan od tridesetorice prvih članova Društva prijatelja znanosti (Towarzystwo Przyjaciół Nauki) u Varšavi. Sljedećih nekoliko godina aktivno je sudjelovao u radu tog društva, a njegovi su referati prihvaćani s uvažavanjem i

pozitivno ocjenjivani. Najveći je interes isprva pokazivao prema geologiji, kemiji i metereologiji, a potom i prema humanističkim znanostima.

Četvrto poglavlje knjige Skowronek je posvetio počecima velike Sapiehine „pasije“, tj. njegovih putovanja i političke djelatnosti.

Za nas je najzanimljivije peto poglavlje Skowronekove knjige, u kojem autor govori o Sapiehinim balkanskim doživljajima i opservacijama (str. 92-133). Podrobno je analizirao putopis *Podróże po krajach słowiańskich*, koji je bio objavljen 1811. godine. Sapieha je proputovao hrvatsku obalu i otoke od Istre do Dubrovnika, a prošao je i dio Bosne i Hercegovine.

Njegovo je putovanje izazvalo različita mišljenja u historiografiji, posebno o izvanznanstvenim interesima putnika. Naime, austrijski su agenti u Dubrovniku, gdje je Sapieha proveo nekoliko tjedana, poslali niz izvještaja o njemu smatrajući da je riječ o francuskom političkom agentu kojem znanstveni interesi služe samo za prikriivanje prave djelatnosti. Čak su ga optuživali da organizira transport oružja iz Dalmacije srbijanskim ustanicima. Temeljeći svoja istraživanja Sapiehina putovanja na tim izvještajima povjesničari Lj. Durković-Jakšić i G. Maver tvrdili su kako je Sapieha radio za Francusku. Skowronek, međutim, odbacuje takve tvrdnje ističući da su austrijski špijunski izvještaji jedini argument njima u prilog, te da su daleko brojniji argumenti koji govore protiv njih: za svoga putovanja po Dalmaciji i Bosni i Hercegovini Sapieha je bio povezan s Czartoryskim i Zamojskim (koji su u ruskoj diplomatskoj službi), u to vrijeme Napoleon još uvijek nije

vodio aktivnu balkansku politiku i dr. Također, nema nikakvih arhivskih izvora koji bi potvrđivali teze o Sapiehinu radu za Francuze. S druge strane, Skowronek priznaje da ne zna niti ima li izravnih potvrda kako je Sapieha za svojega putovanja djelovao u korist Rusije, jer nije bio u mogućnosti istraživati u ruskim arhivima. Stoga mu je preostalo jedino da na temelju neizravnih činjenica zaključi kako je logičnija tvrdnja da je Sapieha radio za Ruse, posebno zbog povezanosti s ruskim ministrom vanjskih poslova Adamom Czartoryskim i srdačnih veza koje je Sapieha tijekom puta imao s ruskim konzulima u Trstu, Rijeci i Dubrovniku. Skowronek ističe da je veza Sapiehe s ruskim političkim krugovima bila slaba i labava, te da se nikako ne može ocijeniti kako je njegovo putovanje imalo bilo kakvu informativno-političku zadaću, nego da je prije bila riječ o „neslužbenom, diskretnom istraživanju balkanske stvarnosti i stvaranju uvjeta za eventualne političke akcije“.

Putovanje po jadranskom priobalju i dalje u unutrašnjost Osmanskog carstva bio je najvažniji događaj u Sapiehinu životu, ističe Skowronek. U poljskoj je tradiciji to ostalo i jedino takvo putovanje aristokratsko-diletantsko-znanstvenog karaktera jer su razvojem znanosti i promjenom društvene uloge aristokracije nova putovanja tijekom 19. stoljeća dobila posve drugačiji karakter. Po povratku u Varšavu Sapieha se opet uključio u rad Društva prijatelja znanosti i održao niz predavanja posvećenih slavenskim pitanjima.

Na prijelazu iz 1805. u 1806. godinu Sapieha je počeo mijenjati svoju političku orijentaciju, smatra Skowronek. Sve se čvršće vezivao uz pronapoleonske krugove, te

je uskoro postao jedan od najvažnijih poljskih aristokrata koji je surađivao s Francuzima. Ipak, dugo nije mogao dobiti istaknuto mjesto na političkoj sceni, nego se nalazio „u boku Napoleona“ kao vrlo važan politički informator. Pri tome se koristio i tuđim znanstvenim i drugim rezultatima.

Najvažniji vlastiti tekst koji je napisao djelujući u francuskoj obavještajnoj službi bio je upravo spomenuti putopis *Podróże po krajach słowiańskich*, a napisao ga je 1810-1811. godine. Analizirajući prilike koje su utjecale na Sapiehu da napiše taj tekst, Skowronek ističe da su – zbog vremena koje je od putovanja do pisanja putopisa prošlo, te zbog novih političkih okolnosti u času pisanja teksta – putnik i putopisac bili zapravo bitno različite osobe. U svakom slučaju, Sapieha je 1810. ili 1811. svakako drugačije gledao na mnoge stvari nego pet-šest godina ranije.

Posljednje poglavlje Skowronekove knjige govori o posljednje dvije godine Sapiehina života, kad je bio važna politička figura u Litvi koju su Francuzi oslobodili od Rusa i organizirali profrancusku poljsku vladu. Sapieha je isprva organizirao špijunsku mrežu, a potom bio najaktivniji član vlade. Nije imao mnogo uspjeha u svojoj političkoj, a posebno ne u vojnoj djelatnosti, te je izgubivši Napoleonovo povjerenje i nakon brojnih sukoba sa suradnicima, uzeo odmor „da povрати zdravlje.“ Nesretnim slučajem je stradao na putu do mjesta u kojem se htio odmoriti: nakon što ga je u jednoj usputnoj stanici ugrizla svinja, dobio je gangrenu. Njegov iscrpljeni i oslabljeni organizam nije to izdržao. Sapieha je preminuo 8. rujna 1812. godine. I njegova je smrt prekrivena velom šutnje, kao i veći dio života, ističe Skowronek. Gotovo da nema vijesti o tome, osim nekoliko izuzetaka.

Knjiga završava pogovorom, kazalima imena osoba i geografsko-etničkih naziva, te nizom fotografija onodobnih portreta, Sapiehinih crteža i drugog slikovnog materijala.

Knjiga o prvim liječnicama u Bosni i Hercegovini

Ctibor Nečas, *Pusobeni urednich lekarek v Bosne a Hercegovine v letech 1892-1918*, Masarykova univerzita, Bmo, 1992., 137 str.

Upravo u vrijeme kada su se nad Bosnom i Hercegovinom počeli nadvijati zlosutni ratni oblaci, u Brnu je Ctibor Nečas (r. 1913), profesor Instituta za srednju, jugoistočnu i istočnu Europu tamošnjeg Filozofskog fakulteta završavao svoju knjigu o djelatnosti službenih liječnica u Bosni i Hercegovini na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Nije to knjiga o nekoj posebno važnoj temi političke ili gospodarske povijesti, prije bi se kazalo da je riječ o knjižici (izašla je u biblioteci »Znanost u džepu« u malom formatu) koja obrađuje temu s ruba društvenog života. Ipak, smatram da je vrijedno i potrebno predstaviti rezultate Nečasova istraživanja hrvatskoj stručnoj javnosti.

U knjizi se opisuje djelatnost tzv. službenih liječnica koje je zajedničko ministarstvo financija Austro-Ugarske postavljalo da obavljaju medicinsku praksu u okupiranim, kasnije anektiranim pokrajinama. Nečasov je rad utemeljen na rezultatima dosadašnjih spoznaja u historiografiji, kao i na temelju analize onodobnog tiska i arhivskih izvora u Bosni i Hercegovini, Češkoj i Poljskoj.

Na početku Nečas objašnjava koji su razlozi naveli ministarstvo financija da uvede takvu instituciju. Naime, zbog vjerskih razloga muslimanske su žene nerado pristajale na preglede kod muških liječnika. Stoga je bečki dermatolog i profesor Sveučilišta I. Neumann, koji je bio i glavni savjetnik ministarstva financija za pitanja zdravstva u BiH, godine 1891. predložio da se u medicinsku službu u te zemlje pošalju liječnice. Bio je to vrlo revolucionaran prijedlog s obzirom na to da žene u Austro-Ugarskoj nisu imale pravo studiranja na medicinskim fakultetima niti su im priznavanje diplome stečene u inozemstvu. Tek 1895. u ugarskom, a 1900. u austrijskom dijelu Dvojne monarhije ženama je dopušten studij medicine.

U Tuzlu odnosno u Sarajevo prva je službena liječnica na eksperimentalno radno mjesto bila poslana već 1891. Dvije godine potom, 1893. u Tuzli i Mostaru otvorena su stalna radna mjesta, dok se u Sarajevu i Banjaluci to dogodilo 1899, u Travniku 1902., te u Bihaću 1908. godine. Time je svih šest okružnih centara u BiH dobilo svoje službene liječnice.

Budući da je jedan od glavnih uvjeta koji su kandidatice morale ispuniti, osim diplome medicinskog fakulteta, bila mogućnost komunikacije s domaćim stanovništvom, u obzir za izbor na mjesto službene liječnice ponajprije su dolazile pripadnice slavenskih naroda. Tako se i dogodilo da su na ta mjesta postavljane Čehinje i Poljakinje.

Prva je službena liječnica bila Anna Bayer (1853-1924). Rođena u Češkoj, studirala je medicinu u Zürichu i Bernu. Zbog obiteljskih i financijskih poteškoća morala se vratiti u Češku, gdje je nastavila izvanredno studirati, a između

1879. i 1881. opet je u Bernu, gdje je i doktorirala 30. studenoga 1881. godine. Time je postala druga češka liječnica (prva, Bohuslava Keck, doktorirala je godinu ranije u Zürichu). Budući da nije mogla nostrificirati diplomu, radila je kao asistentica na klinikama u Češkoj i inozemstvu. Nezadovoljna takvim statusom, ona se i javila na natječaj ministarstva financija Austro-Ugarske za mjesto službene liječnice u Bosni - i bila izabrana. Otišla je u Tuzlu, vjerojatno već tad smatrajući to samo privremenim poslom koji će joj olakšati nostrifikaciju diplome. Od samog dolaska u Bosnu imala je niz problema: dugo nije riješila pitanje plaće, nije imala stan niti ordinaciju. A tek problemi s neuobičajeno oštrom klimom! Neko je vrijeme zbog nepriviklosti na bosanske klimatske i životne uvjete bila ozbiljno bolesna.

Unatoč svim nedaćama uspjela je dobro organizirati medicinsku djelatnost, a vodila je računa i o zdravstvenoj edukaciji. Za tromjesečna boravka u Tuzli liječila je 294 pacijentice iz grada i okolice, među kojima su mnoge prvi put u životu dobile medicinsku pomoć. U kolovozu 1892. godine A. Bayer je na vlastiti zahtjev premještena u Sarajevo, čiji ju je položaj podsjećao na švicarski gorski ambijent. Tamo se uključila u rad ženskog društva, predlagala otvaranje tečajeva kuhanja, zanimala se za ručne radove, družila s A. P. Irby. Došla je i u sukob sa svojim nadležnima kada je odbila ispuniti nalog da se počne baviti administrativnim poslovima. Čak je dobila i ukor od okružnog načelnika E. Mraovića, nakon čega je dala ostavku i o svemu obavijestila ministra Kallaya. Svoju ostavku nije htjela povući ni kad je ukor povučen, a Kallay izričito zabranio

da se službene liječnice koriste za administrativne poslove. Stoga je na kraju siječnja 1893. ministarstvo financija donijelo odluku o prestanku njena radnog odnosa. Anna Bayer vratila se u Češku i isprva držala predavanja o svojoj službi i pisala feljtone o Bosni. Neko je vrijeme boravila u Švicarskoj, a potom je do kraja života bila učiteljica u Češkoj.

U trećem dijelu svoje knjige Nečas nas upoznaje s biografijama i djelatnošću službenih liječnica u Mostaru, Tuzli i Sarajevu te u Banjaluci, Travniku i Bihaću. Dok je djelatnost liječnica u prva tri mjesta opisana dosta opširno, na djelatnost liječnica u potonja tri grada Nečas se tek osvrnuo.

Bohuslava Keck (1854-1911) bila je prva Čehinja s diplomom medicinskog fakulteta. Dobila ju je u Zürichu gdje je studirala između 1874. i 1880. godine. Kako nije dobila nostrifikaciju diplome, a ne želeći napustiti Prag, radila je kao asistent u ginekološkoj klinici. Nakon što se javila na natječaj za službenu liječnicu u BiH, izabrana je i poslana u Mostar. Tamo se pojavila na početku 1893. godine i odmah započela medicinsku djelatnost. Odmah je postigla zapažene rezultate. Vrhunac je dosegla 1898. godine kada je liječila 1127 pacijenata (57% žena, 31 % djevojčica i 12% dječaka) od kojih je preko polovice bilo islamske vjeroispovijesti. I ona je vodila brigu o medicinskoj edukaciji, pa je, na primjer, između 1905. i 1907. za mostarski *Osvit* napisala niz članaka o zdravstvenoj problematici. Već od samog početka svoje mostarske karijere pomagala je pojedincima u učenju čitanja i pisanja, a od školske godine 1900/1901. predavala je na višoj djevojačkoj školi u Mostaru.

Teodora Krajewska (1854-1935) bila je isprva učiteljica u Varšavi, a nakon što je obudovjela upustila se u svojoj tridesetoj godini u avanturu i počela studirati fizičke i prirodne znanosti u Ženevi, te medicinu u Ženevi i Bernu. Nakon završena studija 1892. godine natjecala se za mjesto službene liječnice u BiH. Uz radno mjesto dobila je i austrougarsko državljanstvo. Namještena je u Tuzli. Godine 1899. premještena je u Sarajevo, gdje je ostala do umirovljenja 1922. Predavala je u nekim sarajevskim školama, a bavila se i političko-kulturnom djelatnošću među Poljacima u BiH. Nečas ističe daje svojim radnim rezultatima Krajewska postupno postala vodeća među službenim liječnicama.

Jadwiga Olszewska (1855-1932) isprva je pohađala tečajeve za porodilje u Petrogradu. Otišavši u Pariz, udala se, ali joj brak nije dugo trajao. Nakon raskida s mužem počela je studirati medicinu u Parizu. Završila je 1894. godine, a prvo radno mjesto našla je u Požarevcu u Srbiji kao asistent u bolnici. Od proljeća 1899. godine radila je kao službena liječnica u Tuzli, gdje je dočekala umirovljenje i gdje je i umrla u veljači 1932. godine.

Vrlo kratko Nečas govori o osnivanju liječničkih ordinacija u Banjaluci, Travniku i Bihaću i službenim liječnicama koje su djelovale u tim mjestima. U Banjaluci je tu djelatnost nakratko obavljala Gisela Kuhn (1867-1943). U Travniku je službena liječnica bila Rosa Einhorn (r. 1872), a u Bihaću Kornelija Rakić (1879-1952). Potonja je 1912. premještena u Banjaluku, a 1917. u Mostar. Nakon propasti Austro-Ugarske radila je kao liječnica u mostarskoj bolnici i kao liječnica okružnog suda u Mostaru.

Kao prilog knjizi Nečas je dodao »ekskurs« o ulozi i mjestu službenih liječnica u nastojanjima žena da im se dopusti studij medicine i priznaju diplome, te dao osnovne podatke o položaju žena u medicini u 19. stoljeću.

Vrlo su zanimljivi dijelovi Nečasove knjige o iskustvima službenih liječnica u svakodnevnoj medicinskoj praksi, naime njihovi opisi zdravstvene situacije u BiH što su ih pisali u svojim izvještajima, člancima ili dnevničkim zapisima. Dolazeći iz druge kulturne sredine, i uz to još dodatno obrazovane u medicinskoj struci, one se nisu mogle naćuditi, na primjer, kako cijela obitelj jede drvenim žlicama iz iste zdjele, odnosno golim rukama, bez pribora. Ili, stalno su se borile protiv navade da svi piju vodu iz iste posude. Posebno su osuđivale pijenje hladne vode nakon ionako siromašna i nebranjiva, a teško probavljiva jela. O kavi i duhanu da se i ne govori. U jednom svom zapisu B. Keck ističe da je to neumjereno uživanje kofeina i nikotina ipak manje škodljivo za muškarce koji se više kreću po otvorenom i bave teškim fizičkim poslovima, negoli za žene koje većinu vremena provode u zatvorenim i rijetko provjetravanim prostorijama. Negodovala su liječnice i protiv »spartanskog« odnosa prema djeci da ih se pere u hladnoj vodi i vrlo brzo osuši ili čak još mokre zamata, ili da ih se uopće ne pere nego samo otire vlažnim ručnikom. U tome su vidjele i veliku smrtnost djece u najranijoj životnoj dobi, te su pokušavale educirati žene kako postupati s djecom.

U zaključku Nečas ističe značenje institucije službenih liječnica u Bosni i Hercegovini. Neka njegove dvije posljednje rečenice zaključie i ovaj prikaz: »Bohuslava Keck, Teodora Krajewska, Jadwiga Olszewska i Kornelija Rakić

usadile su svoje korijenje u svoju 'drugu domovinu' i nje-
ne stanovnike, s kojima su ostale praktički do kraja svojih
snaga. Spominjanje njihova poštenog i zaslužnog rada, po-
svećenog potrebama muslimanskih i drugih žena u Bosni i
Hercegovini, valja smatrati za čin povijesne pravde i izraz
priznanja.«

Bibliografija

Arhivski fondovi

Archiv Národního musea, Praha, Poz. F. Hlaváčka

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ostavština
Ferde Šišića

Arhiv Sveučilišta u Zagrebu, Zapisnici Senata Sveučilišta u Zagrebu

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Spuścizna W. Bazieliha

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa:
R 5896 b; R 6491 b; R 4812 b; R 4836 (dodatak)

Novine i periodičke publikacije

Dom

Hrvatska misao

Hrvatska sloboda

Hrvatsko pravo

Hrvatstvo

Narodna obrana

Narodne novine

Obzor

Pokret

Posavska Hrvatska

Riečki novi list

Ustavnost

Vjesnik županije virovitičke

Članci i knjige

- [Anđelko Mijatović] „Delimanić, Mato (Delimanović)“, *Hrvatski biografski leksikon*, t. 3, Č-Đ, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993, str. 269.
- [Stjepan Sršan] „Delimanić, plemićka obitelj“, *Ibidem*, str. 268-269.
- Agčić Damir, „Hrvatski tisak o proslavi stote obljetnice rođenja Františka Palackoga i Prvom kongresu slavenskih novinara Austro-Ugarske u Pragu 1898. godine“, u: *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb 1996.
- Agčić Damir, *Hrvatsko-češki odnosi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće*, Ibis-grafika, Zagreb 2000.
- Akademike oblasti, osoblje i red predavanja u kr. Sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu u ljetnom poljeću 1904/1905.
- Benešić Julije, „Jugoslavenski pisci u poljskom prijevodu“, *Rad JAZU*, knjiga 390, Zagreb 1981.
- Benešić Julije, „Osam godina u Varšavi“, *Rad JAZU*, knj. 390, s. 317 i dr.
- Bojničić Ivan, *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899, str. 35.
- Češi a Jihoslované v minulosti, *Od nejstarších dob do roku 1918* (ur. V. Žáček et al), Academia, Praha 1975.
- Chronik der Familie Ritter Halecki und deren Verwandschaft zusammengestellt in der zweiten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts von Anton Vitus Alois Ritter Halecki von Nordenhorst kais.-könig. Oberstleutnant*, Wien 4ten Nov. 1887 / Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Spusz. O. Haleckiego. (BJ, Przyb. 687/76).
- Cisek Janusz, Oskar Halecki (1891-1973), <http://ipn.gov.pl/najwazniejsze-wiadomosci/informacja-historyczna/oskar-halecki-18911973> (pristup 25.3.2013)
- Dąbrowska Małgorzata, „Kobiece oparcie Haleckiego. Matka i żona“, u: *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, t. 2, red. M. Dąbrowska, Warszawa – Łódź 2014.

- Firsov E. F., „Sjezdy slavjanskih žurnalistov“, u: *Slavjanskoje dvizhenije XIX-XX vjekov: sjezdy, kongressy, sovješaniya, manifesty, obrašeniya*, RAN, Moskva 1998, str. 147-170.
- Gantar Godina Irena, *Neoslavizem in Slovenci*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.
- Gantar-Godina Irena, *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895-1914)*, Slovenska matica, Ljubljana 1987.
- Ganza-Aras Tereza, „Stav T. G. Masaryka prema hrvatskom i jugoslavenskom pitanju od kraja 19. stoljeća do 1918.“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti*, 21 (1995), str. 199-219.
- Giza Antoni, *Neoslawizm i Polacy*, Szczecin 1984.
- Govor u austrijskim delegacijama 6. (18) i 7. (19) oktobra 1892. profesora dra. T. G. Masarika, Zagreb 1893.
- Govori prilikom svečanog umještenja presvjetlog gospodina Ladislava Delimanića na veliko županijsko dostojanstvo slavne županije virovitičke dana 27. svibnja 1862 držani, Osijek 1862, str. 14.
- Halecki Oskar, *Historia Europy – jej granice i podziały*, Lublin 1994.
- Halecki Oskar, „Župani Zety a Urban V“, u: *Zbornik naučnih radova Ferdi Šišiću povodom šezdesete godišnjice života 1869-1929. Posvećuju prijatelji, štovatelji i učenici*, ur. G. Novak, Zagreb 1929, str. 625-630.
- Heimrl Milan, „Iz novije političke povjesti češkoga naroda“, *Hrvatska misao*, br. 1, str. 22-23; br. 2, str. 59-62; br. 3, str. 87-91; br. 4, str. 120-126.
- Horvat-Kiš Franjo, *Vidjeno i nevidjeno*, Zagreb 1911.
- Jednaní I. *přípravného slovanského sjezdu v Praze* 1908, Prag 1910.
- Kadić Ante, „Thomas G. Masaryk and the Croats“, *Journal of Croatian Studies*, XXVIII-XXIX (1987.-1988), str. 81-102.
- Kaponi Hanibal, „Sa prof. Masarikom“, *Jugoslovenska obnova – njiva*, V (1920), str. 94-96.
- Kotvun Jan, *Slovo má poslanec Masaryk*, Edice Orientace, Praha 1991.
- Krajač Ivan, „Dvije političke sinteze“, *Hrvatska revija*, XI(1938), br. 11, 561-567.

- Lazarova E., *Slavjanskoto dviženije v B'lgarija*, Sofija 1997.
- Lipovac Marijan, „Masaryk je imao ulicu prije Šufflaya“ (3), *Glas Koncila*, br. 18, 6. svibnja 2012.
- Lipovac Marijan, „Proslava 80. rođendana Tomáša Masaryka u Hrvatskoj 1930. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 35(2003), br. 2, 601-622.
- Ljubović Enver, „Bunjevačka plemićka i časnička obitelj Rukavina“, *Senjski zbornik*, 31(2004).
- Lovrenčić Rene, *Geneza politike novog kursa*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1972, str. 42-45 i dr.
- Lukas Filip, „Masaryk prema Hrvatima“, *Hrvatska revija*, XI(1938), br. 11, 574-581.
- Lulaj [Prelog] M., „Jedna uspomena na Masaryka“, *Jugoslovenska obnova – njiva*, V (1920), str. 94.
- Malczak Leszek, *Croatica. Literatura i kultura chorwacka w Polsce w latach 1944-1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Marjanović Milan, *Hrvatski pokret. Opažanja i misli na pragu novoga narodnoga preporoda g. 1903.*, II, Dubrovnik 1904, str. 24.
- Masaryk Tomáš G., *Govor u austrijskoj Delegaciji o Kallayevom režimu u Bosni*, Tisak Građanske tiskare, Osijek [1940], str. 91.
- N. N., „T. G. Masaryk (K 60-godišnjici njegovog rođenja)“, *Hrvatski djak*, IV (1910), br. 5-6, str. 113-118.
- Najbar-Agičić Magdalena – Maciej Czerwiński, *Krakov Zagrebu / Kraków Zagrzebiowi*, Srednja Europa, Zagreb 2012.
- Najbar-Agičić Magdalena, *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj 1945-1960. na polju kulture i znanosti*, Matica hrvatska, Zagreb 2013.
- Nenaševa Zofia S., „Sofijskij slavjanskij s'jezd 1910 goda“, u: *Slavjanskoje dviženije XIX-XX vjekov: s'jezdy, kongressy, sovješani-ja, manifesty, obraščeni-ja*, Moskva 1998, str. 201.
- Novak Viktor, „Ferdo Šišić 9.III.1869. – 21.I.1940“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946.-1948.*, Zagreb 1949, str. 364-365 i dr.

- Oskar Alojzy Halecki, http://pl.wikipedia.org/wiki/Oskar_Alojzy_Halecki (Pristup ostvaren 14.11.2012.)
- Paulová Milada, „Masaryk a Jihoslované“, u: *Sborník přednášek o T. G. Masarykovi*, Nákladem Slovanského ústavu, Praha 1931., str. 177-200.
- Paulová Milada, „Tomáš G. Masaryk a Jihoslované“, *ČSJ Revue*, VII, str. 241-287.
- Paždzierski Lech, *Hrvatske teme*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 2009.
- Prohaska Dragutin, „Utečaj T. G. Masaryka na modernu jugoslovensku kulturu“, u: *T. G. Masaryk - Zbornik*, Beograd-Praha 1927, str. 102-168.
- Rakovski K., *Slavjanofilstvo i Socializ'm*, Sofija 1910.
- Slavjanskoje dviženije XIX-XX vjekov: s'jezdy, kongressy, sovjeshanija, manifesty, obraščenija*, Moskva 1998.
- Sršan Stjepan, „Osijek na prekretnici sredinom 19. stoljeća“, *Priroda*, 35(2), 1991, str. 83-87.
- Sršan Stjepan, „Župani i arhivsko gradivo Virovitičke županije 1745.-1929“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 6/2001, str. 36, 43.
- Starčević Mile, „Razgovor Lorkovića s Masarykom god. 1914“, *Hrvatska revija*, XI(1938), br. 11, 578-573.
- Szűcs Jenő, „Oris triju povijesnih regija Evrope“, u: *Regije evropske povijesti*, Naprijed, Zagreb 1995.
- Šicel Miroslav, *Književnost Moderne*, Zagreb [1978].
- Šišić Ferdo, *Županija virovitička u prošlosti*, Osijek 1896.
- T. G. Masarykovi k šezdesatým narozeninám, Grosman a Svoboda v Praze, 1911. - Objavljeni su, između ostaloga, sljedeći tekstovi: Josip Smodlaka, „Naš Masaryk“ (str. 25-26), Vladimir Jelovšek, „Masaryk a Chorvaté“ (27-28), Věcko Iljadica Grbešić, „Masaryk i mi na jugu“ (29-34), Adolf Černý, „T. G. Masaryk a slovanstvo“ (150-152) i dr.
- VIII. sjezd slovanských novinářů v Lublani. R. 1908., V Praze [1908].
- Višný Paul, *Neoslavism and the Czechs*, Cambridge 1984.

- Vranješ-Šoljan Božena, *Stanovništvo gradova banske Hrvatske na prijelazu stoljeća (Socijalno-ekonomski sastav i vodeći slojevi 1890-1914)*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb 1991.
- Vranješ-Šoljan Božena, „T. G. Masaryk i nova Europa nakon Prvoga svjetskog rata“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 37(2005), 213-231.
- Vtori podgotoviteljen slavyjanski s'bor v Sofija, Sofija 1911, str. 9-13.
- Vuković Tomislav, „Šufflayeva aktivnost u hrvatskoj sadašnjosti“, *Glas Koncila*, br. 10, 11. ožujka 2012.
- Wieczorkiewicz Paweł Piotr, „Udział Polaków w ruchu neosłowiańskim, a stosunki polityczne polsko-rosyjskie 1908-1910“, *Pamiętnik słowiański*, t. 28/1978, str. 133-168.
- Wilder Većeslav, „Masaryk prema nama“, *Jugoslavenska njiva*, V (1920), br. 5, str. 84-86.
- Wilder Većeslav, „Masarykova ličnost“, Ibidem, str. 94-97 i dr. *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.* (prir. Stjepan Sršan i Vilim Matic), Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2003.
- Živančević Milorad, „Prilozi proučavanju hrvatske književnosti XIX stoljeća“, *Rad JAZU*, knj. 12/355(1969).

Kazalo osobnih imena

- Alberti, Stanisław 145
 Andrić, Ivo 124, 150, 182, 195
 Andrić, Nikola 146, 163
 Anžuvinci, dinastija 119
- Bakalović, Dorotea 109
 Banac, Ivo 106
 Batowski, Henryk 158, 193-195
 Bauer, Ludwig 10
 Bazala, Vladimir 138
 Bazielić, Wiktor 125, 129-137,
 139-140, 146, 151, 153-179
 Bego, Marin 146, 148
 Begović, Milan 133, 154
 Behterev, Vladimir 59
 Bela IV. 129, 140
 Benešić, Julije 23, 124, 131, 133,
 141, 147, 154-155, 162-163,
 166, 168, 177-179, 182, 185
 Bertić, Živan 54
 Bibó, István 9
 Bismarck, Otto von 48, 64
 Bjelovučić, Nikola Zvonimir 26
 Blažina, Dalibor 187, 191
 Bleiweis, Janez 30
 Bobrinski, grof 31
 Bobrinski, Vladimir 58
 Bojničić, Ivan 90-91
 Boleslav Stidljivi 129, 140
 Brančić, Blagoje 91
 Brlić Mažuranić, Ivana 133, 149,
 154, 160
 Brlić, Ignjat 111
 Budak, Mile 135, 156
- Budisavljević, Budimir 26
 Burian, Emil 19
 Bussard (novinar) 26
 Bystrzonowski, Ludwik 184
- Capponi, Hanibal 74
 Cetnarowicz, Antoni 213
 Chyliński, Michał 21, 26
 Comte, Auguste 76
 Cordier von Löwenhaupt, Ludwig
 109
 Czartoryski, Adam 183-184,
 198-199
- Čerepa-Spiridovič 48, 64
 Černý, Adolf 28, 141
- Ćuk, Aleksandar 122
- Dąbrowska, Małgorzata 105
 Delimanić, Ana 108
 Delimanić, Ana (r. 1854) 116
 Delimanić, Augustina 109
 Delimanić, Franjo 108
 Delimanić, Helena 116
 Delimanić, Ivan (r. 1783) 108, 111
 Delimanić, Ivan (r. 1848) 112
 Delimanić, Ivan 115
 Delimanić, Josip 107-108, 115-116
 Delimanić, Karlo 108, 111, 115
 Delimanić, Kata 107
 Delimanić, Ladislav 106, 109-112
 Delimanić (Halecki), Leopoldina 8,
 105-106, 108, 112-113, 116-118

- Delimanić, Marija 113
 Delimanić, Marija (r. 1844) 116
 Delimanić, Marija (r. 1890) 112
 Delimanić, Marta (r. 1863) 116
 Delimanić, Marta (r. 1867) 107, 112
 Delimanić, Mato 107
 Delimanić, Mirko 109
 Delimanić, obitelj 106-108, 115-116, 118
 Delimanić, Stefaniija 116
 Delimanić, Stjepan 109
 Delimanić, Vera 112
 Dežman, Milivoj 21
 Dmowski, Roman 38-39
 Doboszyński, Adam 31
 Dudić Orehovički, Andrija 182
 Dukić, Ante 133, 146-148, 154, 160, 165
 Dzierżawska-Bukowska, Urszula 127, 186

 Eltz, grofovi 108
 Esih, Ivan 131, 138, 140, 151, 154, 165-166, 169

 Fabris, Antun 19
 Fiedler, Albert 137
 Filippek, Małgorzata 129
 Filipović, Ivan 142
 Frančić, Vilim 125, 170-171
 Frank, Josip 42, 75, 77
 Franjo Josip I. 88, 90, 95, 122
 Freiherr von Wolkensperg, Franz 116
 Friedjung, Heinrich 75

 Gaj Ljudevit 12, 182
 Galac, Dragutin 110
 Geršić, Giga 38-39
 Gjalski, Ksaver Šandor (Babić, Ljuba) 21, 23, 36, 41, 51, 185
 Gorjup, Marija 112

 Grabowski, Bronisław 121, 125, 185, 186
 Grabowski, Tadeusz Stanisław 23, 55, 122, 141-143, 185
 Gregorin, Gustav 27
 Gregorowicz, Karol 184
 Grekša, Kazimir (Kazmér Greksa) 87-93
 Grlić, Eva 9
 Gršković, Ivan 26
 Grudzien, Sebastian 139
 Gundulić, Ivan 89, 119

 Habsburg, dinastija 69, 107-108, 119, 182
 Hajn, Antonin 29
 Halecki, Oskar (otac) 105-106, 112-115, 118
 Halecki, Oskar 8-9, 106, 112, 116, 118
 Hamm, Josip 125
 Heimrl, Milan 71
 Hein, Viktor 29
 Hillebrand von Prandau, barun 108
 Hirtz, Miroslav 148
 Hlávaček, František 71-72
 Hlibovicki, Mihail 38
 Hodža, Milan 7-8
 Holeček, Josef 20-21, 26-27, 30, 55
 Horvat, Josip 149-150
 Horváth, Ćiril 91
 Horvat-Kiš, Franjo 45, 62
 Hovorka, František 20, 23, 29
 Hribar, Ivan 21-22, 24, 27, 31, 38
 Hubad, France 142
 Humo, Hamza 133, 154, 160, 164, 177
 Hurban Vajanski, Svetozar 24

 Ilešić, Fran 30, 125, 133, 137, 146, 154, 163, 166
 Ivanić, Ivan 23, 56
 Ivšić, Stjepan 87-89

- Jagelović, dinastija 119, 144, 182
 Jagić, Vatroslav 53
 Jakubec, Marijan 162
 Janczewska, Jadwiga 187
 Jančiković, Ivan 24
 Janeček, Gustav 78
 Janežič, Anton 142
 Jankovics von Csalma, Ignaz 116
 Jedlovski, Josip 26
 Jelinek, Edward 132, 142, 155
 Jelovšek, Vladimir 73
- Kacz, Franciszek 132, 141, 155
 Kaleb, Vjekoslav 161
 Karaman, Igor 9
 Khuen-Héderváry, Karoly 24, 54, 90, 117
 Kiš, Danilo 10
 Kłoczowski, Jerzy 106
 Klofáč, Václav 29
 Kołodziej, Jakub 159
 Koneski, Blaže 161
 Konrad, György 10
 Körösy, Aleksander 91
 Kossak, Juliusz 120
 Kot, Włodzimierz 125
 Kovačević, Ante 149
 Kozarac, Josip 146, 149
 Kraigher, Uroš 169
 Krajač, Ivan 82-83
 Kramář, Karel 29, 35-36, 39-40, 42, 44, 46, 51, 56, 58, 62
 Krasovski, Vasilij Mihajlovič 39
 Križanić, Juraj 182
 Krleža, Miroslav 124, 133-134, 149-150, 154, 157, 160, 163
 Kučinić, Viktor 26
 Kufner, novinar 30
 Kumičić, Eugen 144
 Kundera, Milan 10
 Kusovac, Labud 164, 172-173
 Kvaternik, Eugen 13
 Kveder, Zofka 150
- Laskownicki, Bronisław 25, 28
 Lazarević, Branko 149
 Le Rider, Jacques 10
 Leskovar, Janko 145-146
 Levstik, Fran 148
 Lipovac, Marijan 80, 84
 Łókić, Władysław 131, 140
 Lorković, Ivan 21-22, 36, 41
 Lovrić, Božo 133, 146-148, 166
 Ludovik Veliki (Ludovik I. Anžuvina) 182
 Ludovik II. Jagelović 212
 Lukas, Filip 69, 83-84
- Ljubić, Peroslav 46, 63
 Ljumović, Božo 164
- Majcen, Juraj 80
 Makanec, Julije 148
 Maklakov, Vasilij Aleksejevič 39
 Maksimović, Desanka 161
 Malczewski, Jack 120
 Malić, Zdravko 125
 Mandić, Matko 26, 44, 57
 Manojlović, Gavro 78
 Maretić, Tomo 91
 Marjanović, Milan 73
 Markov, Aleksander 19, 58
 Markov, Osip 28
 Marković, Franjo 121-122
 Masaryk, Tomáš Garrigue 67-85
 Matejko, Jan 120
 Matić, Josip 110
 Matković, Petar 91
 Matoš, Antun Gustav 76
 Mazzura, Lav 21
 Mazzura, Šime 19-21
 Mažuranić, Ivan 122, 147
 Mickiewicz, Adam 122
 Mihailović, Draža 164
 Mill, John Stuart 76
 Miłosz Czesław 10
 Mole, Vojeslav 125
 Musić, August 92

- Musulin, Stjepan 125
- Naumann, Friedrich 5
- Nazor, Vladimir 135, 147, 149,
156-157, 160, 167, 169-177
- Nikolić, Mihovil 143, 147
- Nodilo, Natko 91
- Novak, Viktor 138
- Nušić, Branislav 149, 160
- Obradović, kapetan 116
- Obrenović, Aleksandar 117
- Obrenović, Draga 117
- Odescalchi, knezovi 108
- Odobašić, obitelj 115
- Odobašić, Julianna von 108,
115-116
- Oražen, Ivan 27
- Ostaszewski-Barański, Kazimierz
24, 30
- Ozorins Bukowski, Wilhelm Ritter
116
- Palacký, František 17, 51
- Parmačević, Stjepan 45, 54, 61
- Pasarić, Josip 21
- Pavić, Armin 90
- Pavlek-Miškina, Mihovil 168
- Paździerski, Lech 124
- Pejačević, Petar 111
- Pešić, Ratko 173
- Petrović, Veljko 133, 147-150, 154,
160, 164-165
- Pfann, Dragutin 90
- Piccolomini, Enea Silvije 182
- Pietrzyk, Zdzisław 139
- Piłsudski, Józef 188-189
- Pisarević, Aleksandar 91
- Pogonowski, Jerzy 163, 169-170
- Pokorný, novinar 19
- Polić, Ladislav 79
- Popović, Bogdan 169
- Popović, Dušan 36
- Popović, Milan 164
- Prelog, Milan 74
- Preradović, Petar 121-122
- Pribičević Svetozar 13, 36
- Prohaska, Dragutin 69
- Prokop, Gregor 19, 23
- Pustoslemšek, Rasto 29
- Radić Stjepan 13, 23-24, 26, 36, 42,
47, 51, 63-64, 67-68, 72
- Radić, Antun 26, 47, 193
- Radoničić, Karlo 79
- Radulović, Rista 59
- Rakovski, Krsto 65
- Rat, Antonin 27
- Rauch, Pavao 43, 77
- Roksandić, Drago 10
- Romanov, dinastija 7
- Rukavina von Vezinovac, Julius
116
- Samokovlija, Isak 161
- Sandulović, Nikola 172
- Sapieha, Aleksander 183, 197-200
- Sappl, Ana 109, 115
- Sappl, obitelj 115
- Savov Bobčev, Stefan 38, 44, 53,
55-56
- Seemann von Treuenwart, Albin
116
- Sienkiewicz, Henryk 181,
187-188, 190
- Ślawek, Walery 189
- Slišković de Gödre, Suzana 109
- Smetana, Bedřich 19
- Smičklas, Tadija 91
- Smolaka, Josip 48, 64
- Sobieski, Jan III. 182, 212
- Sokol, novinar 31
- Sokołowski, August 169
- Spinčić, Vjekoslav 23
- Sremac, Stefan 149
- Stahovič, Aleksander 28-30
- Staljin, Josif Visarionovič 14, 177
- Stanković, Bora 133, 148-149, 157,
163
- Starčević, Ante 40, 46, 62

- Stojanović, Kosta 58
 Stolipin, Pjotr 36
 Strižić, Ana Agata 108
 Strossmayer, Josip Juraj 109, 114,
 123, 147
 Sukić, Adam 110
 Supilo, Frano 21, 42
 Szayer, Edward 142
 Szayer, Jadwiga (Ada Sari) 142
 Szczepański (novinar) 23
 Szegedy, Rudolf 91
 Szewczyk, Wilhelm 162
 Szűcs, Jenő 9

 Šimunović, Dinko 150
 Šišić, Ferdo 80, 93-94, 114-116, 118
 Škurla-Iljić, Verka 146-148
 Špun Strižić, Napoleon 107-108
 Šrepel, Milivoj 91
 Štefanik, Milan Rastislav 29
 Šufflay, Milan 83-84
 Šurmin, Gjuro 26, 29-31, 54, 74
 Švrljuga, Ivan 44-45, 55, 58, 60

 Tavčar, Ivan 30
 Tito, Josip Broz 177
 Tolstoj, Lav 30
 Tomić, Josip Eugen 144
 Tresić-Pavičić, Ante 21, 36, 40, 44,
 48, 51, 54, 57, 64
 Tropisch, Stjepan 92
 Trubar, Primož 26, 30
 Trubecki, Evgenij 37
 Tucić, Srđan 143
 Tuđman, Franjo 15

 Vaclav II. 131, 140
 Varićak, Vladimir 92
 Vasić, Dragiša 149-150
 Vasić, Z. i V. 146
 Vergun, Dimitrije 19, 25
 Vernadsky, George 8
 Vilović, Đuro 149-150
 Vinković, Božo 36
 Vladislav Varnski 182
 Vlatković, Nikola 148
 Vojnović, Ivo 142
 Vouk, Vale 78
 Vuković, Tomislav 84

 Wandycz, Piotr 7, 10
 Wierzbicki, Jan 125
 Wilder, Većeslav 21, 26, 73
 Witkiewicz, Stanisław 181,
 190-192
 Witkiewicz, Stanisław Ignacy
 (Witkacy) 181, 190-192
 Wrobel, Piotr 213

 Zdziechowski, Marian 21-22, 122,
 141, 185
 Zlatarov, Ivan 59
 Zrinski, Nikola 93, 95
 Zwierkowski – Lenoir, Ludwik 184

 Žić, Ivan 44, 57
 Živaković-Kerže, Zlata 106
 Živančević, Milorad 121, 186
 Živanović, Đorđe 133, 154
 Župančić, Oton 164

 Żurek, Piotr 123, 213

Tekstovi koji se nalaze u ovoj knjizi u svojoj su punoj formi, s fusnotama i cijelim znanstvenim aparatom, na hrvatskom, poljskom ili češkom jeziku, izvorno bili objavljeni u sljedećim publikacijama:

Hrvatska na rubu Srednje Europe

„Chorwacja na obrzeżach Europy Środkowej“, *Europa Środkowa, Bałkany i Polacy. Studia ofiarowane profesorowi Antoniemu Cetnarowiczowi*, pod redakcją Janusza Pezdy i Stanisława Pijaja, Kraków 2017, str. 29-37

Slavenski novinarski kongresi

„Slavenski novinarski kongresi 1903.-1908. godine“, u: *Spomenica Filipa Potrebice*, ur. Mirjana Matijević Sokol, FF Press et al, Zagreb 2004, str. 321-330

Između hrvatskog i slavenskog identiteta

„Između hrvatskog i slavenskog identiteta. Odjeci neoslavističkih kongresa u hrvatskoj javnosti“, u: *Dijalog povjesničara – istoričara*, ur. Hans-Georg Fleck i Igor Graovac, Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb 2003, str. 107-126

Slavenski kongresi u Sofiji

„Slavenski kongresi 1910. godine u Sofiji i Hrvati“, u: *Blgari i Hrvati prez vekovite*, ur. Rumjana Božilova, IK Gutenberg, Sofija 2003, str. 172-184

Masaryk i Hrvati u prošlosti i danas

„Masaryk a Chorvati v minulosti a dnes: mezi nekritickou podporou a veřejným zpochybňováním“, u: *T. G. Masaryk a Slované*, ur. Vratislav Doubek, Ladislav Hladký, Radomír Vlček a kolektiv, Historický ústav AV ČR, Praha 2013, str. 283-296

Kazimir Grekša

„Kazimir Grekša, profesor mađarskoga jezika i književnosti na Sveučilištu Franje Josipa I“, u: *Varietas Europica Centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*, Iván Bertéby, Eleonóra Géra i Andor Mészáros (ur.), Elte Eötvös Kiadó, Budapest 2015, str. 23-27

Hrvatski korijeni povjesničara Oskara Haleckoga

„W poszukiwaniu chorwackich korzeni Oskara Haleckiego“ u: *Oskar Halecki i jego wizja Europy*, ur. M. Dąbrowska, t. 3, Instytut Pamięci Narodowej, Uniwersytet Łódzki, Warszawa – Łódź 2014, str. 11-21 / na hrvatskom objavljeno u: *Zbornik Drage Roksandića*, ur. Damir Agičić, Hrvoje Petrić i Filip Šimećin Šegvić, FF Press, Zagreb 2019, str. 311-318

Poljsko-hrvatske političke i kulturne veze 1880-1948.

„Polsko-chorwackie związki polityczne i kulturalne od lat osiemdziesiątych XIX wieku do 1948 roku“, u: *Polacy i ich sąsiedzy w Europie Środkowej. Związki polityczne i ich odbicie w historiografii*, ur. Antoni Cetnarowicz i Stanisław Pijaj, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2016, str. 129-136

Wiktor Bazielich i njegovi hrvatski korespondenti

„Wiktor Bazielich i njegovi hrvatski korespondenti. Prilog poznavanju hrvatsko-poljskih književnih i kulturnih veza u dvadesetom stoljeću“, *Historijski zbornik*, br. 1-2009, str. 137-162

Wiktor Bazielich na polju promocije kulture nakon 1945.

„Przyczynek do historii polsko-jugosłowiańskich stosunków kulturalnych po II wojnie światowej – działalność Wiktora Bazielicha na polu promocji kultury i jego praca tłumacza“, *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, tom XLVI, Warszawa 2011, str. 217-236

Poznati Poljaci u Hrvatskoj na prijelazu stoljeća

„Poznati Poljaci u/o Hrvatskoj: u Opatiji i Lovranu, od Sapihe do Witkiewicza“, u: *Što sanjamo. Knjiga radova povodom 70. rođendana profesora Dušana Marinkovića*, ur. Dubravka Bogutovac, Virna Karlić i Sanja Šakić, FF Press, Filozofski fakultet u Zagrebu – Vijeće srpske nacionalne manjine, Zagreb 2019, str. 236-243

Poljski povjesničar Henryk Batowski

Poljski povjesničar Henryk Batowski, *Vijenac*, br. 87, 8. svibnja 1997, str. 33

Iz magnatskog gnijezda do Napoleonova obavještajca

Jerzy Skowronek, *Z magnaciekog gniazdu do Napoleońskiego wywiadu*. Aleksander Sapieha, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, str. 344 + ilustr., *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, god. 27(1994), 373-374

Knjiga o prvim liječnicama u Bosni i Hercegovini

Otibor Nečas, *Působení úředních lékařek v Bosně a Hercegovině v letech 1892-1918*, Masarykova univerzita, Brno 1992, str. 137, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 26(1994), br. 3, 552-555

~~Miroslav~~
Tan Viktor Barić

fonctionnaire de Chemin de fer

Katowice

République Polonaise
(Poljska)

Zagreb, 12. XI. 1928
Akademički Trg 3.

Poštovani gospodine!

Čitam danas članak dr. Hlešića u hrvatskim novinama,
da tražite naše knjige za prevodjenje na poljski jezik.

Izvolite mi poslati točnu vrijednost, pa ću Vam poslati
neke od najboljih naših novela.

S bratkinjom pozdravom

J. Nikola Andrić
predsjednik "Poljskog Kola"

ISBN 978-953-8281-28-0

srednja europa

9 789538 281280

Cijena: 119,00 kn
www.srednja-europa.hr